Trivandrum Sanskrit Series—Nos. 225-233

ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE AND
MANUSCRIPTS LIBRARY
UNIVERSITY OF KERALA

PRABANDHASAMĀHĀRA

[PART I]

Nine Prabandhas of
MELPUTTŪR NĀRĀYAṆA BHAṬṬA

Editor and Publisher
K. Raghavan Pillai, *B. A. (Hons.) Ph. D. (Lond.)*
Director
Oriental Research Institute and Mss. Library

1971/1146

 [Price Rs. 10

अनन्तशयनग्रन्थावलिः — ग्रन्थाङ्काः — २२५ - २३३

पौरस्त्यभाषागवेषणहस्तलिखितग्रन्थप्रसाधनकार्यालय :

केरलविश्वविद्यालयः

प्रबन्धसमाहारः- (प्रथमो भागः)

(मेल्पुत्तूर् नारायणभट्टीया नव प्रबन्धाः)

प्रसाधकः

डाक्टर्. के: राघवन् पिळ्ळ

पौरस्त्यभाषागवेषणहस्तलिखितग्रन्थप्रसाधनकार्यालयाध्यक्ष :

१९७१ / ११४६

अनन्तशयने
वञ्चा प्रिन्टेर् स्-मुद्रणालये
मुद्रितम्

मूल्यम्

INTRODUCTION

THE PRABANDHAS

A unique contribution which Kerala has made to Sanskrit literature is the Prabandha. Prabandhas are short campus. The campu is an original branch of Sanskrit literature which according to a well-known authority is a mixed composition of prose and verse *. Intermittent employment of prose and verse is the peculiar feature of campukavyas. The difference between the campu and the Prabandha is that the prabandha is much shorter than the campu. Therefore the difference between the two is not fundamental but relates only to size

Melputtur Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri, the celebrated Sanskrit poet and grammarian of Kerala composed several prabandhas, the themes of which were invariably devotional stories culled from the great epics such as the Rāmāyaṇa, the Mahābhārata and Srīmad Bhāgavata. Iravi cākyār of Kuṭṭañceri (Ravi Nartaka) requested Nārāyaṇa Bhaṭṭa, who had already attained immense fame as the author of Nārāyaṇīya, the devotional classic, to compose interesting campus for his use in performing 'Kūttu' in temples. Iravi cākyār was a professional performer of Kūttu. Bhaṭṭatiri's response to the request of his

---

* 'गद्यपद्यात्मकं काव्यं चम्पूरित्यभिधीयते' (Kāvyādarśa-1.)

friend Iravi cākyār was profound; he composed a number of prabandhas and supplied the cākyār with these. In his Śūrpaṇakhāpralāpa, Nārāyaṇa Bhaṭṭa clearly says that it was written at the request of Ravi Nartaka *

The prabandhas known to have been written by Bhaṭṭatiri are the following:—

1. Śūrpaṇakhāpralāpa
2. Dūtavākya
3. Kirāta
4. Pāñçālīsvayamvara
5. Nālāyaṇīcarita
6. Yudhiṣṭhirābhiṣeka
7. Sundopasundopākhyāna
8. Subhadrāharaṇa
9. Rājasūya
10. Kaunteyāṣṭaka
11. Nṛgamokṣa
12. Ajāmilamokṣa
13. Matsyāvatāra
14. Gajendramokṣa
15. Kucelavṛtta
16. Dakṣayāga
17. Svāhāsudhākara
18. Nāradamohana
19. Aṣṭamīmahotsava
20. Kailāsavarṇana
21. Vāmanāvatāra
22. Ahalyāmokṣa
23. Tripuradahana

Out of the prabandhas cited above, Matsyāvstāra (SKt. Jl. Vol. I, No. 1) and Nṛgamokṣa (T. S. S. No. 175) have already been published by us. We are now publishing nine prabandhas as Nos. 225-233 of Trivandrum Sanskrit Series. These originally appeared in the pages of the Journal of the Kerala University Oriental Research

---

* अनुनासिकरहितानि व्यतनोदेतानि गद्यपद्यानि ।
नारायणाभिधानो द्विजपोतो रविनटेश्वरादेशात ॥

Institute and Manuscripts Library Vol. XIII No. 3 to Vol. XVIII No. 1.

The Author

Nārāyaṇa Bhaṭṭa, the author of Nārāyṇīya and Prakriyāsarvasva is regarded as one of the greatest scholar-poets that Kerala has ever produced. He is next only to his illustrious predecessor Ādi Śaṅkarācārya. He belonged to Melputtūr Illam, a family of Nambutiri Brahmins. Melputtūr or Uparinavagrāma is about two miles to the north of Thirunāvai temple His father was Mātṛdatta a pious and virtuous brahmin well versed in the Bhāṭṭa and other schools of Mīmāṁsā. Mātṛdatta was a great scholar and teacher having a host of students under his tutelage. All these facts are given in the following verse at the end of Prakriyāsarvasva:—

भूखंडे केरलाख्ये सरितमिह निलामुत्तरेणैव नावा-
क्षेत्राद् गाव्यूतिमात्रे पुनरुपरिनवग्रामनाम्नि स्वधाम्नि ।
धर्मिष्ठाद् भट्टतन्त्राद्यखिलमतपटोर्मातृदत्तद्विजेन्द्रा-
ज्जातो नारायणाख्यो निरवहदतुलां देवनारायणाज्ञाम् ॥

Vāsudeva, a contemporary poet, in his Bhramara-sandeśa praises Mātṛdatta and his students well versed in the śastras along with Nārāyaṇa Bhaṭṭa and his poetic works.

Moreover Nārāyaṇa Bhaṭṭa himself testifies to the great attention bestowed to his education by his father who taught him Mīmāṁsa and other subjects. He learned the entire Vedas lore from Mādhavācārya, Tarka from

Dāmodara and Vyākaraṇa from Acyuta.* Apart from this casual notice, we do not know anything definite about Mādhavacārya and Dāmodara. However, some more information is available with regard to Acyuta Piṣāroṭi of Tṛikkaṇḍiyūr. He was a great scholar in grammar and astrology and was considered at that time as an authority on astronomy. In the beginning of Prākriyāsarvasva Nārāyaṇa Bhaṭṭa refers to him with great respect.**

Vāsudeva also refers to Acyuta Piṣāroṭi as a great scholar in astronomy.***

Nārāyaṇa Bhaṭṭa finished the composition of Nārāyaṇiya on 27th November 1586 as is evident from the chronogram" indicating the Kali date which he gives at the end of this famous devotional lyric. Undoubtedly, Nārāyaṇiya was his master piece which at once brought him everlasting renown as a great poet and an ardent devotee of Guruvāyūrappan (Vishnu) Encomiums were

---

* मीमांसादि स्वतातान्निगममविकलं माधवाचार्यवर्यात्
तर्कं दामोदराख्यादपि पदपदवीमच्युतार्याद् बुधेन्द्रात् ।
तेषां कारुण्ययोगात् किमपि च कवितामाप्नवं कर्म मे तद्
भूयात् कृष्णार्पणं मे भवतु च सततं धीरघारेः कथायाम् ॥

** 'अयमच्युतगुरुकृपया—' (Prakriyāsarvasva Part 1)
T. S. S. 106

*** तस्मात् प्रत्यक् प्रहितनयनः कुण्डगेहाधिनाथं
सर्वज्ञं तं प्रणम गिरिशं भक्तिमानच्युतं च ।
एकस्तावद् वहति शिरसि ज्योतिषामेकमिन्दुं
ज्योतिश्चक्रं निखिलमपरो धारयत्यन्तरङ्गे ॥ (Bṛṅgasandeśa)
T. S. S. 128

showered on him from all quarters. He was patronised by the important kings of his time among whom Vīrakeraḷa Varma of Cochin, Devanārāyaṇa of Ambalapuzha, Godavarma of Vaṭakkumkūr and Mānavikrama of Calicut were noteworthy. He was intimately connected with Devanārāyaṇa of Ambalapuzha, who himself was an outstanding scholar of the time and felt the defects of ancient grammatical works. The king, therefore, asked Nārāyaṇabhaṭṭa to compose a new and original grammatical work and gave him definite instructions regarding the plan of the work.*

To the full satisfaction of the king, Bhaṭṭatiri composed the Prakriyāsarvasva.

Nārāyaṇabhaṭṭa gives a number of dates from which it is possible to ascertain the period in which he lived. The chronogram "आयुरारोग्यसौख्यम्" denoting the Kali date 17122 which he gives at the end of Nārāyaṇīya points to 27th November 1586, the date of completion of that work. He gives two dates in the Prakriyāsarvasva which correspond to January and March 1616 A. D. His guru Acyuta Piṣāroṭi died in 1621 A. D. and Nārāyaṇabhaṭṭa is attributed to have written a stanza on his death.

हे शब्दागम निर्दयं विबुधतालुब्धैर्निपीडिष्यसे
धाष्ट्यैंकप्रवणासि वैद्यसरणे नष्टो हृदलङ्कार भोः ।

---

* वृत्तौ चारु न रूपसिद्धिकथना रूपावतारे पुनः
कौमुद्यादिषु चात्र सूत्रमखिलं नास्त्येव तस्मात् त्वया ।
रूपानीतिसमस्तसूत्रसहितं स्पष्टं मितं प्रक्रिया-
सर्वस्वाभिहितं निबन्धनमिदं कार्यं मदुक्ताध्वना ॥ etc.

हन्त ज्योतिषतन्त्र पर्यवसिता तिथ्यक्षयोस्ते कथा
विद्यात्मा स्वरसर्पद्च भवतामाधारभूरच्युत: ॥

Here विद्यात्मा स्वरसर्पन् gives the Kali date which corresponds to 1621 A.D. Acyuta Piṣāroti, therefore might have flourished during 1550-1621 A.D.* Nārāyaṇabhaṭṭa has also supplied us with the date of the flood in Bhārata-ppuzha in the following verse which describes the event.

नदीपुष्टिरसह्या नु न ह्यसारं पयोऽजनि ।
निजात् कुटीरात् सायाह्ने नष्टार्थाः प्रययुर्जनाः ॥

Here all the four lines give the same Kali date 1721118 which corresponds to 1611 A. D. It is evident from these, that Nārāyaṇabhaṭṭa flourished during the second half of the 16th century and the first half of the 17th century A. D. The view as expressed by some scholars that Nārāyaṇabhaṭṭa lived for 106 years from 1560 to 1666 cannot be accepted as correct. The old granthavari record published in the Mangalodayam (Trichur) Vol. 5 (1913) gives the date of birth of Nārāyaṇabhaṭṭa as 1560 A. D., the year of flood in Bhāratappuzha as 1611 and the year of composition of his Prakriyāsarvasva as 1616 A. D. But there is no record available to fix the year of his death.

Given below are short sketches on the Prabandhas included in this Publication.

1. Sūrpaṇakhāpralāpa, otherwise known as Niranunāsikaprabandha:— T. S. S. No., 225.

---

* Vide. "The contribution of Kerala to Sanskrit Literature" by K. K. Raja for all these informations.

This edition is based on five manuscripts available in this Library namely Nos, 3636-J-क, 5593 B-ख, 816 B-ग, 2434 C-घ, Palace-1658-ङ and also a printed edition of the work which appeared in the Prabandharatnamālikā in Malayalam script (S. R. P. Press, 1908) च

The theme of this prabandha is based on the Āraṇyakāṇḍa of the Rāmāyaṇa· Lakṣmaṇa cut off the nose and ear of Śūrpaṇakhā· Khara, her brother, attacked Rāma and Lakṣmaṇa with a formidable army· Rāma destroyed the vast army of Khara, who was also slain in the encounter· Frightened by the terrible slaughter of her brother and his army and fuming and fretting on account of the loss of her nose and ear, Śūrpaṇakhā fled to Laṅkā where she prattled before Rāvaṇa describing the ·unpardonable affront committed by Rāma and Lakṣmaṇa. Deprived of her nose, Śūrpaṇakhā could not, obviously, pronounce nasal sounds. The poet Nārāyaṇabhaṭṭatiri, therefore, composed her prattle with out using even a single nasal syllable except in the opening and concluding stanzas.

This prabandha contains five stanzas in Śārdūlavikrīḍita metre, a lengthy portrayal of the excessive beauty and charm of Sīta in superb prose, a description of the unconquerable prowess of Rāma and Śūrpaṇakha's deliberate belittling of the power of Rāvaṇa with a view to instigating him to wreak vengeance on Rāma by capturing Sīta.

The sentiments (rasas) such as Hāsya, Vīra, Karuṇa and Śṛṅgāra are skilfully employed by the poet.

This prabandha was written by Bhaṭṭatiri in response to the request of his friend Ravi Nartaka (Iravi Cākyār) of Kuṭṭañcery.

2. Dūtavākya:—T. S. S. No., 226.

This prabandha is one of the most popular among its kind used for the performance of Kūttu by the Cākyārs of Kerala. The theme of this prabandha is culled from the Udyogaparva of the Mahābhārata.

Fourteen manuscripts of this prabandha preserved in this Library have been arranged in four groups on the basis of similarity in characteristics. A representative manuscript from each group has been taken for collation work. Besides, a printed edition included in the Prabandharatnamālika has also been consulted in preparing this edition. These are marked as (Palace) T. 3662–क, C. 1220 A–ख, 1220 B–ग, T 489 B–घ and printed edition ङ.

After having completed twelve years of exile in forest and one year of life in disguise, the Pāṇḍavas, during their stay in Virāṭa, sent Kṛṣṇa as their ambassador to the court of Dhṛtarāṣṭra to demand their legitimate share of half of the kingdom. That demand was immediately denied by the Kauravas. Kṛṣṇa, like a seasoned diplomat, then endeavoured to effect a settlement and asked for five houses for the five

brothers to live in. This request was also spurned by Duryodhana. At that moment Kṛṣṇa went to such an extent of accommodation as to demand only one house for the Pāṇḍavas. This request was also spurned by Duryodhana who declared that not even a pinpoint would be assigned to the Pāṇḍavas. Then followed heated arguments between Kṛṣṇa and Duryodhana and the latter, obviously enraged, ordered the binding of Kṛṣṇa. Immediately Kṛṣṇa assumed his divine form (Viśvarūpa) as a result of which Duryodhana and his men fell unconscious to the ground. Blessing his devotees in the court of the Kauravas, Kṛṣṇa returned to Virāṭa.

3. Kirātaprabandha:—T. S. S. No., 227.

This work is available in two versions—a longer one and a shorter one. These versions differ widely. The longer version incorporates many verses from the Kirātārjunīya of Bhāravi, Bālabhārata of Agastya and Bhāratacampu of Anantabhaṭṭa. We published the shorter version in the Sanskrit Journal Vol. XIV No. 3 and the additional passages and interpolations found in the longer version of that prabandha (Mss. 775—E, 5593—J and T—489—B) were given as appendix. That edition was based on manuscripts of this Library Nos., 3636-E-क; L. 103-F-ख; L. 103-I-ग and a printed edition in Malayalam script included in the Prabandharatnamālika-घ.

The theme dealt with in this prabandha is culled from Vanaparva of the **Mahābhārata**. According to the advice of Yudhiṣṭhira, Arjuna went to the forest to perform penance for getting a boon from God Śiva. Śiva came disguised as a mountaineer (kirāta) and tested the strength and valour of Arjuna in a terrible fight and finally gave him Pāśupatāstra. This famous story with its various events like Arjuna's penance, the disguise of Pārvati and Parameśvara as mountaineers, the terrible fight between Kirāta and Arjuna etc. is beautifully described in this Prabandha in a forceful style.

4. Pāñcālīsvayaṁvaraprabandha:— T. S. S. No., 228.

The theme of this prabandha is taken from Ād parva of the **Mahābhārata**. After slaying the demon Baka, the Pāṇḍavas were dwelling at Ekacakra in the guise of Brāhmaṇas. They heard from some Brāhmaṇas about the Svayaṁvara of Pāñcālī. Along with those Brāhmaṇas, they went to the feast as Brāhmins were always welcome on such occasions.

Arjuna's deadly marksmanship won for him Drupada's admiration. Drupada decided to give his daughter to as skilful a marksman as Arjuna. An archery contest was, therefore, planned. An arena was constructed and in the centre of the arena was fixed ahigh pole with a revolving ring on top. The successful suitor for

Draupadi's hand had to shoot five arrows in quick succession through the ring. A mighty bow was kept in the arena for the use of the candidates. Draupadi could wed only an archer who emerged successful in the difficult archery contest.

When Arjuna found that none of the Kṣatrīyas could claim the princess, he rose from among the crowd of spectators and leapt into the arena. He took the bow and arrows and shot, to the dismay of all, five arrows in quick succession into the revolving ring. The identity of Arjuna was not revealed just then, but Pāñcālī accepted him as her husband.

Then followed the free fight usual on such occasions. Arjuna, aided by his brothers, and King Drupada and his son Dhṛṣṭadyumna, defeated the fighting guests and drove them out of the city. With his bride Pāñcālī, Arjuna joined his mother who was then residing in the house of a potter at Ekacakra.

This prabandha was first published in our Sanskrit Journal Vol. XV, No. 3. The edition was based on two Mss. of this Library. (vz) T. 489 A–क, and 3636 F–ख and three printed editions, (vz) Pāñcālīsvayamvaracampu Kāvyam in the series Sāhityaratnāvali edited by Punnaśśeri Nīlakanṭha Sarma ग–, Bhāratam prabandham edited by Kochāmpally Rāman Nampiār, printed at Bhārata Vilasam Press, Trichur–घ and Prabandharatnamālika, S. K. P. Press Kāyaṁkuḷam–ङ.

In his edition Kochampally Rāman Nampiār divided the work into pūrvabhāga and uttarabhāga (vide note on p. 24). But Punnaśśeri Nīlakaṇṭha Śarma included Nāḷāyaṇīcarita and Yudhiṣṭhirābhiṣeka in Pāñcālīsvayamvaraprabandha.

A peculiarity of this prabandha is that prose passages are few and far between and are employed as mere introductions to verses. It is a prabandha of exceeding poetic charm and beauty and it occupies a very important place among the prabandhas of Nārāyaṇabhaṭṭa. In the words of Yudhiṣṭhira धर्मात् च्यावितमे, etc. the double meaning implied is noteworth. In these words he conceals his identity and avoids the guilt of speaking a lie. The vivid description of the city of Pāñcāla during the Svayamvara festival and the portrayal of the emotional changes reflected in the faces of royal suitors when they saw Pāñcālī entering the Svayamvara sabhā remind one of the description of Indumatīsvayamvara in the Raghuvamśa of Kāḷidāsa.

eg: कश्चन तदपांगानाम् etc. p. 18
अन्यो महीपतिरहो etc. do
प्रत्यङ्गमङ्कुरित etc. p. 19.

These verses are sparkling with biting sarcasm. In the verse स्त्रीहेतुं चापमाश्रित्याप्यदन्तत्वमुपेयिवान् (p. 20) the poet displays his skill in combining grammatical dictums with poetic merit.

5. Nālāyaṇīcaritaprabandha:—[T. S .S. No., 229

This prabandha was first published in our Sanskrit Journal Vol. XV, No.4. The edition was based on the following mss. and printed material (vz) 1. No. 5156 D–क, 2. No. 1159 A–ख, 3. Palace No. 1641–ग, 4. No. T. 489 A–घ, 5. Pāñcālisvayamvara campukāvyam in the series of Sāhityaratnāvali (edited by Punnaśśeri Nīlakaṇṭha Śarma) ङ and (6) Bhāratam prabandham (edited by Kochampalli Rāman Nambiar, Printed at Bhārata Vilasam Press, Trichur) च.

This prabandha which is evidently a continuation of Pāñcālīsvayamvara deals with Pāñcāli's marriage to the five Pāṇḍava brothers. The reason behind her accepting five husbands is fully explained. She happened to accept polyandry because of some sin she committed in her previous birth. Vedavyāsa tells King Drupada the story of the previous lives of Pāñcālī and the Pāṇḍava brothers. The great sage was able to convince king Drupada that her marrying the Pāṇḍavas was justified and was in accordance with the theory of transmigration of souls.

In this prabandha the poet uses difficult grammatical formations.* The two long prose passages in Prākrit contained in this prabandha testify to the poet's command of that language.**

* वल्गूयन् etc. P. 3
सुपानामपरितृप्ता P. 5
प्रियपञ्चनाम् P. 5
निराकृतस्वरः P. 6

** See p. p. 1 and 10.

6. Yudhiṣṭhirābhiṣekaprabandha:—T. S. S. No., 230

This has already been published in the Sanskrit Journal Vol. XVI No. 1. The edition was based on two Mss. (vz). T. 489–A–क, 3636 L–ख and two printed editions (vz) Pāñcālīsvayamvaracampukāvyam, (Sāhityaratnāvali series, edited by Punnaśśeri Nīlakaṇṭha Śarma) ग, and Bhāratam Prabandham (edited by Kochampally Rāman Nambiār.)

It deals with the Kaurava attack on Pāñcāla and its repulsion, the coronation of Yudhiṣṭhira as lord of one half of the kingdom by Dhṛtarāṣṭra, the founding of the capital city of Khāṇḍavaprastha by the Pāṇḍavās and the construction of Indraprasthapurī.

As in the case of other prabandhas, this also abounds with beautiful prose and verse. The poet's erudition in grammar is amply manifested in several passages.*

7. Sundópasundopākhyānaprabandha:—T. S. S. No., 231

This prabandha was first published in the Sanskrit Journal Vol. XVI, No. 2. The edition was based on two Mss. (vz) T. 489–A–क, 3636 M–ख and three printed editions (vz) Pāñcālīsvayamvaracampukāvya in the series of Sāhityaratnāvalī–ग, Bhāratam Prabandham (edited by Kochampally Rāman Nambiār)–घ, and a text published by V. V. Sarma in the Journal of the Kerala University

---

* येषामयं शाश्वतिको etc. Page. 5
यः सूत्रकारप्रवरस्य etc' Page. 9

Mss. Library Vol. XII Nos. 1 and 2–ङ.

The famous Sūndopasundopākhyāna described in the Ādiparva of the Mahābhārata is the theme of this prabandha. After his coronation as king in the half of the kingdom, Dharmaputra lived in Indraprastha with his four brothers and their wife Draupadī. To avoid quarrel among the five husbands Nārada came there and advised Dharmaputra to accept certain terms and conditions for taking Draupadi's hand, with the illustration of Sūndopasundopākhyāna.

8. Subhadrāharaṇaprabandha — T. S. S. 232

This work was published first in our Sanskrit Journal Vol. XVI Nos 3 and 4 and Vol. XVII No 1. The edition was based on the following Mss. of our Library (vz) Nos. 3636–N–क C 1244A–ख, Palace No. 1659–ग, 1660–घ, 1661–ङ, 5058 B–च, 5156 E–छ, 10927 A–ज, 10938 B–झ, T. 489 ञ,and a printed text (edited by Kochampally RāmanNambiār)–ट.

It deals with the story of Arjuna's love for Subhadra, her elopment with him with the connivance of Kṛṣṇa and the heroic exploits of Arjuna.

Novelty in ideas, appropriate use of words, pleasing figures of speech and other essential characteristics of Kāvya are abundantly displayed.

9. Rājasūyaprabandha:—T. S. S. 233.

This prabandha was first published in the Sanskrit

Journal Vol. XVII Nos. 2-4 and Vol. XVIII No. 1. The edition was based on the following manuscripts and printed materials:

Manuscripts:

1	5156	—	J	Complete		क
2	10902	—	B	,,		ख
3	13526	—	A	,,		ग
4	C. M. 612	—	L	,,		घ
5	3636	—	O	Incomplete		ङ
6	5593	—	L	,,		च
7	5595	—	A	,,		छ
8	L. 190	—	L	,,		ज
9	L. 520	—	A	,,		झ
10	T. 1065					ठ
11	C. 2184					ड
12	C. 2109					ढ

Printed editions:

1 Rājasūyaprabandha with the Sanskrit commentary by Pāccu Mūttatu Published in Malayalam scipt, Kerala Vilas Press, 1078 M. E. ञ·

2 Rājasūyaprabandha with a Malayalam commentary of unknown authorship, published from this Institute in the Malayala Grandhāvali No. 100 in 1959 A. D. ट·

It is an excellent campu work dealing with Dharmaputra's Rājasūya sacrifice. It gives a clear picture of the entire procedure of the sacrifice in beautiful prose and

poetry. The poet's thorough knowledge of the Mīmāṁsa doctrines is fully exhibited. He describes in detail the supreme glory of Lord Kṛṣṇa which is the underlying idea of the prabandha. Through this he also upholds the doctrines of the Bhakthi cult by way of praising the greatness of Śrīkṛṣṇa.

The poet has also described the battle between Kṛṣṇa and Śiśupāla and the killing of Śiśupāla for which purpose Viṣṇu's incarnation as Kṛṣṇa took place.

In publishing these works I have been assisted by Sri. A. Ramachandra Sastri, Senior Research Officer and Sri. M. Madhavan Unni, Assistant Research Officer.

27-3-1971 K. Raghavan Pillai

THE PRABANDHAS INCLUDED IN THIS VOLUME

अस्मिन् भागे समाकलिताः प्रबन्धाः

॥ श्री ॥

श्रीनारायणभट्टविरचितः

शूर्पणखाप्रलापः ।

(निरनुनासिकप्रबन्धः ।)

आक्रन्दकम्पितसभं पतिता [1]प्रसर्प-
द्रक्तानलिस्फुट[2]विकृत्तकराळगात्री[3] ।
सम्भ्रान्तयातुगणमध्यगमग्रजं सा
नासाक्षयान्निरनुनासिकमेवमूचे ॥ १ ॥

[4]हा हा ! राक्षसराज ! दुष्परिभवग्रस्तस्य धिक् ते भुजा
विद्युज्जिह्वविपत्तिरेव सुकरा क्षुद्रप्रताप ! त्वया ।
ध्वस्तापत्रप ! पश्य पश्य सकलैश्चक्षुर्भिरेतादृशी
जाता कस्याचिदेव तापसशिशोः शस्त्रात् तवैव स्वसा ॥ २ ॥

अस्यास्तिष्ठतु वा [5]विपादितपतेर्दुर्भ्रातृकाया विप[6]त्
सोदर्यास्तव ये[7] खरप्रभृतयो ये चापि रक्षोभटाः ।
सर्वे तच्छरलीलया [8]बत ! कृता वैवस्वतोपासकाः
[9]स्वस्थास्तिष्ठ [10]तवापि भो जळ ! गळे प्रायोऽस्य हेतिः पतेत् ॥३॥

---

१. ‘ विसर्प ’ क. २. ‘ विविक्त ’ ख. ३. ‘ गात्रा ’ ख.
४. ‘ ही ही ’ ख. ५. ‘ विपाटित ’ ख.
६. ‘ विपत् ते पिष्टत्रिदशाः क्षपाचरभटास्ते चापि ते सोदराः ’ इत्यपि दृश्यते गपाठे ७. ‘ ते ’ ख. ८. ‘ खलु ’ ख.
९. ‘ स्वस्थो जीव ’ इत्यपि गपाठे । १०. ‘ तवैव ’ ख.

श्रोतव्यौ तत्त्वतस्तौ यदि तव कथये[1] सा तयोर्गात्रशोभा
दृष्टा चेत् पुष्पचापादपसरति रतिः पुष्कराक्षादपि श्रीः ।
भूयश्चावेहि हीं हीं ! करजदळितदैत्येशवक्षाः स शौरि-
र्विश्वप्लोषी स रुद्रोऽप्यतिसुसह इव प्रस्तुते तत्प्रतापे[2] ॥ ४ ॥

द्वौ गोत्रे सप्तसप्तेरपि च दशरथात् ख्यातपुत्रारिसख्या-
ज्जातौ स्फीतप्रभावादथ[3] कुशिकसुतादाप्तदिव्यास्त्रजालौ[4] ।
अध्यादौ ताटकासृक्कबळरसवशाद्राक्षासास्वादलुब्धै-
रस्त्रैरेवादधाते क्रतुविहतिभिदस्तौ हि बाल्येऽपि लीलाः ॥ ५ ॥

भूयश्चैतौ विदेहक्षितिपतिपुरवर्याभिगुप्ते पुरारे-
श्चापे दुर्वारतेजस्यपि च भृगुवरे स्पष्टदृष्टप्रभावौ ।
यातौ राज्यादृषिभ्यः किल कृतशपथौ क्वापि घोरेऽद्य कार्ये
गोदावर्याश्च तीरक्षितिषु विहरतस्तापसौ चापभाजौ ॥ ६ ॥

अपि च— अपरा कापि पराद्भुतोद्भूतिरुपश्रोतव्या भवता । तत्र खलु तत्तादृगेतयोर्गात्रश्रीः प्रकाश्येत चेदखिलौ[6] खल्वबलाजातिः शफरध्वजशरैः शकलीभवेदिति कृपाकुलितचेतसा[7] वेधसा[8] विरचिताटवीगूढवासयोस्तयोरग्रजस्य उदग्रवीर्य[9]दुरासदस्य परिग्रहीभूता, दुर्विषहविषधरपरिगृहीतेव बालपटीरवल्लरी, जगदादितः प्रभृति प्रारब्धाया वधूवर्गसर्गकौशलशिक्षायाः फलभूतेव सरोजभुवः आकल्पभाविबहुतरतरळाक्षी-

---

१. ' कथये रूपशोभा तयोस्सा ' ग.
२. ' तत्प्रभावे ' ख.
३. ' दपि ' ख.
४ ' सुतादात्तदिव्या ' ग.
५. ' प्रतापौ ' क.
६. ' लापि खल्व ' ग.
७. ' कृपाकलितचेतसा ' क, ' कृपाकुलचेतसा ' ख.
८. ' सेव वेधसा ' ग.
९. ' शौर्यदुरा ' ख. ग, ' शौर्यस्य दुरा ' घ.

सर्गार्थोपचितचारुत्वसारसर्वस्वयोगत इवोपपादिता, दरोद्गतशिरीषप्रसव-
केसराग्रदेशस्यापि कठोरताप्रदायिभिः तदटवीपुष्पप्रवाळजालकपेलवत्व-
सारैरिवैकत्रोपचितैः सर्वतोविसारिप्रभापूरपरिपोषकृतपरिवेषतया
सुजातजातरूप[1]द्रवरूपतोया[2]धारदूरावगाढैरिवोपलक्ष्यैः अवयवैरेकैकैरेव
व्याकृष्टसकललोकदृष्टिः, स्वारसिकदिव्यसौरभ[3]योगादविरतधारितपारि-
जातप्रसवैरिव विश्लथीभावे चाशेषतिरोहितै[4]शरीरपश्चाद्भागैर्गात्रयष्टावपि
जलधरैकदेशदृष्टतटिल्लताप्रतीतिकारिभिः कुटिलविततायताकारतया
तरळ[5]वीचिभागलुलित[6]सूर्यसुतावारिपूरप्रतीकाशैः केशपाशैर्दिवापि दर्शि-
तक्षपावतारा, शशिशेखरस्पर्धावता चित्तभुवा स्वाक[7]ल्पाय कल्पिते बाल-
[8]सितकर इवो[9]ल्लसिते फालदेशे विकस्वरकार्तस्वरकेतकीदळे लुलितषट्-
पदावल्येव [10]तरळकुरळावल्या प्रोल्लसिता, असितदृष्टिप्रभाप्रवाहपरिसरपरि-
लो[11]लंबालककल्लोललेखालीलयोरीषदङ्कितशङ्कोपलशलाकातुलायोग्ययो-
श्चिल्लीलतयोः प्रकाशितरसभावैर्विलासलास्यैराह्लादितरसिकलोका,
श्रोत्रोपशल्यवेल्लिततया श्रवःपूरकुवलयकलिकाप्रक्षेपस्य प्रसृतासित-
च्छायतया च कज्जलपरिष्कारस्य अवलोक[12]विवशीकृतयुवलोकहृदयतया
प्रसवशरशरप्रहारप्रयासस्यापि गतार्थताकारिभिः स्वच्छतरकपोल-
[13]च्छायासलिलोच्चलितशफरीवि[14]लासशीकरैः सहजव्रीळारागव्यतिकर-

---

१. 'द्रवतोया' ख. ग.
२. 'धारावगूढै' ख.
३. 'योगाविरत' च.
४. 'तपश्चा' च.
५. 'वीचिविभाग' ग.
६. 'पूरप्रवाहप्रती' ग.
७. 'कल्पकाय' ख.
८. 'शीत' ख. च.
९. 'इवालसिते' ख. ग.
१०. 'तरळाळकावल्या' च.
११. 'लबाल' च.
१२. 'कजवविवशी' ख.
१३. 'च्छायया सलि' ख.
१४. 'विकसितशी' च.

पारिप्लवैराक्षिप्रचारैः सविधविहारिवातायुपोतकेभ्यो वीक्षाचातुरीरिवोपदिशती, श्रुति[1]भूषालुलितदिव्योपलपर्यस्तगभस्तिरेखावपातादालिखिते[2]चित्रपत्रलेखाविवोपलक्ष्यौ अरूपीभवद्रतिपतिव्युपेक्षितादर्शनरविरचिताविव कपोलदेशौ प्रतिवेलप्रसृतकौ[3]ळिहसितविलासैरुत्फुल्लदुल्लासावादधती, पीयूषसारसोदरस्य चाधरस्य परिपाटलरुचिप्रचयपरिचयात् कदाचिदप्य[4]विरतरागग्रहैरिव हृदयरागरूषितोदयदालापपीयूषपूषितराजिचारुभी रदकोरकैः केसरितास्यसरसीरुहा, अतिपृथुलोच्छ्रितकुचव्यपदेशोदयशैलशिखरदेशादीषदु[5]त्पत्यावतस्थुषस्तुषारकरादिवाविगतरागोल्लासाद्वक्त्रदेशादति[6]बहळतया विगलता ललितगळपदव्याभिपत्य परस्पराभिहतावस्थितकुचयुगस्थलप्रतिरोधाद् द्वेधा भवता पौष्पेषवरससुधास्रोतसेव[7] विशदकररुहरुचि[8]र्धारापूरविलसदाकलितकरतलच्छलरक्तसरोजश्रीभाजा भुजयुगलश्रिया प्रत्यग्रप्रत्युत्थितहाटकविटपायाः कल्पलतायाः अप्यल्पतादात्री, त्रपावशप्रतिपदप्रह्वीभवदास्यसरसिजगळिते विफलीकृतधवळसिचयहारपटीरालेपासितहसितद्युतिपूरे विसवलयधियेवोपयातौ अधर[9]द्युतिजालबालातपयोगादविरतघटितौ चक्रवाकाविव चारुतरवक्त्रवारिरुहस्वैरावलोककौतुकादिव भृशतरोद्गतिभाजौ सुवृत्तावप्यौद्धत्यातिभारपीडितकृशतरो[10]दरदेशावुरोजकलशावतिकृच्छ्रादेवा-

---

१. ‘ भूषाविलुलित ’ ग. २. ‘ तविचित्र ’ ग.

३ ‘ केळीहसित ’ ख. ४. ‘ प्यविरहित ’ ख. ग.

५. ‘ दुद्गत्याव’ ग. ङ. ६. ‘ बहुळ ’ ख.

७. ‘ सेव दोषा विशदकररुहविटपाया ’ क. च.

८. ‘ धाराभिधविलसता कलितकरतलच्छदरक्त ’ ग. घ.

९. ‘ द्युतिबालातप ’ च. १०. ‘ दरावुरोज ’ ग.

बिभ्रती, स्वतो दुर्बलतया[1] बलिभिरुपरुद्धतया चातिदयाविषयोदरदेशा, पादापदेशपाथोजग्रहप्रसारितकरिवरकराकार[2]स्या[3]तिस्थवीयसोऽप्यूरुयुगळस्य दुरुद्वहगौरवया परिहितवल्कलपरिपाटलद्युतियोगादशेषयुवलोकचित्तरागोपश्लिष्टयेव रक्तोत्पलपलाशपूरस्थगितविशाल[4]सैकतदेशदेशीयया [5]असदृशतादृशवासोऽभ्यासक्तयापि सर्वप्रकारहृद्यतयाकारस्य परार्ध्यकौशेयपरिवीतयेव विराजितया कटितटवीथ्या सर्गावसरे सरोजवसतेरपि दत्तचित्तविक्षोभा, दुश्चरदेश[6]संचारक्लेशप्रयोक्त्रे विधात्रे रुष्टयेवातिरक्तया [7]तत्रत्यतरुवरप्रत्यग्रपतितबालकिसलयेभ्यो दुरवबोधविशेषया अटवीदेशदुर्लभेऽपि लाक्षारसे स्वरुचिभिरेव विरचिततदालेपकृत्यया [8]पादपयोजयुगल्या कृतोटजाजिरप्रचारसाहसा, चतुर्दशस्वपि विष्टपेष्वदृष्टश्रुततत्ता[9]दृशरूपातिशया, सु[10]रभिकाल इव विकचद्रसालसाक्षी, तपविभूतिरिव पाटलाभाधरा, प्रावृडिव सरसपयोधरोद्गतिः, शरदिव दर्शि[11]तसप्तच्छदगतिः, प्रालेयवेलेव स्वच्छतुषारद्युतिप्रभास्या, शिशिरश्रीरिव तपस्याहितस्थितिः, वाग्देवतेव कलधौतगौराभा वल्लकीकलस्वरसरसा च, श्रीरिव [12]करविधूतसरोरुहा असितद्युतिकेशवासिता च, गिरिसुतेव गृहीतसतीचरिता गिरीशलालितकुचा च, पदकलिततुलाकोटिरपि तुलारहितगात्री, उदरदर्शितासद्भावापि प्रकाशितसद्वृत्ता, भुजगवलय-

---

१. 'दुर्बलतरतया' ग. २. 'करिकराका' घ.

३. 'स्याप्यति' ख. ४. 'सैकतैकदेशदेशीय' घ.

५. 'असदृशवासो' क. ६. 'शसञ्चार' च.

७. 'तत्र तरु' क. ङ. च. ८. 'पद' ख. ग. घ.

९. 'दृशचारुतरातिशया' ख. ग. घ.

१०. 'सुरभिवेलेव' च. ११. 'तसितच्छद' ख. ग. घ.

१२. 'करविधुत' ग, 'करधुत' घ.

भूषितापि क्रूरसत्वभीरुतरा, गळद्युति[1]विलसितापि विगलत्प्रभापूरा, अधरोल्लसितापि धरातलैक[2]विभूषा, ललितबालाभिख्यापि उपारूढयुवतिभावा, चक्षुः[3]फलपक्तिरिव विश्वस्य, विश्वविक्षोभासिद्धविद्येव पुष्पसायकस्य, अधिदेवतेवाद्यरसस्य, दृष्टिगोचरगतेव तृतीयपुरुषार्थसारकला, प्राज्यतरप्राच्यसुकृतपरिपाकसुलभा सीतेति कापि कातराक्षी वीक्षिता ॥

अनुनासिकरहितानि
　　व्यतनोदेतानि [4]पद्यगद्यानि ।
नारायणाभिधानो
　　द्विजपोतो रविनटेश्वरादेशात् ॥ ७ ॥

---

१. 'विलासितापि' च.　　२. 'कभूषा' च.
३. 'फलपरिपक्तिरिव' ख. ग. घ.　　४. 'गद्यपद्यानि' घ.

॥ श्री ॥

श्रीनारायणभट्टकृतं

दूतवाक्यम् ।

साकं राजा सगर्भ्यैः समयजलनिधिं दुस्तरं साधु तीर्त्वा
निर्मुक्तो वक्त्ररन्ध्राद् विधुरिव तमसा भासमानो नितान्तम् ।
पाणिं पार्थात्मजेनाद्भुतभुजमहसा ग्राहयन्नुत्तरायाः
सन्तुष्यन् बन्धुवर्गैः सह शमनसुतो मात्स्यपुर्यां न्यवात्सीत् ॥ १ ॥

सौभद्रस्य विराटजापरिणये वृत्ते समं पाण्डवै-
रास्थाने मिळितेषु रामशिनिभूपाञ्चालमात्स्यादिषु ।
स्वैरालापकथावधौ स भगवान् दैत्यान्तकः सौहृदात्
पार्थानां करणीयशेषविषयामित्थं बभाषे गिरम् ॥ २ ॥

कृष्णः—

विज्ञातं खलु सर्वमेतदखिलैर्यद्धार्तराष्ट्रैः कृतं
द्यूतच्छद्म विधाय पाण्डुतनयेष्वव्याजवृत्तेष्वपि ।
एतैरप्यभिमर्षितं[1] तदखिलं सत्ये स्थितैर्विग्रहे
शक्तैरप्यनुभूतदुःखनिवहैरेतावतो वत्सरान् ॥ ३ ॥

तत् सर्वैरपि चिन्तनीयमधुना लभ्यं यथा पैतृकं
राज्यं पाण्डुसुतैर्यथा च न भवेन्नाशः कुरूणां[2] कुले ।

---

१. ‘प्यनुम’ क. २. ‘णामपि’ ख. ङ.

अस्माकं तु मतं गतं तदखिलं विस्मर्यतां प्रेष्यतां
दूतः सामगिरा च सन्धिपरया राज्यार्धमादित्स्यताम्[1] ॥ ४ ॥

लोकानामिदमेव सम्प्रति हितं पथ्यं च पृथ्वीभुजां
सर्वेषामयमेव दोषरहितः पन्थाः कुरूणामपि ।
एतेषामियमेव पाण्डुजनुषां नीतिश्च साधीयसी
भुज्येत प्रविभज्य राज्यमखिलं[2] सन्धाय यद् बान्धवैः[3] ॥ ५ ॥

इत्थमुक्तवति भक्तवत्सले
सावहित्थवचने यदूत्तमे ।
शिष्यवत्सलमनाः सभान्तरे
रेवतीरमण एवमूचिवान् ॥ ६ ॥

बलभद्रः—
उक्तं युक्तमनेन संसदि विदन् को वा वदेदन्यथा
पार्थानां धृतराष्ट्रजैः सह दृढं सन्धैव साधीयसी ।
गान्धारं पुनरक्षदक्षिणमसावाहूय मोहाग्निजै-
र्दोषैरेव पराजितोऽत्र शकुनेश्छद्मायितं कीदृशम् ॥ ७ ॥

इत्थं वदत्येव तदा यदूनां
वर्ये स धुर्यस्तरसा[4] शिनीनाम् ।
वाणीं कृपाणीमिव तीक्ष्णरूपां
समाददे सात्यकिरात्तरोषः ॥ ८ ॥

सात्यकिः—
हा धिक् कष्टमिदं सतामपि कथं पापीयसी हन्त धी-
रस्मिन् धर्मसुतेऽपि कस्य रसना दोषं विवक्षेन्मृषा ।

---

१. 'त्सताम्' ख. घ. ङ.   २. 'लेः स' घ. ङ.
३. 'वैः॥ उक्तं युक्त०' क. ग.   ४. 'सहसा' घ. ङ.

अस्त्वेवं निजशिष्यवत्सलधियो नास्य प्रतिब्रूमहे
तं दुर्योधनमेव मे धनुरिदं वक्ता शरैरुत्तरम् ॥ ९ ॥

पुङ्खानामस्तु सन्धिः सुदृढमिह गुणैर्नो पुनर्धार्तराष्ट्रैः
पार्थानां प्रेषितव्याः समरभुवि शरा एव शाता न दूताः ।
स्नेहालिप्ता कृपाणी निपततु तरसा तेषु नो सामवाणी
भोक्तव्यं पांसुजा[1]लं ननु रणभुवि तैर्नाधिराज्यं कदा[2]पि ॥ १० ॥

द्रुपदः—
कामं विग्रहसाध्य एव स रिपुः सामैव कार्यं तथा-
प्यारम्भो मृदुपूर्व एव महतां तीक्ष्णोत्तरो नान्यथा ।
अस्मद्दूतगिरा च शान्तसमरोद्योगेषु तेषु क्षणा-
दर्थानां सुहृदां च संग्रहमितः साङ्ग्रामिकं कुर्महे ॥ ११ ॥

त[4]दनुः स भगवान् पा[5]ञ्चरात्रप्रपञ्चितः पाञ्चालगिरं तां वाञ्छानुगुणामभिनन्दन् इतः प[6]रमपि निजप्रयत्नप्रका[7]शनेन माध्यस्थ्यदीक्षाभङ्गमाशङ्कमानस्त[8]योरेव पयोधिगम्भीरचेतसोः पाञ्चालमात्स्याधिपयोराधिरोप्य बन्धुकार्यभारं सिन्धुराजमध्यगामध्यगान्निजामेव नगरीम् ।

नीतिज्ञो मधुरोक्तिभिः शमयितुं विद्वेषिणामुद्यमं
पाञ्चालः स्वपुरोहितं प्रहितवान् वेगेन नागाह्वयम् ।
पूर्वामन्त्रणकर्मणा वशयितुं साधारणान् भूपतीन्
मात्स्येन्द्रोऽपि दिशासु दूतनिवहान् पार्थानुमत्या जवात् ॥ १२ ॥

१. ‘ जालं रणभुवि पतितैर्नो ’ घ. ङ.
२. ‘ दापि ’ घ. ङ.
३. ‘ रा प्रज्ञा ’ घ. ङ.
४. ‘ ततः स ’ घ. ङ.
५. ‘ पञ्च ’ ग.
६. ‘ रं निज ’ घ. ङ.
७. ‘ शेन ’ क.
८. स्तयोराशु ‘ पयोराशिगम्भी ’ घ.

प्रोत्साहिता दूतघनैर्भ्रमद्भिः
प्रत्याशमुद्गीर्णनिदेशतोयैः ।
[1]उच्चेलुरुर्वीपतयस्तमाप्तुं
सरित्प्रवाहा इव वारिराशिम् ॥ १३ ॥

कर्णाटानर्तवङ्गद्रमिळनिषधकाम्बोजसौवीरभोजा-
न्ध्रारट्टावन्तिकुन्त्यश्मकमगधकलिङ्गाङ्गपुण्ड्राधिनाथाः ।
अन्येऽपि क्षोणिपालाः क्षपितरिपुबला मूर्धभिर्दूरनम्रै-
राज्ञां राज्ञो गृहीत्वा [2]समुदमुदचलन्नुत्सुका युद्धकेळ्याम् ॥ १४ ॥

पार्थस्य विज्ञाय चरैः प्रवृत्तिं
विसृज्य राजन्यगणाय दूतान् ।
अर्थी स्वयं द्वारवतीमगच्छत्
सुयोधनः सोऽपि सुतो मघोनः ॥ १५ ॥

[3]तदनु तस्मिन् द्वारभुवि निवेशितबले दूरापसृतपौरजनकोरकित-करारविन्द[4]वृन्ददन्तुरितोभयपार्श्वेन मार्गेण समतीत्य सप्त कक्ष्यान्तराणि प्रकटितकपटस्वापस्य कुहनामानुषस्य भगवतो वासुदेवस्य वासभवनं प्रविश्य तत्र च शिरोभागनिहितमहितभद्रासनमध्यमध्यासीने मान-[5]धने सुयोधने, निभृतमुपगम्य धनञ्जयोऽपि कृताञ्जलिस्तस्य वैकुण्ठस्य चरणोपकण्ठे कुण्ठेतरधियां वरिष्ठस्तिष्ठन्नेव प्रभोः प्रबोधसमयं प्रतिपाल-यामास ।

---

१. 'प्रोच्चेलु' ब. २. 'समद' ब. ङ.
३. 'ततश्चास्मिन् द्वार' ब. ४. 'न्ददन्तु' ब. ङ.
५. 'धने स धनञ्जयोऽपि निभृतमुपगम्य कृता' ङ.

काले तस्मिन् प्रबुद्धः किल मधुमथनो वीक्ष्य तिष्ठन्तमग्रे
जिष्णुं व्यावृत्य किञ्चित्[1] कुरुपतिमपि तं रत्नपीठे निषण्णम् ।
तौ सर्वज्ञोऽप्यजानन्निव कृतकुशलप्रश्न[2]ं एवं बभाषे
किं तादृक् कार्यमद्य स्वयमुपगमनात् क्लेशितौ यद् भवन्तौ ॥१६॥

[3]श्रुत्वा तयोरागमनस्य हेतुं
कार्यं समं कर्तुमियेष शौरिः ।
भर्तुः कुरूणां प्रथमागतस्य
दृष्टस्य च प्राक् पुरुहूतसूनोः ॥ १७ ॥

कृष्णः—

नूनं पूर्वमुपागतः खलु भवान् दृष्टस्तु पूर्वं मया
जिष्णुस्तत् सदृशी दशेयमिह मे तुल्येऽद्य मित्रद्वये ।
[4]योधानां दशकोटयस्तदिह मे नारायणाख्यावतां
सन्त्वेकस्य परस्य चास्मि सचिवो युद्धे निरस्तायुधः ॥ १८ ॥

इति वादिनं मधुभेदिनमेव वृतवति कृतधियामग्रेसरे फल्गुने समग्रकौ[5]तुको नागकेतुरपि [6]प्रगृह्य तत् परमबलमुल्बणभुजबलोद्भटानां भटानां पुनरपि कृतवर्म[7]युक्तया समस्तभुवनविक्षोभिण्या पुनरक्षौ[8]हिण्या परिवृतः स्वमेव नगरमयासीत् ।

निर्यातेऽथ सुयोधने निजकरेणालम्ब्य सख्युः करं
प्रोन्मीलन्मधुरस्मितार्द्रतरया वाचा तमूचे हरिः ।

---

१. ' त् तमपिं कुरुपतिं रत्न ' घ. ङ.
२. ' श्न इत्थं ब ' घ.
३. ' बुद्ध्वा ' घ.
४. ' योधा ' ख. ग.
५. ' समुदञ्चितकौ ' क. ङ.
६. ' परिगृह्य ' क, ' प्रतिगृह्य ' ग.
७. ' नां कृतवर्मदत्तया ' ख. ग. घ.
८. ' ण्या द्रुतमक्षौ ' ख. घ.

कार्यं किं पुनराकलय्य तरसा योधानवाधानिमा-
नाधून्वन्नमितानशस्त्रमयि ! मामेकं वृथैवावृथाः ॥ १९ ॥

अर्जुनः—

जानन्नेव किमद्य मोहयसि मां नाथ ! त्वदेकाश्रयं
किं देवैरपि सासुरैर्मम यदि प्रत्यर्थिपक्षे भवान् ।
कामं स्याद् बहुरेक एव यदि वा शस्त्री विशस्त्रोऽथवा
जेतुं त्रीणि जगन्त्यपि प्रभुरहं सान्निध्यमात्रेण ते ॥ २० ॥

ततः स तेनार्थितमन्वमंस्त
सारथ्यमीशो जगतां त्रयाणाम् ।
समाश्रितानामवनाय कर्म
नीचैरपि स्वीक्रियते महद्भिः ॥ २१ ॥

प्रीतः स तस्यां पुरि वासराणि
द्वित्राणि नीत्वा सह माधवेन ।
लिप्सोर्निजां भूमिमजातशत्रो-
र्ययौ सकाशं विधिनेव यत्नः ॥ २२ ॥

अक्षौहिणीनां महता भरेण
क्षोणीमशेषामपि कम्पयन्तः ।
युयुत्सवः क्ष्मापतयोऽध्यवात्सु-
र्विराटकौरव्यपुरोपकण्ठान् ॥ २३ ॥

कौन्तेयपार्श्वं महता बलेन गच्छन् प्रहृष्टः पथि सत्क्रियाभिः ।
साह्यं प्रतिश्रुत्य सुयोधनाय मद्राधिपो मात्स्यपुरीमयासीत् । २४ ॥

---

१. 'यौधा' ख. ग. २. 'देव' ङ
३. 'कामं वा ब' क ४. 'यत्नः ॥ कौन्तेय०' ख.

स तत्र पार्थं श्रुतमार्गवृत्तं
भूत्वा नियन्ता तनयस्य पूष्णः ।
तेजो निहन्यामिति भाषितेन
सन्तोष्य कौरव्यसकाशमागात् ॥ २५ ॥

सुमहति बलषण्डे पाण्डवान् कौरवान-
प्युपगतवति पाञ्चालेरितस्तत्पुरोधाः ।
कुरुपुरमुपयातः पाण्डवानां बभाषे
बलविभवमशेषं सन्धिवाञ्छां च चित्ते ॥ २६ ॥

पुरोहितः—
सप्ताक्षौहिण्य एषां खलु परिमिळिताः सन्ति चान्याश्चतस्रो-
ऽप्यक्षौहिण्योऽनपाया नकुलतदनुजौ सात्यकिर्भीमसेनः ।
उद्रिक्ताः षड्रथाश्चेत् पशुहरणरणे दृष्टकर्मा स एक-
स्तेभ्योऽलं सव्यसाची स पुनरतिशयश्चक्रिणो यत्कृपैषाम् ॥ २७ ॥

एवं स्थितेऽपि बहुबन्धुवधानुबन्धात्
सन्धित्सवो न तु भृशं विजिघृक्षवोऽमी ।
तच्चिन्त्यतां हितमिति प्रवदन् गतोऽसौ
भीष्मादयः शिशमिषाश्रवणात् प्रसेदुः ॥ २८ ॥

स्नेहान्धो जन्मनान्धोऽप्यथ स कुरुपिता सामभिः साधयिष्यन्
पार्थानां शान्तिभाजां पुनरटविगतिं शीलमेषां प्रशंसन् ।
तत्त्वज्ञं नीतिविज्ञं प्रियहितनिरतं प्राहिणोत् सञ्जयं तं
सोऽपि प्राप्याभितुष्ट्यै बहुविधकुशलप्रश्नकारी बभाषे ॥ २९ ॥

---

१. ' मायात् ' घ. २. ' करिपु ' घ.
३. ' कौरवानाब ' घ. ४. ' ममीषां ' घ. ५. ' बहुतरकु ' ख.

सञ्जयः—

स्नेहाधिक्येन युष्मानुपदिशति पिता भूतमैत्रीविचारः
शान्तिः क्षान्तिर्दया चेत्यखिलगुणगणैर्नित्ययुक्ता हि यूयम् ।
आकिञ्चन्ये च राज्ये स्फुटमिह तुलया तोलिते राज्यमुच्चै-
र्न्यूनं प्राहुस्तदर्थं [1]बहुविधदुरितं को नु कुर्याद् विवेकी ॥ ३० ॥

भर्तव्यं स्वशरीरमेव सुलभं भोक्तुं यथेच्छं फलं
शय्याश्चारुशिलातलानि सरितां तोयं च पेयं लघु ।
साध्यं विश्वमपि स्थिरेण तपसा तद् भाग्यभाजामहो
सम्प्रार्थ्यो वनवास एव नगरीवासाद् गरीय[2]स्तरः ॥ ३१ ॥

बध्नात्येव हि यत्र यत्र ममतां तत्तद्विषादास्पदं
यस्त्वात्मम्भरिरेव तस्य गुणिनो राज्यं हि सर्वा मही ।
तद् वो बन्धुतमस्य पुण्यसुलभस्यैतस्य लक्ष्मीपते-
र्गेहे सौहृदवास एव किमु न श्रेयान् बहूनां वधात् ॥ ३२ ॥

ईदृग्गिरामफलतावगमात् सलज्जे
राजाज्ञयैव खलु शंसति सञ्जयेऽस्मिन् ।
सर्वेषु च प्रतिविवक्षुषु पाण्डवेषु
धर्मात्मजः स्वयमुवाच [3]वचो गभीरम् ॥ ३२ ॥

धर्मपुत्रः—

सत्यं प्रेमातिरेकादनुगदितमिदं तेन पित्रा कुरूणां
श्रेयानप्येष मार्गो लगति न मनसि क्षात्रदोषाकुले नः ।
सौहार्दादेव पूर्वं शकुनिरकृत नः किञ्चिदारण्यवासं
येन प्राप्तानि तानि त्रिपुरहरवरादीनि भूयःफलानि ॥ ३४ ॥

---

१. ' बहुवधदु ' ख.
२. ' स्तरः ॥ ईदृग्० ' ङ.
३. गिरं गभीराम् ' घ.

जानास्येव सुयोधनस्य कुनयं राज्ञश्च तद्वश्यतां
धीमन् सञ्जय ! तत् किमीदृशगिरा क्षत्रान्वयोत्था वयम् ।
किञ्चागांसि सुदुःसहान्यपि हृदि क्षन्तास्मि सन्धिं वृणे
शक्रप्रस्थपुरेऽर्धराज्यमुगहं प्राग्वत् प्रकल्प्येय चेत् ॥ ३५ ॥

अथवा किमनेकजल्पितै-
र्वयमेते यदुनायकाश्रयाः ।
स वदिष्यति नः क्षमं हितं
निगमः सद्गतिकामिनामिव ॥ ३६ ॥

कृष्णः

धीमन् गावल्गणे ! मद्वचनमिदमपि श्रावयान्धं नृपं तं
मन्तूयद्भिः पृथासूनुषु यदपकृतं ते तनूजैरकस्मात् ।
काकोळाग्निप्रदानादिभिरपि शकुनेस्तादृशैश्छद्मवृत्तै-
स्तत् सर्वं वासुदेवे मयि नियतमपाकारि नो पाण्डवेषु ॥ ३७ ॥

एतत् तन्मम नापयाति हृदयादद्यापि मध्येसभं
कृष्टा केशभरे विकृष्टवसना दुश्शासनेनाकुला ।
हा कृष्णेति विदूरवासिनमहो कृष्णा भृशं प्रारुदद्
यन्मां सञ्जय ! किं जितेष्वपि कुरुष्वेतस्य शान्तिर्भवेत् ॥ ३८ ॥

राज्ञानुज्ञा वितीर्णा समजनि मुदितो मारुतिः सानुजन्मा
क्रुद्धो गाण्डीवधन्वा वयमपि सुहृदो ब्रूहि तत् प्राप्य सर्वान् ।
पुत्रैर्दारैश्च मित्रैर्विहरत मुदितैरन्नपानैश्च तृप्ताः
प्रीत्या पात्रेषु चार्थान् विसृजत कुरुत स्वानि कार्याणि चार्याः ! ॥

1. 'जानाम्येव' ङ. 2. 'हतेष्वपि' घ. ङ.
3. 'दः प्राप्य तद् ब्रूहि सर्वान्' घ. 4. 'रुचिरैर' घ. ङ.

श्रुत्वैवं तर्हि यास्याम्यहमिति चलितं सञ्जयं प्राह राजा
प्रेमाब्धे! तत्र सर्वान् वद कुशलमयं पाण्डवः पृच्छतीति ।
अन्ते च ब्रूहि दुर्योधनमनयनिधिं निर्दयं मुञ्च मास्मान्
ग्रामाणां पञ्चकं वा प्रदिश[1] वितनुमो जीवितं तावतापि ॥ ४० ॥

व्यक्तार्थं च सुदुःश्रवं[2] मधुरमप्युद्वेगदं तद्वचो
गत्वा नागपुरं व्यजिज्ञपदसौ राज्ञेऽञ्जसा सञ्जयः ।
प्रज्ञाचक्षुरपि क्षयं निजतनूजानां विचिन्त्याकुलो[3]
निर्निद्रो विदुरेण नीतिविदुषाचाश्वासितो[4]ऽभून्मिथः[5] ॥ ४१ ॥

पार्थानां समरोद्योगं श्रुत्वा सञ्जयतस्तदा ।
दातुं राज्यमयाचन्त कुलवृद्धाः सुयोधनम् ॥ ४२ ॥

सर्वेषामात्मबन्धूनां निरस्य वचनं हितम् ।
उदयुङ्क्त रणायैव राज्यलुब्धः सुयोधनः ॥ ४३ ॥

यावद् दौत्यनियुक्तसञ्जयमुखेनावेदितं वञ्चकः
पञ्चग्रामटिकाप्रदानमपि ही! दुर्योधनो नाशृणोत् ।
तावत् पाण्डुसुताः समेत्य पुनरप्येकान्तबन्धुं हरिं
प्रोचुर्दौत्यविधिं चिकारयिषवः सन्धानबद्धाशयाः ॥ ४४ ॥

धर्मपुत्रः—

युद्धं तैरुचितं तदेव रुचितं चित्ते तथापि प्रभो!
यावद्बाधमबाधनाय सुहृदां कार्यः शमाय श्रमः ।

---

१. ‘ वितर वित ’ घ.　　२. ‘ सुदुस्सहं मधु ’ घ.
३. ‘ निरीक्ष्याकु ’ घ.　　४. ‘ दुरेणाश्वा ’ घ. ङ.
५. ‘ न्मिथः ॥ यावद्० ’ घ.

तत् कञ्जायतनेत्र! सञ्जयमुखेनादिष्टमेवाखिलं
त्वं दौत्येन समेत्य वर्णय पुनः सर्वान् कुरून् मे गुरून् ॥ ४५ ॥

कृष्णः—

स्थाने धर्मतनूज! ते मतिरियं सन्धानमेतत् पुन-
र्दुःसाधं मम भाति सम्भृतरणोद्योगेऽद्य दुर्योधने ।
यास्याम्यद्य वदामि [1]संसदि रिपोर्दोषानदोषांश्च ते
लोकास्तान् प्रविदन्तु नान्यदमुना दौत्येन मन्ये फलम् ॥४६॥

भीमः—

[2]मैवं केशव तत्र रूक्षवचसा रोष्यंस्त्वया कौरवः
सान्त्वैः शान्तिमुपेत्य यच्छतु [3]स नस्तुच्छां महीमिच्छया ।
येन स्वं कुलमप्रणाश्य नृपतीन् नोन्मथ्य वामभ्रुवा-
मश्रूण्यप्यनिपात्य भृत्यसमया वृत्त्यापि वर्तामहे ॥ ४७ ॥

कृष्णः—

ही ही! हासवशात् सरन्ति न गिरो धिग्! भीम ते भाषितं
भोः! किं किं न करोषि रोषदहनज्वालाकुलस्त्वं पुरा ।
अद्योरुः किमु वेपते विमृशतो दौर्योधनीं तां गदां
किं दुःशासनशोणितासवरसे जातं तवारोचकम् ॥ ४८ ॥

[4]एतन्निशम्य करुणामृदुतां क्षणोत्थां
दूरं क्षिपन् झटिति मारुतभूरुदस्थात् ।

---

१. ' सम्प्रति ' घ.
२. ' नैवं ' ग.
३. ' पुनस्तुच्छां ' घ.
४. ' इत्थं नि ' ख. घ. ङ.

कल्पान्तरुद्र इव विष्टपमट्टहासै-
भिन्दन् जगर्ज च ससर्ज च वाचमेवम् ॥ ४९ ॥

भीमः—

को भीरुङ्कारमाक्रोशति भुवनजुषां भीतिदं भीमसेनं
भोः सम्प्रत्येष हस्तभ्रमितगुरुगदाघट्टनैर्धार्तराष्ट्रान् ।
पिष्ट्वाहं दुष्टदुःशासनरुधिरजलैः क्रोधवह्निं विनेष्ये
सन्धातुं याहि दामोदर! सरणिमसृक्सिन्धवो रुन्धतां ते ॥५०॥

प्रवृद्धं यद् वैरं मम खलु शिशोरेव कुरुभि-
र्न तत्रार्यो हेतुर्न च खलु किरीटी न च यमौ ।
जरासन्धस्योरःस्थलमिव विरूढं पुनरपि
क्रुधा भीमः सन्धिं विघटयति यू[1]यं घटयत ॥ ५१ ॥

युष्मच्छासनलङ्घनांहसि मया मग्नेन नाम स्थितं
प्रा[2]प्ता नाम विगर्हणा स्थितिमतां मध्येऽनुजानामपि ।
क्रोधोल्लासितशोणितारुणगदस्योच्छिन्दतः कौरवा-
नद्यैकं दिवसं ममासि न गुरुर्नाहं विधेयस्त[3]व ॥ ५१ ॥

इति वदन्तमन्तरमान्तं रोषमिवोद्वमन्तमन्तरान्तरा भवनाभ्य-न्तरनिहितां महितामहितावमर्दिनीं गदामादित्समानं बीभत्सुपूर्वजं श्रीवत्सलाञ्छनस्तावत् सहासमवादीत्—

अयथापुरभावमार्य ते परिमार्ष्टुं परमेतदीरितम् ।
[4]अभिशाम्यतु सौम्य! ते मतिः समरं प्राप्स्यसि पञ्चषैर्दिनैः ॥५२॥

१. ‘ यत ॥ अयथा० ’ ग. २. ‘ प्राप्तानामिह गर्हणां ’ ङ.
३. ‘ स्तव ॥ श्रीकृष्णः— अयथा० ’ क. ४. ‘ अतिशा ’ क. ख. ग.

अर्जुनः—

मन्ये गोविन्द! सन्धौ विमुख इव भवान् येन दुःसाधमेनं
ब्रूते सम्यक् प्रयत्नैर्न खलु नयविदां दुष्करं नाम लोके ।
त्वं तु त्रैलोक्यकर्ता भवति हि भवतः काममात्रेण सर्वं
तत् सन्धौ साधु यत्नं कुरु करुणमेतिर्याचते ते वयस्यः ॥ ५४ ॥

कृष्णः—

साधिष्ठोऽपि प्रयत्नो विधिशरणफलो गीष्पतेरप्यवश्यं
यत्नैकव्यापृतानां त्विह फलविलये शोकमात्रं विशेषः ।
यत्नः श्रेयान् मतश्चेद् वद सगरसुतैः केन नाप्तस्तुरङ्गो
यूयं वा केन बुद्ध्वा मुहुरपि पतिताः कैतवद्यूतपङ्के ॥ ५५ ॥

जिष्णो! जानीहि यत्नान्मम तु न भुवने दुष्करं नाम किञ्चित्
कार्ये त्वस्मिन् करिष्ये ध्रुवमहमधुना मानुषं यत्नमेव ।
नो चेन्निःशेषदोषात्मनि कुरुवृषभे यत्नतो रक्ष्यमाणे
नश्येत् सर्वेयमुर्वी कथमिह भविता कारणं वासुदेवः ॥ ५६ ॥

संवत्सरं परिचिता तव षण्डता सा
यातापि गोग्रहविधौ पुनरागता किम् ।
शोचामि गाण्डिवमहं शरधी च दिव्ये
वैकर्तनो जयति शस्त्रभृतां वरिष्ठः ॥ ५७ ॥

---

१. 'किञ्चित्' ख. ग.
२. 'मते या' क. ग. ङ.
३. 'मम नहि नियतं दु' ख. घ.
४. 'नाम लोके' ख. घ.

नकुलः—

श्रुतमखिलपते! ते सोदराणां च वाक्यं
[1]पुनरपि हृदयस्थं किं मया गूहनीयम् ।
स्वजनवधविरागः सन्धिरागश्च भूया-
न्मम हृदि कलय त्वं चारुतां भीरुतां वा ॥ ५८ ॥

सहदेवः—

नाहं हरे! क्षणमपि स्पृहयामि सन्धिं
कौरव्य[2]वाक्शरसहस्रविभिन्नमर्मा ।
[3]लोकानुवृत्तिविधये गुरुभक्तये वा
दौत्यं विधेहि भगवन्! न तु मन्दधीथाः ॥ ५९ ॥

कृष्णः—

सहदेव! त्वमेवेह प्रथमः पाण्डुसूनुषु ।
अयि वीर! चिरं जीव भविता ते रणोत्सवः ॥ ६० ॥

अथ तदानीं मानिनीजनमौलिरत्नभूता धृष्टद्युम्नसोदरी पञ्चपाण्डवैकप्रियतमा पाञ्चालराजप्रियतनया चिरतरसमधिगतदुःसहपरिभवनिःसहहृदया [4]मुहुर्मुहुर्निरङ्कुशाङ्कुरितदुःशासनवक्षोविक्षो[5]भणावलोकनौत्सुक्यादिव दिवसस्य शतकृत्वः समयावसानदिवसपरिगणनया [6]कथं कथमपि समापितत्रयोदशसंवत्सरा, तत्समाप्तिसमयसम्पाद्यमानसंप्रहारोद्यमसैन्यसम्भारसम्पत्तिसम्प्रीतचेताः, तदन्तरे पुनः

१. ‘ पुनरिह हृद ’ ग.
२. ‘ दुष्कृतसह ’ ख. ग. घ. ङ.
३. ‘ ज्येष्ठानु ’ ख. घ.
४. ‘ दनाव ’ घ.
५. ‘ सगण ’ क.
६. ‘ कथमपि ’ क. ङ.

सन्धित्सापिशाचिकावेशविवशीभा[1]वविश्लथप्रकृतीनां विश्ववीराणामपि निजवल्लभानामविज्ञातनिजपरिभवामवज्ञातस्वप्रातिज्ञामधरीकृतशौर्याटोपां विधुरीकृतवैरबन्धामतिमसृणां तादृशीं गिरं नातिदूरनिषण्णा संशृण्वती—

अगणितव[2]हुवैरं कौरवैः सन्धिकामं
जिगमिषुमथ कृष्णा कृ[3]ष्णमालोक्य खिन्ना ।
विगळितधृतिसा[4]रं प्राप्य पार्श्वं पतीनां
न्यगददुदितरोषावेशलोलां च वाणीम् ॥ ६१ ॥

द्रौपदी—

राज्ञो यत् सहजान्वितस्य रुचितं चित्ते च यत् ते मतं
मित्राणामपि सम्मतं तदुचितं सन्धानमेवाधुना ।
वेणीयं करुणानिधे! कुरुसभामध्ये निबद्धा चिरं
स्मर्तव्या गुणकीर्तनेषु सुहृदामेतावदेवार्थये ॥ ६२ ॥

इति वदन्तीं निरन्तरोद्भ्रान्तबाष्पाम्बुसन्तान[5]खिन्दानवदनारविन्दां द्रुपदनन्दनामानन्दयन् गोविन्दो म[6]न्दमवादीत्—

भद्रे पाञ्चालि! वाञ्छा तव खलु नियतं भाविनी किन्तु सन्धौ
सोऽहं यत्नं सयत्नैः कु[7]रुसुतकुनयख्यापनायैव कुर्वे ।
वेणीयं गर्भिणी ते सुतनु कतिपयैर्वासरैर्या सवित्री
वेणीबन्धाननन्तान् दिशि दिशि विमतक्ष्माभृदन्तःपुरेषु ॥६३॥

---

१. ‘ भूतानां विश्ल ’ घ. २. ‘ बहुवैरैः ’ क.
३. ‘ ष्णमाकर्ण्य ’ क. ख. ग. ङ.
४. ‘ भारा प्रा ’ ख. घ., ५. ‘ खिन्नवद ’ घ.
६. ‘ मन्दं मन्दम ’ क. ७. ‘ कुरुवरकु ’ घ. ङ., ‘ कुरुनृप ’ ख.

मुग्धे पार्षति! वक्त्रपङ्कजमिदं बाष्पाम्बुधाराहिमै-
मा मा [1]कर्शय तन्वि! नन्वयमहं दामोदरस्ते [2]पुरः ।
यत्सत्यं शृणु पञ्चषैरपि दिनैर्द्रष्टासि दुष्टान् कुरून्
भूपृष्ठे पतितान् प्रियान् पुनरमून् [3]तीर्णप्रतिज्ञाभरान् ॥ ६४ ॥

इत्थं सत्राशनशात्रवसपत्नाकरणसत्राय दीक्षि[4]तैः क्षितिभारक्षपणशान्तिकर्ममान्त्रिकवरो मधुरिपुः अधरितसुधावेण्या वाण्या नन्दितपाण्डुनन्दनो दारुकोपस्थापितं [5]रथवरमधिष्ठाय सशैनेयैर्गणेयैः सेनाभटैः सनाथी[6]कृताग्रभागो नागपुरं गन्तुमुदयुङ्क्त ।

प्रस्थितं च तमुपास्थिषत निस्तुषप्रशस्तिशालिनः समस्तलोकदुष्कृततमस्तोमविशस्तिगभस्तिमालिनस्तपस्विनः सनकादयः ।

हृषीकेशोऽपि[7] तानृषीनच्युतपदमिच्छन् अस्थिरेतरचित्तान् [8]उचितैरुपचारैरर्चयित्वा श्वः प्रभातसमये कुरुराजधान्यां सुयोधनसभायां सन्निधातव्यं भवद्भिरि[9]त्याभाष्य विसृज्य च सात्यकाद्यैन सत्रा चित्राः कथाः [10]कुर्वाण उर्वीभारभूतोर्वरावरदुर्वारगर्वनिर्वापकदोर्वीर्यसर्वोत्तीर्णसुत्रामसु[11]तसमासन्नसूतभावमहोत्सवम् आत्मनानुभोक्ष्यमाणमुत्प्रेक्ष्यान्तरान्तरा सन्तुष्यन् आवसथेषु च वसुधासुधाशनानामातिथ्यानुपदमाशीर्वादानाददानः, अच्छिन्नाम्भःसन्ताना: स्रवन्तीः सन्तरन्, उत्तुङ्गान्यद्रिशृङ्गाण्यारोहन्, पङ्कजरजःपङ्किलपङ्कजिनीपयःपवमान-

1. 'खेदय' क., 'ग्लापय' ङ.
2. 'गतिः' क. ङ.
3. 'पूर्णप्र' क. ग. ङ.
4. 'तो भूभार' ख. ग. घ. ङ.
5. 'रथमधि' क. ङ.
6. 'कृतनासीरभा' ख. ग. ङ.
7. 'पि रथमधिष्ठाय तान्' क.
8. 'उपचितै' क.
9. 'त्यभिभा' ख.
10. 'कुर्वन्नुर्वी' क. ङ.
11. 'तप्रत्यासन्न' ख.

पोतापनीताध्वश्रमः[1] समुदित्वरमहत्तरमहोज्ज्वलकायकान्तिकन्दली[2]-कळिन्दापत्याम्भःसंभिन्नमहासुरःस्रवन्तीजलप्रवाहावगहनापास्त[3]-समस्तलोकांहस्ततिः[4] कौस्तुभलक्ष्मा हस्तिनपुरोपकण्ठमहास्त, गभस्तिराडप्यस्तगिरिशिरस्तटीम् । एवमाऽनुवत निःशेषविश्वंभरां विहाय शनैःशनैः काश्मीररोचिषो रश्मयो हारिदश्वाः शिलोच्चयशिखराणि ।

एवं समायाते सायाह्ने स कंसघाती घूर्णमानघुमुघुमितनि[5]-ध्वानबधिरीकृतप्रपञ्चं पाञ्चजन्यमापूरयामास ।

अनन्तरमम्बुजाक्षकम्बुराजजन्मना अनन्तान्तराळनिरन्तरीभूतेन तेनैव[6] ध्वनितेन बोधितमाधवागमनमुदिता नितरामुदघूर्णत कुरुराजधानी ।

ततश्चापास्य कुरुकुलोत्पातकेतुं नागकेतुं पुरस्कृत्य कृत्स्नागम[7]-निष्णातमतिं विष्णुपदीसूनुं, कौरवपरित्राणोन्निद्राणं द्रोणं, दामोदरदर्शनसादरं विदुरं, दुर्वारबाहुस्थमानमश्वत्थामानं, धन्यानन्ये सत्वराः कौरवाः सर्वतः सन्ताडितभेरीरवापूरितरोदोविवरा[8] महत्या वाहिन्या सार्धं प्रीत्युत्फुल्लदृशः प्रत्युज्जग्मुर्जगन्नाथं भक्तिप्रपन्नाः प्रणामादिभिश्चोपाचरन् ।

दाशार्होऽपि तान् यथार्हमर्हयामास । तदनु तस्मात् प्रदेशान्मन्दहाससुन्दरनिजवदनारविन्दसन्दर्शनकन्दलितानन्दातिरेकमन्दी[9][10]-

---

१. ‘ मः महत्तरोज्ज्व ’ ख. ग.
२. ‘ न्दळकळि ’ क.
३. ‘ प्रपातनापस्त ’ ख. घ.
४. ‘ स्तजनतांह ’ क.
५. ‘ घुमुध्वान ’ घ.
६. ‘ तेन ध्वनि ’ क.
७. ‘ स्कृणागमनिनि ’ ख. घ.
८. ‘ भेरीविरावपूरित्र ’ क.
९. ‘ रतरवदना ’ ग.
१०. ‘ कन्दळदानन्द ’ क. ङ.

भूतगतिभिरमीभिः[1] परीतः[2] कौरवपुरीं[3] पुरुषोत्तमः प्राविशत् । प्रविश्य च क्षत्तृदत्तहस्तो रथादवतीर्य रथ्यावीथीमध्यतिष्ठत् ।

दिदृक्षवे पौरवधूजनाय
मुरारिमाख्यातुमिवापतन्तम् ।
पुरे पटीयान् प्रतिसौधगर्भं
बभ्राम मङ्गल्य[4]मृदङ्गघोषः ॥ ६५ ॥

त्यक्त्वा तदा मण्डनमर्धक्लृप्तं
क्रीडासु चान्यासु कृतानपेक्षाः ।
अभ्रेषु विद्युल्लतिका इवाशु
नार्यः पदं हर्म्यतलेषु चक्रुः ॥ ६६ ॥

नलिननयनोऽपि तासां कलिन्दनन्दिनीकल्लोलतुल्यकुल्याभिर्विलोचनकुवलयमालाभिः संच्छन्नमूर्तिः समतीत्य कक्ष्यासप्तकं सम्भृतमङ्गलोपहार[5]निकुरुम्बमम्बिकासूनोः सद्म पद्मापतिः प्रपेदे ।

दृष्ट्वा भीष्माम्बिकेयप्रमुखकुलगुरून् धार्तराष्ट्रस्य गेहं
यातो देवोऽथ तेन च्छलनिपुणधिया भोक्तुमामन्त्र्यमाणः ।
अन्नं संप्रीतिभोज्यं न च खलु मयि संप्रीयसे कौरवेति
क्षत्तुर्गेहं जगाहे हरिरतिकुतुकी भक्तभक्ते रसार्द्रे ॥ ६७ ॥

प्रविश्य विश्वार्तिहरः स देवो
दृष्ट्वा पृथां पुत्रवियोगखिन्नाम् ।

---

१. भिः कौरव ' ग.
२. ' पुरं पुरु ' क.
३. ' क्षत्रा दत्त ' क.
४. ' माङ्गल्य ' क.
५. ' रनिकरमाम्बिका ' क. ग.

आश्वासयद् द्रक्ष्यसि निर्जितारी-
नल्पैरहोभिस्तनयांस्तवेति ॥ ६८ ॥

कृताह्निकस्तत्र कृतार्थभाव-
मासेदुषस्तल्पसमीपभाजः ।
रणैषिणां पाण्डुभुवामुदन्तं
क्षत्तुर्वदनेन निशामनैषीत् ॥ ६९ ॥

क्लृप्तप्रत्यूषकृत्यस्तदनु कुरुपतिः सेवितः सौबलाद्यै-
रास्थानीमात्तभूषो नृपवृषभवृतां प्राप्य देदीप्यमानः ।
नत्वा गाङ्गेयमुख्यान् निजपितृवचसा तुङ्गमङ्गाधिराज-
स्कन्धासङ्गी स भद्रासनमलमकरोदाददे चाथ वाचम् ॥ ७० ॥

दुर्योधनः—

हे भूपाः! शृणुतादरादुपगतो दूतः पृथाजन्मनां
मायामोहितमूढलोककलितप्रौढिः स गोपालकः ।
प्रत्युत्थास्यति योऽस्य दास्यति स मे दण्ड्यः सुवर्णं मितं
भारद्वादशकेन शासननिराकर्ता जगत्यामिति ॥ ७१ ॥

बालातपप्रेक्ष्यतराम्बरोऽय-
मानन्दिताशेषविलोचनाब्जः ।
प्राचीमिव प्रातरिनो मुरारि-
र्वैचित्रवीर्यस्य सभां विवेश ॥ ७२ ॥

आलोक्यैनं प्रतिहतदृशस्तेजसा भूमिपाला-
श्चेलुः स्थानादगणितनृपोदीर्णदण्डाः समन्तात् ।

सावष्टम्भः स च कुरुपतिर्मूढधीः पीठदेशाद्
विभ्रष्टोऽभून्मिषति परितः क्ष्मापलक्षे विलक्षः ॥ ७३ ॥

स सर्वतोभद्रमिति प्रसिद्ध-
मातास्थिवानासनमम्बुजाक्षः ।
निष्पन्दसभ्येक्षणलक्ष्यमूर्तिः
प्रज्ञादर्शं भूमिपतिं बभाषे ॥ ७४ ॥

कृष्णः—

राजन् कौरववंशकैरवसुधासूते! पृथासूनुभि-
र्दूतोऽहं प्रहितो हिताय सुहृदां सन्धित्सुभिः साम्प्रतम् ।
मा भूत् त्वन्मतिरन्यथा तदपथोद्युक्तान् निरुद्ध्याधुना
पुत्रांस्ते स्वपुरे पुरेव कुरु तान् पाण्डोः सुतानादृतान्* ॥ ७५ ॥

विज्ञापयन्ति च भवन्तमनन्तखेद-
प्रोद्भ्रान्तबाष्पभृशगद्गदरुद्धकण्ठाः ।
दूरावनम्रशिरसश्चिरसोढपीडा-
भारासहा इव नराधिप! मन्मुखेन ॥ ७६ ॥

बाल्ये येन विवर्धिताः कृतधिया पुष्टा स्वपोषं वयं
वात्सल्यादथ तासु तासु विनयं विद्यासु च ग्राहिताः ।
वाचा तस्य तवानुभूतविपिनक्लेशाश्चिरादागता
भूयस्त्वत्कृपया लभेमहि महीमात्मांशभूतामिति । ७७ ॥

* एतदनन्तरं 'वीरैरूरीकृतै॰ (७८) इति पद्यं दृश्यते क. ग. ङ. पाठेषु.

१. 'प्रशस्तमा' ग. ङ. २. 'कुरुतात् पाण्डोः' क. घ.
३. 'दपि तासु' ख. ४. ४. 'रमानुभू' घ.

तत् संप्रति स्वीकुरु तान् प्रवीरां-
स्तवोज्ज्वलस्य स्थितये कुलस्य ।
[1]त्वदर्थमेते च नृपाः समेता
निवृत्तकृच्छ्राः प्रतियान्तु देशान् ॥ ७८ ॥

वीरैरूरीकृतैस्तैरुरुभुजविभवैर्मात्स्यपाञ्चालमित्रैः
पुत्रैरेभिश्च भीष्माद्यतिरथमथितारातिभिर्वीतवैरैः ।
नित्यं त्वत्तोऽभिगुप्तात् त्रसति सुरपतिः सोऽपि भेदे तु राजन्!
[2]नेष्टेष्विष्टेषु शिष्टेष्वपि च कतिषुचित् को नु लाभो भवेत् ते ॥

धृतराष्ट्रः—

नृप[3]स्तमाभाषत किं नु कुर्या-
मयं सुतो मे न वचः शृणोति ।
सान्त्वेन दाशार्ह! निवर्तयैनं
कदध्वनः सौहृदनिघ्नचेताः ॥ ८० ॥

उक्तः[4] स तेनैवमथासुरारि-
[5]र्विवृत्तवक्षोवलमानहारः ।
एकासनाध्यासिनि भानुसूना-
वुपाश्रितं कौरवमाबभाषे ॥ ८१ ॥

कृष्णः—

जातस्त्वं विमले कुले शशभृतस्त्वामाश्रिता श्री[6]स्त्वया
कर्णाद्यैः करदीकृताः क्षितिभृतः कुप्यन्ति तुभ्यं तु ये ।

---

१. ‘ गता नरेन्द्रा निवृ ’ ङ.
२. ‘ नष्टेष्वेतेषु शिष्टे ’ ङ.
३. ‘ स्तदाभाष ’ क. ग.
४. ‘ उक्तश्च तेनै ’ क. ग. ङ.
५. ‘ विवृत्य वक्षो ’ क. ङ.
६. ‘ श्रीः स्वयं ’ ङ.

त्वत्तो लब्धसमीहिता हि सुहृदः पृथ्वी तवास्ते वशे
त्वय्येवं गुणभाजनेऽप्यपनयो लब्धास्पदोऽयं कथम्* ॥ ८२ ॥

दुर्द्यूतदेवनगुरुस्तव मातुलोऽयं
कर्णस्तु दुर्नयमहार्णवकर्णधारः ।
तस्मादयुक्तमनयोरनुवर्तनं ते
पथ्यं न यो वदति भर्तुरसौ हि शत्रुः ॥ ८३ ॥

सार्धं दुरन्तैः सचिवोपदेशैर्लोभं विसृज्योभयलोकशत्रुम् ।
सङ्गम्य पार्थैः सह सौहृदेन हतद्विषं भुङ्क्ष्व महीमशेषाम्[2] ॥ ८४ ॥

ग्रामाणामपि पञ्चकं दिशसि चेदेतावतैवात्मनो
वृत्तिं क्वापि विधित्सवः शमपरा वाञ्छन्ति सन्धाममी ।
दत्त्वा पित्र्यमुपार्जितं[3] तदधुना राज्यार्धमेभ्यो भवा-
नास्तामत्र सुखी[4] भवेदिह न चेत्किं कौरवं क्ष्मातलम् ॥ ८५ ॥

तावत् सुतं व्याहरदाम्बिकेयः
प्रसीद बद्धोऽयमिहाञ्जलिस्ते ।
मन्युज्वरस्यौषधमार्तबन्धोः
शौरेर्वचः पथ्यमिदं पिबेति ॥ ८६ ॥

---

* इतः परं, तत्तादृशं शृणु महत्तव वंशवृत्तं पूरुर्ददौ नववयः पितुरात्तजैण्यः ।
त्यक्त्वाश्रमं पितृमुदे तृणवद् द्वितीयं देवव्रतोऽयमिह तिष्ठति धीरधीरः ॥
इत्येकं पद्यमधिकतया दृश्यते ङपाठे

---

१. ' ताश्च सुहृदः ' ख.
२. ' षाम् ॥ तावत् सुतं ' ग. ङ.
३. ' पार्जनं तद ' क.
४. ' सुखी न चेदिह भवेन्नि ' क. ङ.

तमूचतुः शान्तनवो गुरुश्च क्षेमाय सन्धत्स्व युधिष्ठिरेण ।
चापेषु मात्स्यप्रमुखा[1] रणाग्रे न सायकान् सन्दधतां [2]नरेन्द्राः ॥८७॥

चिराय योगं कुरुपाण्डवानां
　निरीक्ष्य राजन्यगणः समेतः ।
प्रमोदजं मुञ्चतु वारि नेत्रै-
　र्न शोणितं पार्थशरक्षताङ्गैः ॥ ८८ ॥

वचांसि लोकः प्रणयोचितानि
　शृणोतु तेषां भवतां च हृष्टः ।
निर्घातकल्पान्[3] कुपितस्य सङ्ख्ये
　समीरपुत्रस्य न सिंहनादान् ॥ ८९ ॥

राधासुते हसति कल्पितहस्तताळे
　दुःशासने[4] च दृशि सूचितसन्धिदोषे[5] ।
[6]आलोक्य मातुलमुखं प्रहसन् कुरूणा-
　मीशोऽपि केशवमुवाच वचो नृशंसम्[7] ॥ ९० ॥

दुर्योधनः—

आबाल्याद् ये विरोधं व्यदधत विविधं साधुवृत्तेष्वकस्मा-[8]
　दप्यस्मादाचवैराः सदसि विनिकृता देधने ते सुदीनाः[9] ।
नीता मे नीतियोगादहह! वनभुवं भीममुख्यास्त्वदीयाः
　प्रायो वृत्तं तदेतत् त्रिभुवनविदितं दूत! जानासि नो वा ॥९१॥

---

१. 'खा नरेन्द्रा न' घ.　२. 'रणाग्रे' घ.
३. 'घोरान्' क. ङ.　४. 'सनेन दृशि' क. ग.
५. 'षः' क. ग.　६. 'संप्रेक्ष्य' क. ग. ङ.
७. 'सः' ङ.　८. 'स्मास्वात्त' क. ङ.　९. 'प्रदी' क.

वृद्धौ लब्ध्वा विराटद्रुपदकुनृपती साम्प्रतं साह्यकृत्ये[1]
मह्यं द्रुह्यन्ति यत्ते किमिह बहुविधं ब्रूमहे हास्यमेतत्[2] ।
गच्छ त्वं ब्रूहि पार्थान् मयि धरणिरियं सुस्थिता तत्[3] प्रदास्ये
युष्मभ्यं पुण्यलभ्यं रणभुवि निशितैः सायकैर्नाकलोकम् ॥९२॥

श्रीकृष्णः—

श्रीमन्नेष भवन्मनोरथतरुः कर्णादिदुर्मन्त्रितै-
रुन्मीलत्कुसुमश्रितः शकुनिना कालेऽफलिष्यत् स्वयम् ।
तद् गङ्गाधरमूर्ध्नि मग्नमुदमज्जिष्यन्न चेदर्जुन-
स्योच्चण्डाहितषण्डखण्डनकलापाण्डित्यभृद् गाण्डिवम् ॥ ९३ ॥

दुर्योधनः—

द्वौ बाहू चरणौ च यस्य[4] नरवत् तुल्यं मुखाक्ष्यादिकं
नद्धं सप्तभिरेव धातुभिरहो गात्रं सगोत्रं जनैः[5] ।
यद्यप्येवमथापि केन[6] सदसि ग्रस्तौषि पार्थं मुधा
राधेयस्य पुरः करिष्यति स किं क्रोधाज्ज्वल[7]न्नर्जुनः ॥ ९४ ॥

कृष्णः—

पाञ्चालीवरणोत्सवे रणविधूताखण्डले खाण्डवे
चण्डीशे कुहनाकिरातवपुषि त्वद्घोषयात्रान्तरे ।
उग्रे गोग्रहसङ्गरे[8] च विदितस्थेमा स भीमानुजो
नूनं न श्रुतिगोचरोऽद्य भवतो येनेदृशं भाषसे ॥ ९५ ॥

---

१. 'साधुकृत्ये' घ. २. 'बहुतरं ब्रू' क. ङ. ३. 'रा तत्' ङ.
४. 'धीम' क. ५. 'तस्य' क. ग. ङ. ६. 'दूत' ख.
७. 'कोपाज्ज्व' क, 'क्रोधोज्ज्व' ङ. ८. 'रे प्रकटितस्थेमा' क.

युक्तं [1]यत्तु युधिष्ठिरे विनिकृते कृष्णावमाने च यद्
यच्चार[2]ण्यनिवासने यदपि खल्वज्ञातवासश्रमे ।
यच्चास्त्रेषु समार्जितेष्वविकलं यच्च प्रसन्ने हरे
क्रुद्धे यच्च [3]धनञ्जये [4]यदधुना कर्मैष निर्मास्यति[5] ॥ ९६ ॥

दुर्योधनः—

वाचोयुक्त्यैव राज्यं नहि तव सुहृदां पैतृकं [6]स्याद्यदेते
कुण्डाः पाण्डौ विमोहाद्विहितमुनिवधे षण्डभावं प्रपन्ने ।
जाता धर्मानिलाखण्डलसुरभिषजामात्मजास्तुल्यदार-
स्वीकारोद्यत्कलङ्का विपिनभुवममी यान्तु शान्तावलेपाः ॥९७॥

कृष्णः—

स्वर्याते[7]ऽथ विचित्रवीर्यनृपतौ व्यासोऽम्बिकायाममुं
नूनं ते जनयाम्बभूव जनकं जातोऽसि तद् गोळकात् ।
राज्यार्हः स कथं तथापि बहु[8]र्धा किं कत्थसे त्वं मुधा
वक्तुं तत्र समर्थमुत्तरमलं भैमी गदा केवलम् ॥ ९८ ॥

दुर्योधनः—

वक्तव्यं भृत्यवर्गैर्ननु नियतमिदं भर्तृवाक्यं यथोक्तं
दृप्तोऽसौ बह्वबद्धं भयमुपजनयन् भाषते यत् स्वयं माम् ।
प्रत्यक्षं क्ष्मापतीनां [9]यदयमुपगतो वध्यतां बध्यतां वा
शक्ताश्चेदेत्य पार्था निजकुनयपथादेशिकं मोचयन्तु ॥ ९९ ॥

---

१. ‘ यच्च युधि ’ ग. २. ‘ण्यविवा’ क. ख.
३. ‘ वृकोदरे तत्रखिलं कर्मैव ’ ग. ४. ‘ तदधुना ’ क. ङ.
५. ‘ ति ॥ ग्रामाणामपि० (श्लो०सं० ८५) वाचो०, (श्लो० सं० ९७) ग. ङ.
६. ‘ स्यादथैते ’ ग. ७. ‘ ते हि ’ क. ग.
८. ‘ धा यत् कत्थसे ’ क. ९. ‘ तदयमुप ’ क. ख.

इत्युक्त्वैव [1]सभान्तराद्विचालिते दुःशासनाद्यैः समं
बन्धुं बन्धहरं हरिं त्रिजगतां दुर्योधने व्यापृते ।
बुद्ध्वा वृत्तमिदं सभां सरभसं प्राप्तोऽवदत् सात्यकि-
र्हा ही साधु चिकीर्षिताद्य कुरुभिर्वर्या सपर्या [2]हरेः ॥ १०० ॥

सात्यकिः—

निरुद्यमाः पाण्डुसुता मुरारौ
बद्धे भवन्तीति[3] विचार्य मूढः ।
त्रिभिः [4]सहान्यैर्धृतराष्ट्रसूनु-
र्बन्धुं सतामिच्छति बन्धुमेनम् ॥ १०१ ॥

तेनोत्तुङ्गशिखाकलापकपिलश्वेलाञ्चलेनानलो
बद्ध्येताथ सदागतेरगतिता दीयेत पाशैर्दृढैः ।
किञ्चासङ्ख्यतिमिङ्गिलो जलनिधिर्लङ्घ्येत दोष्णा सुखं
[5]कृष्णोऽथं गततृष्णयोगिनिवहध्येयो [6]निबद्ध्येत चेत् ॥१०२॥

अत्राहमेकः कुरुराजपुत्रा-
नद्यैव बाहुद्रविणावलिप्तान् ।
अन्यांश्च हन्यां युधि वीरवर्यान्
वृथा भवेत् पाण्डुसुतप्रतिज्ञा ॥ १०३ ॥

नृपो वचस्तस्य निशम्य भीतः
क्षत्रा समानाय्य जगाद पुत्रम् ।

---

१. 'सभातलाद्वि' क. ङ.
२. 'हरेः ॥ तदनु महीपतिवीरपार्ष्णि' ग.
३. 'ति नितान्तमूढः' क. ङ.   ४. 'सहायैर्धृ' क. ख.
५. 'कृष्णो यद् गत' ख. ग. घ.
६. 'निरुद्ध्येत चेत् ॥ ततस्ते सन्निहित' क. ङ.

त्वया न बद्ध्येत बलेर्निहन्ता
  त्वमेव बद्धोऽसि कृतान्तपाशैः ॥ १०४ ॥

गतेऽथ तस्मिन्नवमत्य तातं
  त्रस्तान् समस्तानवदन्मुरारिः ।
अयं कुरूणामधिभूर्यदि स्याद्
  भवेदशेषेयमकौरवा भूः ॥ १०५ ॥

अन्यैस्त्रिभिः सार्धमिमं निगृह्य
  निधीयतां राज्यमजातशत्रौ ।
पुरावमन्ता पितरं स्वमेव
  न मातुलः किं न हतो मयासीत् ॥ १०६ ॥

द्राङ् निग्रहादस्य दुरीहितस्य
  वंशः सुधांशोर्भवितानपायः ।
निर्वासनात् कालियपन्नगस्य
  कलिन्दजाया इव पूर्वमोघः ॥ १०७ ॥

बहिः स संमन्त्र्य बलावलिप्तै-
  स्त्रिभिः सहायैर्धृतराष्ट्रसूनुः ।
गन्धर्वराजेन कृतां दशां स्वां
  गदाग्रजन्मानमियेष नेतुम् ॥ १०८ ॥

[1]तदनु सन्नाहितमहीपतिवीरपार्ष्णिग्राहाः कर्ण[2]दुःशासनशकुनिहतकाः पुरा किल बाल्यचापल्ये गोपाल्या निबद्धोऽसौ भीमयमै[3]ळार्जुन-

---

१. 'ततस्ते सन्ना' क. 'तदनु ते सन्ना' ङ 'तदनु महीपति' ख. ग.
२. 'र्णदुर्योधनदुःशा' क. ग. ङ. ३. 'मार्जुन' ख. ग.

भङ्गहेतुः सञ्जात इति पुनरपि तथाकर्तुकामा इव नतबन्धहारिणं बालिबन्धकारिण[1]ममुं भुवनैकबन्धुं[2] निजामपनयैरे[3]व केवलमबन्धूकृतं बन्धुमिच्छन्तो भृशं खला विशृङ्खला अपि करतलसङ्गीकृतरज्जुशृङ्खलाः सज्जनसदसि लज्जाभयवर्जिता दुष्कृतरसाद् धिक्कृतधृतराष्ट्रविदुर[4]बहुतरनिवारणवाक्या हीहीरवहाहारवमुखरमुखेषु सकलसामाजिके[5]षु अधोस्थितेष्वा[6]सीनेषु च निर्गन्तुकामेषु निरोद्धुकामेषु *पार्श्ववर्तिनि दीप्तकोपे सात्यकौ सात्वतर्षभभ्रूविभ्रमनिवारिते[7] सभां विविक्षति धृतायुधवर्मणि कृतवर्मणि शपामि शस्त्रं गृह्णामि वेति सकृपेऽपि विकृपे संभ्रान्ते द्रोणाचार्ये स्पृष्टमात्रे विष्टरश्रवसि दुष्टानमून् पिष्टपेषं पिनष्मीति भीष्मे कृतनिश्चये सभाजनार्हाननवेक्ष्य सभाजनमध्ये समापतितुं प्राक्रमन्त[8] ।

. .

ततश्च[9] चिदानन्दमयः स पुराणपुरुषः परिषन्निषण्णसकलजननयननवामृतायमानं[10]कळायमानहरकळेवरलक्ष्मीः[11] सुमेरु[12]शृङ्गतुङ्गमहासनमध्यमध्यासीनो मृगाधिपः सृगालानिव दुराशयानमून् निरादरदृष्ट्या निरीक्षमाणः तमोमयानामेषां निवारणायेव निजवदनेन्दुकन्दळितसुन्दरतरदन्त[13]कान्तिसन्ततिमयचन्द्रिकाप्रकाशं पुरतः प्रसारयन्

---

* 'पार्श्व' इत्यारभ्य 'नासत्य' (P. 28 L. 20) इत्यन्तं पत्रमेकं भ्रष्टं कपाठे ।

---

१. 'णं भुव' ख. घ. २. 'न्धुमप' ख घ.
३. 'वाबन्धू' ग. ङ. ४. 'रमुखबहु' ग.
५. 'कजनेषु अधो' ग. ६. 'ष्वासितेषु निर्ग' क. ग.
७. 'ते निजाक्षौहिणीयुते सभां' ग. ङ.
८. 'प्रारभन्त' ग. ङ. ९. 'तदानी' च' ग. ङ.
१०. 'नवितायमानकलायमनोहरं' ङ.
११. 'क्ष्मीः सभान्तराळे सु मे' ग. ङ.
१२. 'तुङ्गशृङ्गमहासनाध्या' ङ.
१३. 'न्तपङ्क्तिकान्ति' ङ., 'न्तकान्तिमयचन्द्रिका' म.

"अयि भोः सुयोधन! किमहं निःसहाय इति त्वं बन्धुमिच्छसी"ति वदन् किमप्युच्चैर्जहास ।

तावद् देवस्य देहाज्झटिति पटुतटित्कोटिवत् ताडिताक्षः
संहारोन्निद्ररुद्रस्फुटनिटिलशिखिज्वालजालप्रकाशः ।
कल्पान्तक्रूरसूरोत्करकिरणसमाहारघोरः समन्ता-
दारुन्धानः सभां तां निरपतदतुलः कोऽपि तेजःसमूहः ॥१०९॥

तस्य च सर्वतोविसृमरदावपावकज्वालामालोद्गारिमारतकशैल-शैलीमुद्वहतः सकलप्रपञ्चकुक्षिंभरेर्विश्वंभरस्य तत्तदवयवेभ्यः पङ्कजभव-शङ्करसंक्रन्दनादिसुरवृन्ददनुजमनुजभुजङ्गमप्रमुखा निश्शेषविश्ववासि-नोऽप्यहमहमिकया समुत्पेतुः ।

तत्र चास्य निटिलदेशाच्चतुःसनकसप्तर्षिनवयोगिशतवैखानस-षष्टिसहस्रवालखिल्याद्यसंख्यमुनिमण्डलपरिमण्डलितः कुण्डिकाक्षसूत्र-मण्डितभुजदण्डो हिण्डते स्म पुण्डरीकभवः ।

तदैव च स्थविष्ठकशिष्ठद्राघिष्ठह्रसिष्ठकुब्जादिविकृतशरीरभूतप्रेत-

---

१. 'इति बन्धुकामोऽसीति',
२. 'चैरुज्जहास । तदनु— तावद्०' ग. ङ.
३. 'पाटिता' घ.
४. 'ततश्च तस्य सर्वतोविस्तृतदाव' ग, 'ततश्च सर्वतो' ङ.
५. 'मरतक' ख. ग. ङ.
६. 'स तत्क्षणमेव तत्त',
७. 'नादिवृन्दारकवृन्द',
८. 'फालदेशा',
९. 'निसङ्घपरि',
१०. 'ततोऽपि च' ङ.

वेताळपूतनाडाकिनीकूष्माण्डाष्टभैरवप्रमुखप्रचुरप्रमथयूथसहस्रपरिवेष्टि-तोऽष्टमूर्तिरपि सप्ताकृतिः संहारकर्तापि रक्षां धारयन् कठोरकुठारशूल-शाली महादेवस्तस्य हृदयादुदयाञ्चकार ।

बाहुयुगळादपि वज्रिकरप्रज्वलितवज्रज्वालाजालदीपितं दण्डधर-भुजदण्डकाण्डताण्डवितचण्डतरदण्डस्फुटितस्फुलिङ्गोत्करोत्कीर्णं याद-सांपतिसम्पातानुपातिविविधजलचरकुलाकुलं यक्षाधिपानुगतलक्षाधिक-यक्षगुह्यकप्रक्षोभितं गन्धवाहागमनसन्तायमानसुगन्धप्रबन्धान्धीकृत-दिगन्तरं षट्षष्टिकोटिसंख्यसुराङ्गनानुनिस्सृतनिःसीमगन्धर्वकिन्नर-विद्याधरौघविद्योतितं त्रयस्त्रिंशत्कोटिप्रधानं निर्जरकुलं निर्जगाम । वद-नाद् दहनो नासाया नासत्यदस्रौ विलोचनाद्विरोचनश्च । मनसो-ऽपि घनसारजम्बालसंम्बाधशीतळमिव भुवनान्तराळमारचयन्नशेषतार-कासंजिराजितो रराज तारकाराजः ।

तदनुपदं च प्रतिक्षणभक्षितनरमांसप्रक्षरितक्षतजरसोक्षितरूक्ष-तराकृतिराक्षसगणोत्क्षुभितपार्श्वाः शेश्वीयमानाभिमाना दानवदैतेय-भटा लक्षकोटिशो लक्ष्यन्ते स्म ।

---

१. ' खप्रमथ ' ग.
२. ' भुजकाण्ड ' ख. ग. ङ.
३. ' नुवर्तिविविध ' ग. ङ.
४. ' षष्टिप्रकोटिसुराङ्गनाजनानु ',
५. ' संबाधशी ' ङ
६. ' तळितमिव ' क, तळीकृतमिव ' ग. ङ.
७. ' राजिनीराजितो ' क.
८. ' तदनन्तरं च ' ङ., ' तदनु प्रति ' ग.
९. ' सकुलोत्क्षु ',
१०. ' यवीरभटा ' ग. ङ.

तत्क्षणं च चक्षुरुत्क्षरितक्ष्वेळानलोष्मभीष्मतरभोगमण्डलोद्गीर्णशूत्कारमयोल्काभिघातोत्क्रुशित[1]लोकं सवासुकि सशेषं[2]मप्यशेषमुत्ससर्प दर्पोद्धतं सर्पकुलम् । अर्चिषश्च[3] तस्य विश्वतोमुखादुत्तस्थुः संप्रति[4]रथहस्तिपत्तितत्तदायुधसहस्राभिव्याप्तसप्तार्णवमध्यवर्तिसमस्त[5]धात्रीपतिचक्रसमावृताः साम्बप्रद्युम्नगदसारणानिरुद्धानुरुद्धाः सर्व एव वृष्णिवीरभटाः दक्षिणबाहोः अक्षतवीर्य‘स्तिष्ठतिष्ठे’ति निष्ठुरवादी कृष्टगाण्डीवः पाण्डववीरः प्रोदतिष्ठत । चलितहलमुखनिर्भिण्णमिव भ्रमितमुसलविक्षुण्णमिव विश्वं[6] करिष्यन् भीमकोपो वामबाहोः कामपालो[7] व्यालोकयत । पृष्ठतश्चोदतिष्ठन्[8] युधिष्ठिरादयश्चत्वारः । बाहवश्च तस्य[9] उदग्रतरोद्घूर्णचक्रशङ्खगदाशार्ङ्गनन्दकादिविविधायुधं[10]ज्वालामालालेलिह्यमानादिक्तटा अनेकशः प्रादुरासन् । सुपर्णश्च[11] सुवर्णवर्णस्वपर्णघूर्णनोदीर्णसामघोषघोषिताकाश आकाशे कोशाश्चक्रे[12] । तं च सकलजगदात्मानं परमात्मानं पाञ्चशर्वादयः[13] सर्वेऽपि[14] देहिनो भक्तिभरा[15]वनम्राः शक्त्यनुसारेण तत्र तत्र सिषेविरे ।

---

१. ‘तसकलल्लोकं’ ङ.
२. ‘षमप्युत्ससर्प’ क. ग, ‘षमुत्ससर्प’ ङ.
३. ‘श्च विश्व’ क.
४. ‘सरथहस्ति’ ग.
५. ‘स्तधरित्रीपतिचयसमा’ क. ग. ‘स्तधरित्रीपति’ ङ.
६. ‘भुवनं करि’ ग. ङ.
७. ‘लोऽप्याल्लोक्यत’ घ. ङ.
८. ‘ष्ठन् पाण्डवाश्चत्वारः’.
९. ‘स्योग्रतरो क, ‘स्योग्रतरोद्गीर्ण’ ग. ङ.
१०. ‘धजालव्यालोलितज्वा’ क.
११. ‘श्च तप्तसुवर्ण ग.’ ङ.
१२. ‘चाकाशाश्चक्रे’ क, प्रकाशाश्चक्रे’ ङ.
१३. ‘पद्मजशर्वा’ घ.
१४. ‘पि विश्ववासिनो भक्ति’ ग.
१५. ‘भरा’ घ.

ततश्च[1] निबद्धाञ्जलि[2]मुनिस्तोमप्रस्तुत[3]विचित्रतरस्तोत्रनिनादैः[4] सुरतरुणीजनचरणा[5]विसञ्जितमणिमञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुबन्धिगन्धर्वकिन्नरवीणावेणुगीत[6]तालप्रणादैः वृन्दारकवृन्दाहतदुन्दुभिसं[7]भूतगम्भीरध्वनिभिश्चतुर्मुखचतुर्मुखीसमुन्मिषितब्रह्मघोषैरानन्दताण्डवोद्दण्डखण्डपरशुकरहिण्डितडिण्डिमचण्डरवमिळिततण्डुमृदङ्ग[8]चण्डिकागानध्वानैः[9][10] रुद्रानुचरभूतप्रेतवेताळपाळिकाहर्षवल्गनोद्भूतकहकहि[11]कानुमळिताष्टभैरवाट्टहासैः भगवत्कराञ्चितपाञ्चजन्यस्वयमुदीर्ण[12]धीरनिनादैरपि न केवलं तत्पुरं जनपदो वा भुवन[13]मपि सर्वं संघोषमयमासीत्[14] ।

तत्तेजोनष्टदृष्टिप्रसरमत इतः कर्णदुर्योधनाद्या
भूपाः प्रागेव पेतुः[15] स च[16] विदुरकृपद्रोणभीष्मादिलोकः ।
मूर्धन्याबद्धहस्तः सुबहु[17] जय जयेत्युच्चकैरुच्चरंस्तं
दृष्ट्वा[18] दृष्ट्वा चिराय स्वरसपरचिदानन्दसिन्धौ न्यमाङ्क्षीत् ॥

---

१. 'तदानीं च' क. २. 'लिसमस्तमुनि' क.
३. 'तस्तोत्र' ग.
४. 'निनदैः' क. ग. ङ, निनदैर्मधुरतरलास्यैः सेवाप्रवृत्तसुरतरुणीचरणसञ्जित' ङ.
५. 'णीचरणाव' क, णीजनचरणास' ख. ग.
६. 'गीततारप्रणादैः' क. 'गीतारावप्रणा' ङ,
७. 'भिराहतसम्भू' क. ङ. ८. 'कराहतडिण्डिम' क.
९. 'ङ्गरवानुगतचण्डिकागानध्वनितैः' ङ.
१०. 'ध्वानैः' ग. ११. 'कारवानु' क. ग. ङ.
१२. 'मुदीरितधीरनिनदैः' ग. ङ.
१३. 'नमशेषमपि घोष' ङ.
१४. 'सीत् ॥ तत्र च– तत्तेजो क.
१५. 'तुर्भुवि विदुर' ग. घ. १६. 'तु' क. ङ.
१७. 'सपदि जय' ग. ङ. १८. 'दृष्ट्या दृष्ट्वा ङ.

पुत्रस्नेहाकुलं मामयि! बत भगवन् वस्तुतस्त्वत्प्रपन्नं
जानीहीत्यार्तलापे कुरुपितरि जवाद् दृष्टिरस्योदमीलत् ।
सोऽप्यानन्देन पश्यन् परपुरुषममुं निःस्पृहोऽन्यावलोके
प्रज्ञाचक्षुष्ट्वमेव प्रकृतिजमवृणोद् धन्यजन्मा नृपालः* ॥११२॥

ओजस्तवेदमुपसंहर माधवेति
घुष्यत्सु सत्सु गुरुभीष्मपुरोगमेषु ।
घोरं विहाय निमिषेण कुशेशयाक्षो
गोपीदृशां कुतुकहेतुमवाप रूपम् ॥ ११३ ॥

दिष्ट्या वीरजनप्रियं परिणतं तावद्रणं दारुणं
निर्यान्तु[1] स्वचमूचयैः सह महीपाला गृहीतायुधाः ।
पश्यन्त्वत्र पृथाभुवां प्रमथितप्रत्यर्थिशस्त्रोत्करो[2]-
त्कीर्णानुग्रतरानुभावविभवान्[3] दोर्विक्रमप्रक्रमान्† ॥ ११४ ॥

अतः परं—* 'इत्थं प्रक्षोभ्य भिद्यद्धृदयमत इतो भीषिताशेषलोकं
निःशेषं हस्तिनाख्यं पुरमथ भगवान् संहृताशेषरूपः ।
वृष्णिश्रेष्ठः प्रतस्थे सभयमनुगतानप्रवीक्ष्यैव सर्वान्
भूपालान् पाण्डुसूनोरभिवसतिमहो पाण्डुपुत्राः कृतार्थाः ॥
इत्यधिकतया दृश्यते ङपाठे.

अतः परं—† यत् सत्यव्रतभङ्गभीरुमनसा यत्नेन मन्दीकृतं
यद् विस्मर्तुमपीहितं शमवता शान्ति कुलस्येच्छता ।
तद् द्यूतारणिसंभृतं नृपवधूकेशाम्बराकर्षणैः
क्रोधज्योतिरहो महत् कुरुवने यौधिष्ठिरं जृम्भताम् ॥

---

१. 'न्तु प्रबलैर्बलैः सह' ङ. २. 'रोदग्रानुग्र' ङ.
३. 'परानुभावभियदां दर्वीकरप्रक्रमात्' ङ.

आस्थानाद् बहिरेत्य कैटभरिपुर्गाङ्गेयमलिङ्ग्य तं
पश्चार्धे परिमृश्य भूपमितरानापृच्छ्य सर्वान् कुरून् ।
आघ्रायातिचिरेण मूर्ध्नि विदुरं युक्तं शताङ्गं हयै-
रारूढो हि ययौ विराटनगरीमन्तः स्मरन् पाण्डवान् ॥११

दूतवाक्यं समाप्तम् ।

अथ रथवरमश्वैः सैन्यमुख्यैश्चतुर्भि-
र्धृतरसमधिरूढः क्षत्तुराकर्ण्य वृत्तम् ।
अनुगतमखिलं तद्राजकं वारयित्वा
परिमितपरिवारः पार्थपार्श्वं जगाम ॥

नारायणाभिधमहीसुरवर्यवक्त्र-
जैवातृकामृतझरीनिकरायमाणम् ।
हृद्यं प्रबन्धमिदमद्य समाप्तमुच्च-
दूत्यं समस्तमनवद्यविराजिपद्यम् ॥

दूतवाक्यसमाख्याननिबन्धनवरं महत् ।
सम्मतं कृत्स्नविदुषां गीयते जगतीतले ॥

दूतवाक्यप्रबन्धः समाप्तः । इति कपाठे.

॥ श्री ॥

श्रीनारायणभट्टविरचितः

किरातप्रबन्धः ।

*कृते च किर्मीरवधे बकारिणा
वनं गतः काम्यकमस्तकण्टकम् ।
युधिष्ठिरो धौम्यमुखैः सह द्विजैः
स्थितिं व्यधाद् द्वैतवनान्तिके चिरम् ॥ १ ॥

युधिष्ठिरः सत्यवतीसुतान्मुने-
रवाप्य विद्यामरिनिर्जयोत्सुकः ।
जिष्णुं समाहूय वचः समाददे
पुरद्विषः पाशुपतास्त्रलब्धये ॥ २ ॥

गान्धारीतनयस्य निर्घृणतया राज्यं न नो दीयते
भीष्मद्रोणपुरोगमैर्नृपगणैः सार्धं विरोधो भवेत् ।
तस्मादर्जुन! दुर्जनान्तकर! ते स्वस्त्यस्तु गत्वा गिरिं
बाणं पाशुपतं ग्रहीतुमधुना मारारिमाराधय ॥ ३ ॥

---

* आदितो द्वौ श्लोकौ कपाठे, आदितो नव श्लोकाः ख ग पाठयोश्च न दृश्यन्ते ।

---

१. ' णकृपादिभिर्नृप ' घ.

गुरोरनुज्ञामधिगम्य भूयः
समेत्य कैलासगिरेः समीपम् ।
हरं समाराधयितुं यतात्मा
धनञ्जयस्तत्र तपश्चकार* ॥ ४ ॥

फलेन पर्णेन जलेन वायुना
स्थितिं शरीरस्य स कल्पयन् क्रमात् ।
उपोढकार्श्योऽधिकनिर्मलोऽन्वहं
बभूव पक्षे बहुले यथा शशी¶ ॥ ५ ॥

ततः सर्वान् परित्यज्य नियमान् मुनिसेवितान् ।
स तु पञ्चाग्निमध्यस्थः पदाङ्गुष्ठाग्रविष्ठितः ॥ ६ ॥

इन्द्रियपञ्चकतुरगा-
निन्द्रसुतो हृदयमन्दुरानिलये ।
चन्द्राभरणस्तम्भे
हन्त बबन्धाशु धैर्यपाशेन ॥ ७ ॥

अहं शिवः शिवः सर्वं सर्वं सोऽहमहं शिवः ।
शिवादन्यज्जगत्यस्मिन् न किञ्चित् प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥

उदग्रतेजोभिरहतैर्महर्षिभि-
र्निवेदिते तादृशि सव्यसाचिनि ।

---

* इतोऽनन्तरं घपाठे 'इन्द्रियपञ्चक०,' 'फलेन पर्णेन०' इति पद्यक्रमः

¶ अतः परं घपाठे–

तस्याथ नारदमुखात् तपसः प्रभावं श्रुत्वा हरस्त्रिजगतामधिपो दयालुः ।
देव्या दृशा सदसि सूचिततद्दिदृक्षुर्दित्सन्नभीष्टमपि लुब्धकतामयासीत् ॥
इति पद्यमधिकम् । तदनन्तरं 'देवो लोक०' इति च दृश्यते

तपश्चरन्तं तमनन्यदैवतं
विज्ञापयामास गिरीशमम्बिका ॥ ९ ॥

देवो लोकशिवंकरः खलु शिवो देवेन्द्रसूनोरपा-
स्योद्यद्दर्पभरं वरानभिमतान् दातुं विरोधिच्छिदः ।
कैरातं वपुरास्थितः स्थिरचरौघात्मा कृतात्मोचमं
गन्तुं प्रक्रमते स्म विक्रमनिधिं चाखेटकूटेन तम् ॥ १० ॥

देवी देवं सोमचूडं निकाम-
प्रेमा सोमा प्राप्तकैरातवेषम् ।
प्रेक्ष्य प्रेक्ष्यं तत्सदृक्षं तदानी-
मूरीचक्रे चारु रूपं शबर्याः ॥ ११ ॥

¶केचिद् भूताः प्रभूताः कटुतरघनबुक्कारवाः कुक्कुरौघा
जाताः कोदण्डरूपाः कतिचन कतिचिद्वागुराभाररूपाः ।
तद्दण्डाः केऽपि पाशाः कतिचन कतिचिद्वागुराद्यं[1] वहन्त-
श्चान्ये चापेषु[2]दोषः पुरहरमनुजग्मुः पुळिन्देन्द्रवेषाः ॥ १२ ॥

*[3]तदनु परमकारुणिकः स खलु परमेश्वरः परिगृहीतशबरराजा[4]-कृतिः परिलसितबर्हि[5]बर्हबन्धबन्धुरकेशभारः ताम्रतरश्मश्रुनेत्रयुगळाति-भीषण[6]मुखपुण्डरीकः काचमयगुञ्जामयदामनिकरविराजितवक्षोभागः

¶ पद्यमिदं गपाठे ‘ तदनु– ’ इति गद्यानन्तरं दृश्यते ।

* गद्यमिदं क ख पाठयोर्नास्ति ।

१. ‘ द्यावहन्तः ’ क.   २. ‘ धन्वेषुदोषः ख. ग. ‘ धन्वेषुवेषः ’ घ.
३. ‘ अथ स भगवान् परम ’ घ.   ४. ‘ राजवेषः परि ’ घ.
५. ‘ बर्हबन्धुर ’ घ.
६. ‘ णवक्त्रान्तराळः काचगुञ्जामयजाळभासुरवक्षोदेशः शङ्ख ’ घ.

शङ्खवलयालङ्कृतकरतलकलितकार्मुकबाणसञ्चयः [1]सितेतराम्बरपरिकलितकमनीयकटीतटदेशः चरणविन्यास[2]कम्पितधरणीमण्डलः[3] तदनन्तरं तदभिवीक्ष्य ससम्भ्रममशेषजगत्सवित्र्या गृहीतवनचरवनितागात्रया वेत्रनिर्मितपात्रखनित्रया गोत्रराजपुत्र्या[4] सत्रा गोत्रारिनन्दनमनुजिघृक्षुः[5] गिरीशादयं गिरिशः प्रतस्थे[6]† ॥

एवम्भूतैर्भूतजातैः[7] परीतो भूताधीशः प्रस्थतः प्रस्थितोऽसौ ।
श्वेताहार्यस्यार्ययावार्यघोषं तेने कूटाखेटमेषोऽटवीषु ॥ १३ ॥

§अनन्तरं च सरभसमतइतो गजयूथपतिविलुलितकमलिनीपरिमळः इतः क्रोडकुलदृश्यमानभद्रमुस्तारसामोदः इतः करिकळभभज्यमानसल्लकीकषायगन्धः इतो निपतितशुष्कपत्रमर्मरध्वनिः इतो वनमहिषविषाणकोटिभिद्यमानवल्मीकधूळिः इतो मृगकदम्बकम् इतो वनगजक्रन्दितम् इतः शिखण्डिकुलविरुतम् इतः कपिञ्जलकूजितम् इयमार्द्रपङ्कमलिना वराहपद्धतिः इयमभिनवशष्परसश्यामळा हरिणरोमन्थफेनबिन्दुसंहतिः एषा प्रत्यग्रप्रसूतमृगीगर्भरुधिरलोहिनी भूमिः चमरपङ्क्तिरियम् अनुगम्यतामुच्छुष्कमृगकरीषपांसुला त्वरिततरमध्यास्यतामियं वनस्थली तरुशिखरमारुह्यतामालोक्यतां दिगियमाकर्ण्यतामयं शब्दः गृह्यतां धनुः अवहितैः स्थीयतां मुच्यन्तां श्वानः इत्यन्योन्य-

---

† अतः परं घपाठे ' एवम्भूतैः ' इत्यारभ्य १४ तमश्लोकान्तं नास्ति ।
§ कपाठे गद्यमिदं नास्ति ।

---

१. 'याञ्चितबाहुदण्डकलितकोदण्डबाण ' घ.
२. ' नीलतरवसनभासुरकटितटः चरण ' घ.
३. ' सकम्पित ' घ.   ४. 'कः तदभिप्रेक्ष्य तदनुरूपवेषया गृहीत' घ.
५. ' पुत्र्या सुत्रामसूनुमनु ' घ.   ६. ' क्षुः क्षणादेव गिरी ' घ.
७. ' जालैः ' क.

मभिवदता मृगयाप्रसक्तस्य महतो जनसमूहस्य तरुगहनानीतविग्रहस्य क्षोदितकाननः कोलाहलोऽभूत् ॥

†आपादलम्बिजटमातपमात्रभक्ष-
मूर्ध्वीभवद्भुजमुदारतपःकृशाङ्गम् ।
दृष्ट्वानुगृह्य कुरुवीरमुनीन्द्रमेवं
त्रेधा बभूव सुतवत्सलता भवान्याः ॥ १४ ॥

संक्रन्दनात्मजनुषा सह संप्रहारे
संक्रीडितुं कुतुकवानुडुराजचूडः ।
संघर्षसंघटनकारणमिन्द्रसूना-
वङ्कूरयन् क्षणमसौ वनसीम्नि तस्थौ ॥ १५ ॥

एतस्मिन्नन्तरेऽतर्कितसमुपगमक्षोदितो धार्तराष्ट्रैः
पार्थव्यापादनाय प्रकटितविकटस्तब्धरोमस्वरूपः ।
भिन्दन्नुग्रैः खुराग्रैः क्षितिमवसरलाभोद्भवद्भूरिहर्षो
मूकाख्यः कोऽपि दैत्यः सपदि गतभयस्तत्प्रदेशं[1] जगाहे* ॥१६॥

निध्यायोद्धतमिद्धरोषमभियं[2] तं चाभिथन्तं[3] सुतो
वृत्रारेर्न तु[4] वन्य एष नियतं घोराकृतिः सूकरः ।

---

† पद्यमिदं ' ख ग पाठयोर्नास्ति ।

* इतः परं घपाठे—

तं वीक्ष्य रौद्रवपुषं मृगशावकेषु त्रासाद्दिशत्सु कटिलम्बितवल्कभागान् ।
पर्याकुले कलकलैरपि पक्षिजाले पार्थो निवृत्य नियमाज्जगृहे शरासम् ॥

इति पद्यमधिकं दृश्यते ॥

---

१. ' प्रपेदे ' घ. २. ' मभियान्तं चाभियं तं ' ख. ग.
३. ' यान्तं ' घ. ४. ' हि ' घ.

दैत्यः कोऽपि जिघांसुरंसळतमो मा याति मायाहित-
क्रोडाकार[1]मिमं नयामि यमधामेत्यादद्दे कार्मुकम्[2] ॥ १७

विशिखो विजयेन वेगतोऽस्तः
शबरेणापि च पोत्रिणोऽङ्गभेदम् ।
व्यतनोदतनोः पपात चासौ
विपुलायां विपुलारवः परासुः* ॥ १८ ॥

$तमुद्धर्तुमुद्युक्ते तस्मिन् मार्गति मार्गणम् ।
सचापः कोऽपि [3]शबरस्तमुपेत्येदमब्रवीत् ॥ १९ ॥

सविधगहनवर्ती [4]भूधरेन्द्रस्य भर्ता
नृवर! शबरराजः [5]प्रेक्षितुं काङ्क्षते त्वाम् ।
अपरिमितमहिम्नस्तस्य भृत्यं विवक्षुं
कमपि समुपयातं विद्धि मां तन्नियोगात् ॥ २० ॥

तदीयशररंहसा हतमवेहि चैनं मृगं
लघीयसि तवाशुगे कथय शक्तिरीदृक् कुतः ।

---

* अतः परं घपाठे–

भोक्ताहं प्राणिवृन्दस्य विदितो भुवि सर्वथा ।
किमर्थं च त्वया विद्धं मृगोऽयं मत्परिग्रहः ॥

इति पद्यमधिकं वर्तते ।

$ एतदारभ्य घपाठे २७ तमश्लोकान्तं नास्ति ।

---

१. ' कार इमं नया ' ख. ग. ' कारममुं नया ' घ. २. ' सायकम् ॥ '
३. ' शबरः कथयामास वासविम् ॥ ' ग.
४. ' भूधरस्यास्य ' ख. ग.
५. ' प्रेक्षितव्यस्त्वयाद्य । अनुपमगुणधाम्नस्तस्य ' ग.

महत्तरमहीधरप्रवरपक्षविच्छेदने
पविः प्रभवति स्वयं न खलु तूललेशः क्वचित् ॥ २१ ॥

लक्ष्यं तस्य चमूपतेरपहृतं तावत् त्वयास्त्विदं
संरक्ष्यः कृतमन्तुरप्यशरणः क्षुद्रो हि लोकोत्तरैः ।
बाणं तु प्रणिपत्य देहि शमयन् कोपं प्रमादोद्भवं
नो [1]चेदत्र तपस्यितुं क्षणमवस्थातुं च सर्वत्र वा ॥ २२ ॥

हंहो क्षुद्र! किरात! वस्त्वविदिते तुभ्यं मृगे[2]भ्यः परं
मादृक् कुप्यति को नु [3]शौर्यविभवो मांसपाकमात्राशिने ।
अस्मद्बाणमनन्यदृश्यमहिमाभोगं त्वया लिप्सुना
यत्तूक्तं परुषं तदुत्तरगिरां दातायमेव क्षमी* ॥ २३ ॥

किञ्चाधुना तपसितात्र वने विविक्ते
नेच्छामि वोऽभिगमवीक्षणभाषणानि ।
तद् गच्छ सत्वरमितोऽथ न [4]चेदिदानीं
सज्यं धनुः करधृतं विशिखं च तीक्ष्णम् ॥ २४ ॥

निरस्यथा मा कुलमस्मदीयं
कस्मिन् कुले जाल्म पितामही ते ।

* अतः परं ख ग पाठयोः पद्यमिदमधिकं दृश्यते–

लक्ष्यं यत्सायकालामहृषि किल स चेदीश्वरस्तेऽद्य माभि-
क्रुध्यत्यायातु तावन्मदिषुहृतममुं वन्यमन्वेतु सत्वम् ।
भर्ता शैलस्य कोऽन्यो जगति पशुपतेरस्य विश्वस्य वा स्यात्
त्रस्तं यस्मादिहान्यत्र च भुवि कथयस्यक्षमं वर्तितुं माम् ॥

1. 'चेन्नात्र' ख. ग. 2. 'भ्योऽपरं' ख. ग.
3. 'धैर्यविभवो' ख. ग. 4. 'चेदिदं मे' ग.

तातस्य जातेति वदावदं त-
मपोढवानस्त्रबलेन पार्थः ॥ २५ ॥

आरादस्त्राभिभूते झटिति विलुठति भ्रान्तचित्ते स्वभृत्ये
गूढामोदः किरातेष्वधिपतिरभिनीतोग्रसंरम्भजृम्भः ।
विष्वद्रीचीं विकर्षन् विसृमरविविधध्वानरुद्धाखिलाशां
पौळिन्दीं वाहिनीं तां वलमथनभुवः सन्निधिं सम्प्रपेदे ॥ २७ ॥

रे क्षुद्रात्मन्! किरात! श्वगणपरिवृतः क्षुल्लकैः सार्धमेभि-
र्मार्गन् मार्गाण्यभीक्ष्णं गिरितटभुवि नो वेत्सि वृत्तानि राज्ञाम् ।
अज्ञात्वा तत्त्वतो माममरपुरवधूगीयमानापदानं
युद्धायासि प्रवृत्तः फलमनुभव तस्याविवेकस्य सद्यः ॥ २७ ॥

रे क्षुद्र! क्षितिपतिवंशकीट! साक्षात्
कर्तारं जगदवगच्छ साम्प्रतं माम् ।
यद्वंशं व्यपदिशसि स्फुटं तमेनं
जानामि प्रकटकलङ्कबंहिमानम् ॥ २८ ॥

पारस्त्रैणेयं च तस्यात्मजं तं
जानाम्येवं त्वादृशां वंशबीजम् ।
तद्वंश्यानां वेद्मि मुख्यं ययातिं
विप्रस्त्रीं तां योऽभिकः पर्यगृह्णात् ॥ २९ ॥

तद्वंश्यस्य च शन्तनोर्न चरितं केनेह विज्ञायते
यस्तां दाशपतेरुपायत सुतां कामातुरः पुंश्चलीम् ।

---

१. 'रभिभूतोग्र' ख. ग. २. 'स्वान' ख. ग.
३. 'तमेतं' ख. ग. ४. 'ष' ग.

तत्पुत्रस्य सुतं च गोळकमहं[1] जानामि पाण्डुं पुन-
र्युष्मान् पञ्च तदात्मजांश्च सुतरां जानामि कुण्डानिमान् ॥३०॥

अथ [2]किमपि रहस्यं त्वाद्य पृच्छामि कस्मा-
न्नृपदुहितरमेकां पञ्च पर्यग्रहीष्ट[3]म् ।
भवतु परमपीतः संप्रदास्ये चतस्रः
परिणयत किरातीः साधु मां प्रार्थयस्व ॥ ३१ ॥

*मध्येराजसमं हठेन भवतामग्रे ननु प्रेयसीं
पत्नीं हन्त! नमः शिवाय! रिपुभिस्तावत् तथा क्लेशिताम् ।
नेत्राभ्यामवलोकयन् यदभवस्तूष्णीं ततो [4]ज्ञायते
[5]विक्रान्तिस्तव तादृशो यदि यशस्त्रैलोक्यमाक्रामति ॥ ३२ ॥

तिष्ठत्वेतदशेषमेव बहुमन्तव्यं पुनस्तावकं
वृत्तं वेद्मि [6]विशिष्टसेव्यमुचितं बुद्ध्वा यदासेवसे ।
छेत्ता ब्रह्मशिरः श्मशानवसतिर्दक्षाध्वरध्वंसको
भूतप्रेतपतिः [7]स पश्यतु भवान् केनापरेणार्च्यते ॥ ३३ ॥

प्रणिन्दनं त्रिपुरवधूमदच्छिदो
जगत्पतेर्निशमयतः किरीटिनः ।

---

* पद्यमिदं ख ग पाठयोः ३३ तमपद्यानन्तरं वर्तते ।

---

१. 'महं' ग. २. 'कमपि' विशेषं त्वां तु पृ' ग
३. 'ष्वम्' क. ४. 'ज्ञायसे' ..
५. 'विक्रान्तस्तव' ख. ग. घ. ६. 'विशिष्य सेव्य' ख. ग.
७. 'स वै पशुपतिः केना' घ.

हृदि क्षणादथ[1] रितकल्पपावकः
प्रवर्धते प्रतिघहुताशनः पुरा ॥ ३४ ॥

रे रे मांसिकपाश! यत् त्वमधुना चन्द्रस्य वन्द्यं कुलं
साक्षान्निन्दसि गर्हसे यदपि नः सर्वं तदेतत् सहे ।
यत् त्वेवं त्रिपुरद्रुहो भगवतः कुत्सां विधत्सेतरां
तच्छ्रोतारमहो धिगद्य बत मां धिग् गाण्डिवं हा शरान्* ॥३५॥

$इत्थं वाग्भी रुषितहृदयौ व्याधराजेन्द्रसूनू
गर्जन्तौ तौ कलुषितदृशौ भ्रूकुटीभीषणास्यौ ।
तावत् तीक्ष्णैरतिशितशिखैः सायकैः पीडयन्ता-
वन्योन्यं तौ निखिलभयदं चक्रतुः सम्प्रहारम् ॥ ३६ ॥

कारुण्यपूरमृदुलेन हृदा किरातो
रोषातिरेककलुषेण च पाण्डुसूनुः ।

---

* इतः परं ख ग पाठयोः पद्यद्वयमिदमधिकं वर्तते—
सोऽहं दुर्मेधसस्ते झटिति रणमुखे कद्रुदस्यास्य बाणैः
छिन्दे मूर्धानमुग्रैरपगतकरुणं पश्यतां पाण्डवानाम् ।
एताश्चापेतगर्वा नयनपरिगलद्भूरिबाष्पाम्बुधारा-
स्तन्वङ्ग्यस्तावकीनाः सुचिरमनुभवन्त्वेव वैधव्यदुःखम् ॥

ततस्तौ तत्र संक्रुद्धौ गर्जमानौ मुहुर्मुहुः ।
शरैराशीविषाकारैस्ततक्षाते परस्परम् ॥

$ पद्यमिदं ख ग पाठयोर्नास्ति ।

---

1. ' बाडवानलः ' ग.

अल्पं महान्तमपि[1] विक्रममादधाना-[2]
वातेनतुश्चिरतरं समरं समानम्* ॥ ३७ ॥

* इतोऽनन्तरं पद्यषट्कस्थाने खपाठे पद्यचतुष्कमिदं बहुत त्रुटितं दृश्यते—
ततः किरातार्जुनचापमुक्तान्यस्त्राणि दिव्यान्यतुलप्रभावम् ।
दवीयसामप्यमरेश्वराणां भयं चिराय प्रशयाम्बभूवुः ॥(?)

उपरोद्धुमपारयन् प्रभावं महनीयं विजयस्य मर्त्यवृत्त्या ।
उररीकुरुते ... ... रमप्रमेयमोजः ॥

आविःप्रसादमनलेन पुरा वितीर्णावक्षय्यभासुर .... ।
... पुराणपुरुषस्य हृतस्वभावौ तूणौ क्षणादभवतां विजयस्य शून्यौ ॥

प्रसरद्ध्वनिपूरितान्तरिक्षं प्रहरन्तौ स्म पिनाकगाण्डिवाभ्याम् ।
शबरेन्द्रपुरन्दरात्मजौ तौ चिरमायोधनकेळिमादधाते ॥,

गपाठे तु पद्यपञ्चकमिदं दृश्यते--

आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं वायव्यं भोगिबन्धनम् ।
चिक्षेप शिक्षितुं धीमानस्त्रं पार्थाय शङ्करः ॥

वारुणं बाडवं ब्राह्मं पार्वतं चापि गारुडम् ।
किरातास्त्रनिरोधार्थमस्त्रं चिक्षेप पाण्डवः ॥

दग्धं फालविलोचनानलकणैर्गङ्गाजलैः क्षाळितं
कोटीरावृतभोगिपुङ्गवफणाबद्धाश्मसंरञ्जितम् ।
संसिक्तं गळकाळकूटगरळस्वेदाङ्कुरैः शाङ्करै-
श्चिक्षेप क्षणमर्जुनः पुरहरे बाणौघमेवंविधम् ॥

संक्रुद्धे शतमन्युजन्मनि शरान्मोक्तुं प्रवृत्ते खरान्
सामान्यं शबरं विशङ्क्य शशभृन्मौलिं जगन्नायकम् ।
देवी जातदया व्यधत्त तदिषून् पुष्पाविशेषाकृतिं
दृश्यो मार इवैष रोषविसरोन्मुक्तेषुरीशे तदा ॥

पार्वतीशापनिर्वाणः फल्गुनो धनुषा रुषा ।
पीडयामास तं साक्षादव्ययं परमेश्वरम् ॥

१. 'मिव' क. ख. ग. २. 'ददाना' ख. ग.

अर्जुनस्य धनुर्मुक्तो बाणजालोऽनलप्रभः ।
शिवं भित्त्वा भुवं भित्त्वा त्रैलोक्ये संचचार ह ॥ ३८ ॥

आग्नेयं वारुणेनाथ माहेन्द्रं मारुतेन च ।
ब्राह्मं च वैष्णवेनायमेवं सर्वं व्यनाशयत् ॥ ३९ ॥

ततः क्रुध्यत्यस्मिन् प्रहरति शितैः सायकगणै-
र्विदीर्णाङ्गं दृष्ट्वा निजपतिमसावाकुलमनाः ।
व्रजेयुः पुष्पत्वं सपदि विशिखाः साहसकृत-
स्तवेत्येवं शापं व्यसृजदिह तस्मै गिरिसुता ॥ ४० ॥

तावत् तूणीमुखात् तानहह! शरवरान् वीक्ष्य पुष्पाणि पार्थः
क्रुद्धो वेगेन तस्मिन् व्यधित सुमुहतीं पुष्पवृष्टिं किराते ।
दृष्ट्वा सा गोत्रकन्या प्रियमथ सुमनोगूढमूर्तिं विषण्णा
चक्रे शक्रात्मजं तं पुनरपि समरे पुष्पबाणैर्विहीनम् ॥ ४१ ॥

शरवररहिते निषङ्गयुग्मे
सुरवरसूनुरतीव रोषशाली ।
व्यतनुत धनुषाथ ताडनं तं
शबरवरं कठिनेन गाण्डिवेन ॥ ४२ ॥

तद्धनुःप्रहरणातिरुष्टधी-
र्व्याधराडपि विवृद्धमत्सरः ।

किन्तु घपाठे ३८, ३९ तमपद्यद्वयस्थाने पद्यमिदमेकं दृश्यते—

नागास्त्रं वपुषो विभूषणमभूदाग्नेयमत्युज्ज्वलं
निर्वाणं सुरसिन्धुपाथसि ददावत्यन्तरुष्टोऽर्जुनः ।
भूषाजालभुजङ्गमैः कबलितं वायव्यमस्त्रं पुन-
स्सिक्तं यत्तु विषेण तत् खलु शशी सद्यः सिषेचामृतैः ॥

---

१. 'मपि सुम' घ.

पार्थमात्मधनुषा च ताडनं
कर्तुमारभत घोरदर्शनः ॥ ४३ ॥

*प्रादुष्षन्तं विश्वसंहारदक्षं
क्वापि क्वापि क्रोधलेशं पुरारेः ।
मा मा पार्थः सोऽयमित्यात्तभीतिः
शान्तिं निन्ये स्मारयन्ती किराती¶ ॥ ४४ ॥

शिरसि धनुरटन्या ताड्यमानस्य शम्भो-
रलिकनयनकोणे किञ्चिदारज्यमाने ।
उपनिषदुपगूढं[1] रुद्रमुद्घोषयन्ती
परिहरति किराती मध्यमं पाण्डवानाम् ॥ ४५ ॥

बीभत्सुनाथ धनुषा ताडितं चन्द्रशेखरम् ।
दृष्ट्वा शरासनं तस्य जाह्नव्यापहृतं बलात् ॥ ४६ ॥

§असिमुद्यम्य तरसा पार्थो रुद्रमभिद्रुतः ।
चिच्छेद विशिखेनान्यैरच्छेद्यमसिमीश्वरः ॥ ४७ ॥

---

* पद्यमिदं घपाठे नास्ति ।

¶ इतः परं खपाठे (४५–४९) पद्यपञ्चकस्थाने पद्यमिदमेकं दृश्यते—
प्रहितं वदने कराळघोणे कठिनस्थूलहनौ पृथासुतेन ।
द्विजराजनिभं शरासनं तत् प्रणिपप्सौ(?) सहसैव लुब्धकेन्द्रः ॥
गपाठे तु इतः परमिदं पद्यमधिकं दृश्यते—
प्रहरति धनुषा रुषैव पार्थे वपुषि शिवापरिरम्भभुग्नसौख्ये ।
कुचवलयपदानि शैलजायाः परिहरति स्म भृशं पिनाकपाणिः ॥

§ ग घ पाठयोः ४७, ४८, ४९ तमपद्यानि न सन्ति ।

---

1. 'दुपगीतं रुद्र-' ग.

छुरिकां जिष्णुरुद्यम्य हरस्योरस्यताडयत् ।
प्रकोष्ठेनाशु चिच्छेद तां तदा वृषभध्वजः ॥ ४८ ॥

शिलासङ्घैर्वृक्षसङ्घैर्जघ्नतुश्च परस्परम् ।
तावुभौ रोषसम्पन्नौ श्वेताश्वपरमेश्वरौ ॥ ४९ ॥

गाढमुष्टितलजानुनिपात-
ध्वानपूरितदिगन्तनिकुञ्जौ ।
तौ चिराय कुरुतः स्म नियुद्धं
व्याधराजसुरराजकुमारौ ॥ ५० ॥

बाहुभ्यामभिवृद्धतालकठिनस्थूलायताभ्यां[1] हठा-
दापीड्योरसि विस्तृते मृगयुना व्याधूय मुक्तो जवात् ।
[2]विस्रस्तावयवः क्षणाद्[3] व्यपगताशेषाभिमानः श्वसन्
मूर्च्छाकुड्मळितेक्षणः स्रवदसृग्वक्त्रः पपातार्जुनः* ॥ ५१ ॥

हा कष्टं पिण्डीभूततनुरहम् । किं नु खलु मयि नानुकूलो भगवान् व्योमकेशः । किं नु खल्वीदृशो मम पराक्रमस्य परिपाकः । किं नु खलु वक्ष्यामि राजानमजातशत्रुम् । हा कष्टं वृथैव मन्मात्रा गर्भ-भरणक्लेशोऽनुभूतः । कथमिव धार्तराष्ट्राणां पुरतो निर्लज्जो गच्छामि ।

---

* इतः परं खपाठे पद्यमिदमधिकं दृश्यते—

अथ भगवतः कारुण्येन द्विषस्त्रिसृणां पुरां
कथमपि सुतः पाकद्वेष्टुः समागतचेतनः ।
विगळितमहागर्वोन्मेषः प्रशान्तमनाः परं
शरणमगमत् साक्षात् सर्वात्मना शशिशेखरम् ॥

---

१. ‘ भ्यां जवा ’ घ.　　२. ‘ विस्रस्ता ’ क.
३. ‘ क्षणव्यप ’ ख. ग.

हा कष्टं धर्मराजानुजः श्रीकृष्णप्रियवयस्यो द्रोणाचार्यशिष्यः वृकोदरसहोदरो गाण्डीवधन्वा सन्नपि विजयः केनापि वनेचरेणानस्त्रज्ञेन चापाद्यायुधेष्वनिपुणेन पराजितोऽभूदिति सकलजनापहास्यो भविष्यामि*। परिहासपात्रस्य मे किं जीवितेन। हा मातः! कुन्तिभोजतनये! अर्जुनगतमपत्यस्नेहमन्येषु चतुर्षु पुत्रेषु संविभजस्व।

अवमानात् परं मृत्युः क्षत्रियाणां विशेषतः।
तस्मादद्य मरिष्यामि नाश्नाहं[1] जीवितास्पदम् ॥ ५२ ॥

§धर्मसूनोर्गतो मोहो दुर्योधनगता मही।
चण्डालपीडितस्यास्य कुतो मे हरदर्शनम् ॥ ५३ ॥

इत्थं प्रतापं कलयन् मृदा तं
कृत्वा गिरीशं भृशभक्तिचेताः।

---

* इतः परं ख ग पाठयोः ५४ तमपद्यान्तो भागो नास्ति।, किन्तु गपाठे 'भविष्यामि' इत्यनन्तरं पद्यमिदमधिकं दृश्यते--

किं प्राणैः किं धनैर्मित्रैर्भार्यया बान्धवैरपि।
निर्जितोऽहं किरातेन यतस्तन्मे कुतः सुखम् ॥,

अपिच घपाठे 'भविष्यामी'त्यनन्तरं ५२ तमपद्यं वर्तते।

§ ५३, ५४, ५५ तमश्लोकत्रयस्थाने घपाठे पद्यत्रयमिदं दृश्यते-

मुग्धेन्दुशेखर! भवन्तमहं तपस्यन् केनापि लुब्धककुलेन पराजितोऽस्मि।
मा भूत्तवेदमयशो बहुशो नमस्ते क्षिप्रं प्रसीद मयि लुब्धकलुप्तजीवे ॥

इति स्तुवन् निस्तुलभक्तिभारः स निर्ममे निर्मलचित्तवृत्तिः।
महेशबिम्बं महनीयकीर्तिं मृत्सांभिरुत्सारितहस्तयुग्मः ॥

पत्रं पुष्पमहो लिङ्गे यद्यत्सर्वं समर्पितम्।
तत्तत्सर्वं तदादृश्यत्किरातशिरसि स्थितम ॥

---

1. 'नाशयास्पदम्' घ.

अस्तोकपुष्पाञ्जलिमादधान-
स्तस्थौ किरीटी विवशान्तरात्मा ॥ ५४ ॥

भूयः शिवाङ्घ्रियुगभक्तिपवित्रितेन
पार्थः समेन मनसा सुचिरं विभाव्य ।
उन्मीलयन् नयनतामरसे किरात-
मन्यादृशत्वमुपयान्तमिवालुलोके* ॥ ५५ ॥

गङ्गाकल्लोलमाला भुजगवरजटामालिका चन्द्रलेखा
श्रीमद्भूषाकपालावलिमणिमकुटं चन्द्रसूर्याग्निनेत्रम् ।
क्ष्वेळग्रैवेय[1]भूषा परशुमृगक[2]पालं पिनाकं कराग्रे
[3]वक्षोभागेऽस्थिमाला लसदजिनदुकूलं महानूपुरा[4]हिः ॥ ५६ ॥

‡साक्षाच्छ्रीपार्वतीयं सहविजयजया षण्मुखो भद्रकाळी
शास्ता नन्दी च भृङ्गी गणपतिर्ऋषभः सिंहकुम्भोदराद्याः ।

---

* इतः परं खपाठे ६१ तमपद्यान्तभागस्थाने एवं दृश्यते–

अहो चित्रं वर्णः श्रयति सितिमानं शशिकला
जटाजूटे फाले नयनमधिकण्ठं मलिनिमा ।
विभूषा भोगीन्द्रा भसितमनुलेपः सुमधुरः
किरातो नैवायं शिवशिव स एवैष भगवान् ॥

शबरी च ततः स्वयं भवानी ददृशे भूरिकृपातरङ्गिताक्षी ।
अपरे शबर.......षदां क्षणाद् बभूवुः ॥

‡ पद्यमिदं घपाठे ५८ तमपद्यानन्तरं दृश्यते । 'नमोऽस्तु' इति एकं पद्यं (पुटं १७) गपाठवत् च ।

---

1. 'शोभा' ग, 'शोभं' ब. 2. 'कपालिं' घ.
3. 'वक्षोनागास्थिमाला' ग. 4. 'राहिं' घ.

इन्द्राद्या लोकपालाः सकल[1]सुरगणाः सिद्धगन्धर्वमुख्याः
साध्या विद्याधरेन्द्राः [2]सकलवसुगणा नारदाद्या मुनीन्द्राः* ॥५७॥

आश्चर्यं महदाश्चर्यमहो सर्वं ममाग्रतः ।
दृश्यते शाम्भवं तेजः सर्वलोकैककारणम् ॥ ५८ ॥

नमस्ते सकलाध्यक्ष ! नमस्ते भक्तवत्सल ! ।
नमस्ते [3]सर्वभूतेश ! नमस्ते वृषभध्वज ! ॥ ५९ ॥

प्रसीद मे पर्वतराजकन्ये !
प्रसीद मे शङ्करजीवनाथे ! ।
प्रसीद मे देवमुनीन्द्रवन्द्ये !
प्रसीद मे देवि दयाम्बुराशे !§ ॥ ६० ॥

---

* इतः परं (५८-६३) श्लोकषट्कस्थाने गपाठे एवं श्लोकद्वयं दृश्यते-

नमोऽस्तु नारायणवल्लभ प्रभो नमोऽस्तु नारीललितार्धदेह ।
नमोऽस्तु तस्मै हर चन्द्रमौले नमोऽस्तु तुभ्यं शरणागतोऽस्मि ॥

स्वामिन् मया जळधिया त्वयि देवदेव वाचा शरेण धनुषा दृढमुष्टिना च ।
यत्ते चतुर्विधमकारि रणे तदागः क्षन्तव्यमद्य भवता करुणार्णवेन ॥

§ इतः परं घपाठे ६१-६३ तमपद्यस्थाने ' स्वामिम् मया ' इति गपाठपद्यं, ततः ' इति विज्ञापयन्तमेनं पारिजातपल्लवतल्लजपरिमृदुलस्य पाणितलस्य परामर्शनेन प्रमुषितव्रणवेदनाङ्गं प्लवङ्गकेतुमनङ्गशासनोऽप्येवमवादीत् ।

यथा तुरीयेण युधि प्रवीर तवापराधेन भवामि हृष्टः ।
तथा न भक्त्या तपसां विभूत्या तरुप्रसूनार्चनया महत्या ॥

इति दृश्यते ।

---

१. ' मुनिगणाः ' ख. ग.   २. ' दितिसुतपतयो नारदा ' ख. ग.
३. ' पार्वतीकान्त ' ख.

*कृतो मया यदज्ञानात् विमर्दोऽयं त्वया सह ।
शरणं संप्रपन्नोऽस्मि तत् क्षमस्वाद्य शङ्कर![¶] ॥ ६१ ॥

करुणामृततुन्दिलैः कटाक्षैः
शमिताशेषपरिश्रमः पुरारेः ।
उदतिष्ठदुदूढभक्तिभार-
प्रसरद्बाष्पसमुत्थितः किरीटी ॥ ६२ ॥

भो भो फल्गुन! तुष्टोऽस्मि कर्मणाप्रतिमेन ते ।
शौर्येणानेन धृत्या च क्षत्रियो नास्ति ते समः ॥ ६३ ॥

इत्युक्त्वा प्रणतं प्रगृह्य भगवानाश्लिष्य पार्थं मुहु-
र्दत्त्वा तूणकृपाणकार्मुकशरान् तस्मै प्रसादोन्मुखः ।
भीष्मद्रो[1]णमुखान् कुरून् न तु परं जेतुं त्रिलोकीमपि
प्रीतः पाशुपतं समन्त्रमुपदिश्यास्त्रं तिरोभूद् गणैः ॥ ६४ ॥

इति किरातप्रबन्धः समाप्तः ।

---

* खपाठे इदं पद्यं ६२ तमपद्यानन्तरं वर्तते ।

¶ इतः परं खपाठे ६२–६३ तमपद्यस्थाने—

अथ पाशुपतं महास्त्रमुख्यं प्रवणाय प्रणयेन पाण्डवाय ।
सरहस्यमुपादिशत् स तस्मै जगतां पालयिता जगद्धिताय ॥
किरातरुद्रः समरे सव्यसाचिमदं क्षणात् ।
अपास्य तस्मै यः स्वास्त्रं ददौ सोऽव्यादुमापतिः ॥

इति दृश्यते ।

---

1. 'ण कृपादिकान् न तु' ख. ग. घ.

APPENDIX-A.

[*Additional passages and variants found in Ms. No. T. 489 B*]

In place of verses 1—4:

तत्राथ ते सत्यवतीसुतस्य पादारविन्दात् प्रविसृत्वरीभिः ।
नखप्रभाभिर्नवपुष्पपङ्क्तिं जटालतानां जनयाम्बभूवुः ॥

अत्यादरेण परिगृह्य कृतां सपर्यां
वर्यां युधिष्ठिरमुखैः स महामुनीन्द्रः ।
तुष्टो जगाद वचनं वरतुष्टिहेतो-
र्यस्येहितं ज(ग?य)ति भूतदयापयोधेः ॥

जेतुं भीष्मपुरस्सरान् युधि रिपूनाराधनीयो हरः
सद्यः शक्रसुतेन क्लृप्ततपसा मन्त्रो मया दीयते ।
इत्युक्त्वा च तथोपदिश्य स मुनिस्तस्मै समामन्त्र्य तं
राजानं प्रययौ पराशरसुतो वैहायसेनाध्वना ॥

तदनु जयवियोगविधुरोऽपि विजयवियोगसाध्यरिपुविजयसमुन्मुखीकृतचेता रजनिकरकुलतिलकभूतो धर्मजातः समाहूय सर्वाङ्गीणविनयभूषापरिष्कृताङ्गं शक्रात्मजमित्युवाच–

वत्स! त्वयैव महतः परिपन्थिकृच्छ्रा-
दुद्धारणीय इति निश्चितमानसोऽस्मि ।

तद्गच्छ पाशुपतमाशु गृहाण शस्त्रं
तुष्टात्मनः पशुपतेर्विमलैस्तपोभिः ॥

इत्यग्रजस्य वचनं वचनीयहीनं
श्रुत्वार्जुनः शुभमना महनीयकीर्तिः ।
मङ्गल्यमाल्यमिव तच्छिरसा दधानः
प्रालेयशैलमधिगन्तुमनाः प्रतस्थे ॥

पशुपतिमभिराद्धुं प्रस्थितं पाण्डुपुत्रं
निजपतिमवगम्य प्रेमभारानताङ्गी ।
कुवलयदळनीलैरस्य लोलैरपाङ्गै-
रकुरुत च निचोळं शीतभूमिं यियासोः ॥

तदनु पुरन्दरनन्दनः पुरारिचरणपरिचरणपरायणो मुरारिकरुणाशरणस्तदीयचरणारविन्दमधुकरायमानमानसश्चण्डतरकोदण्डमण्डितभुजदण्डः पण्डिताग्रसरो दिग्विजयसञ्चारावगतसञ्चरः समतीतवननदनदीपर्वतः पार्वतीगुरुमचलेश्वरमचलहृदयः समारुरोह । तत्र च परिसरनिपतितवियन्नदीविमलजलपरिशोभितपार्श्वे निखिलतरुवरनिकरनीरन्ध्रततटे विष्कारभीतविद्रावितदुष्टसत्त्वे सत्त्वराशिरयम् ईश्वरेश्वरमुपासाञ्चक्रे ।

In place of verses 6—10:

फलपर्णजलानिलाशनानि प्रविहाय क्रमतस्तपस्यतोऽस्य ।
विषयेषु न लोलतां प्रपेदे विजयस्याक्षगुणः कराग्र एव ॥

*तस्याथ नारदमुखात् तपसः प्रभावं
श्रुत्वा हरस्त्रिजगतामधिपो दयालुः ।

---

* *This verse is also found in Ms. marked* च. *See foot-note page 2.*

देव्या तया सदसि सूचिततद्दिदृक्षु-
र्दित्सन्नभीष्टमपि लुब्धकतामयासीत् ॥

देवी देवं सोमचूडं निकामप्रेमा सोमा प्राप्तकैरातवेषम् ।
[1]प्रेक्षं प्रेक्षं तत्सदृक्षं तदानीमूरीचक्रे चारु रूपं शबर्याः ॥

In place of verse 12 to the end of the succeeding prose passage (P. 4. L. 5):

परिस्फुरत्पल्लवपाटलांशुका प्रकोष्ठडोळायितकाचकङ्कणा ।
उरोजयोः कुञ्जरकुम्भतुल्ययोर्युगेन गुञ्जाफलदाम बिभ्रती ॥

उदारवन्यप्रसवावचूडिनी समानवेषैः सहिता सखीजनैः ।
नितम्बभारालसमन्थरैः पदैरनुप्रयाति स्म गिरीशमम्बिका ॥

ततश्च तौ रजतगिरिशिखरान्निर्गच्छन्तौ किमेतदिति सांशयिकैरपि तदनुसरणोचितवेषरचनाकुलैः प्रमथकुलैः परिवार्यमाणौ समुच्चलितलाङ्गूलमितस्ततो धावद्भिर्दूरचारश्रमविदारितवदनलम्बमानरसनाग्रनिपातिनीभिः सृणिकाकणिकाभिर्वनपद्धतिं शुद्धतरीकुर्वद्भिर्द्रुततरश्वसितकम्पमानावयवैस्तेषु तेषु वनकुञ्जेषु श्वापदानन्विष्यान्विष्य हुङ्कारं रचयद्भिः विश्वनिगमविश्वकद्रुभिरविमुच्यमानपार्श्वभागौ दीपकमृगायमाणनिजहरिणशावकानुधाव्यमानपार्ष्णिभागौ प्रशमिततुहिनजाडिमोद्वेगेन भाविनि पदे पदे वनदेवताभिरवकीर्यमाणसुरतरुप्रसवास्तरणेन हिमवतः कटकपथेन सविलासं सञ्चरमाणौ कावेतावदृष्टपूर्वौ वन-

---

1. *Shorter version reads* प्रेक्ष्य प्रेक्ष्यं *See Page 3. Verse 11.*

मस्माकमाक्रमत इति रोषकषायिततया निवारयितुकामैरपि तेजोविशेष-प्रतिहतोत्साहैरन्यैः शबरयुवभिः केवलमवलोक्यमानौ जटावल्लरीमूल-पल्लवमुकुळीभवदञ्जलिभिस्तपस्विपुञ्जैर्नभसि विमानवेगं निरुध्य हर्षाश्रुभिः सममभिवृष्यमाणजयशब्दौ जगदादिमौ दम्पती सनियममुपासीनस्य शुनासीरसुतस्य तपोवनं प्रति प्रतस्थाते ।

In place of the prose passage after verse 13:—

तत्र च अत इतो गजयूथपतिविलुलितकमलिनीपरिमलः इतः करिकळभभज्यमानसल्लकीकषायगन्धः इतो वनमहिषविषाणाभिद्यमानवल्मीकधूळिः इतो मृगकदम्बकम् इतो वराहयूथम् इतः शिखण्डिविरुतम् अयमुन्मदगन्धगजगण्डकण्डूयनपरिमळालीनमुखमधुकरस्तरुः एषा हि प्रत्यग्रस्रुतमृगीगर्भरुधिरलोहिनी भूमिः चमरपङ्क्तिरियमनुगम्यतामुच्छुष्कमृगकरीषपांसुला त्वरितमध्यास्यतामियं वनस्थली तरुशिखरमारुह्यताम् आलोक्यतां दिगियम् आकर्ण्यतामयं शब्दो गृह्यतां धनुः अवहितैः स्थीयतां मुच्यन्तां श्वानः इत्यन्योन्यमभिवदतो मृगयाप्रसक्तस्य किरातसमूहस्य संक्षोभितकाननः कोऽपि कोलाहलोऽभूत्¶ ।

Verses 14 and 15 are not found. Additional verse found between verses 16 and 17:—

*तं वीक्ष्य रौद्रवपुषं मृगशावकेषु
त्रासाद्विशत्सु कुटिलम्बितवल्कभागान् ।
पर्याकुले कलकलैरपि पक्षिजाले
पार्थो निवृत्य नियमाज्जगृहे शरासम् ॥

¶ *This passage is found with some variations in the shorter version, See Page 4 - 5.*

* *This verse is also found in Ms.* च. *See footnote. Page 5.*

अथापतन्तं धृतसूकराकृतिं
खुराहतग्रावविनिर्यदर्चिषम् ।
स घोरघोणादलितान्तिकद्रुमं
जिघांसुमालोकत मूकदानवम् ॥

Between verse 18 and the first half of verse 19 :

इति निश्चित्य सत्वरमेव सत्त्वराशिर्दुष्टसत्त्वनिबर्हणाय वाम-
चरणजानुविन्यस्तदक्षिणचरणमाधिधरणि निधाय स्वांसभागसम्भावित-
सज्जकार्मुकमादाय तूणीरमुखोदञ्चितवरविशिखसनाथितहस्तो लघुहस्तः
शक्रसुतश्चक्रीकृतधनुः शक्रारिमेनं संप्रहर्तुमुपाक्रमत । ततस्तदानीमेव
कुण्डलितकार्मुकश्चण्डीव मृगानुसारी चण्डतरः कश्चन वनेचरः समा-
लक्ष्यत ।

उग्रम्पश्यश्मश्रुपूर्णोरुवक्त्रः पिञ्छानद्धक्रूरकेशः स्थवीयान् ।
चापं चेलं कृष्णमाबिभ्रदङ्गे तूणीबाणैरञ्चिते रोषपूर्णः ॥

मा मुञ्च बाणं मदनुद्रुतेऽस्मिन्नपेहि जाल्मेति किरातनेतुः ।
वचः स लक्ष्यं मनसो न कुर्वन् वराहमत्रस्य चकार लक्ष्यम् ॥

शिलीमुखाभ्यां शिवसव्यसाचिनोः
समुज्झिताभ्यां युगपत् किटेस्ततः ।
समं विभज्यायुरभुज्यत क्षणात्
सहोदराभ्यामिव पैतृकं धनम् ॥

भूदारे निहते तस्मिन्नुदारशररंहसा ।

Additional passage found after verse 26 :

ततः कुपितोऽपि कुरुप्रवीरस्तपःशान्ततया नातिपरुषमेवमवादीत् ।

Additional portion found between verses 27 and 28 :

इति मुनेरन्तर्दर्परसपरीवाहवेणीवाणीमाकर्ण्य क्षोणीधरधन्वापि सस्मितं प्रत्यभाणीत् ।

दयापरस्य त्वयि मे शरो महा-
नपातयिष्यत् प्रथमं न चेदमुम् ।
तवैष बाणं प्रतिहत्य धीणया
तपोधन! त्वां न्यहानिष्यदुद्धतः ॥

Between verses 33 and 35 :

मृदुबुद्धिरङ्ग वचसैव लक्ष्यसे
मृगहिंसनं विपिनसीम्नि(मा)दृशाम् ।
शतशः स्वधर्म इति पद्यते बुधैः
शबरस्य वा वद तपोधनस्य वा ॥

संदृश्यते तव तपः खलु शुद्धमेतद्
यज्जन्तुहिंसनविधौ दृढबद्धवाञ्छम् ।
आस्तामिदं भुजबलश्च मृगात्ययेऽस्मिन्
साहाय्यकं यदुपजीवति मे शरस्य ॥

ईदृशीं वचनरीतिमपास्य-
श्रेहि सान्त्वय क्रियानासि मे त्वम् ।
अक्षिण किञ्चिदरुणिम्नि जगत्या-
मन्तकोऽपि मदतीव बिभीयात् ॥

इति शङ्करस्य न्यक्कारवादेन सातङ्कः कुरुशशाङ्कः पुनरपि गिरं कामप्यङ्कूरयामास ।

यस्माद्वनेचरकुलाधम जल्पसि त्व-
मेवं पुनः पुळकयन् स्वजनस्य दर्पः ।
तस्मादसंशयमुपान्तजुषः किरात्या-
स्ताटङ्कमेव सहसे न कपोलमित्रम् ॥

Between verses 35 and 37 :

वनेचर! त्वं गिरिकन्दरास्पदो
न वेत्सि पुंसो भुवि बाहुशालिनः ।
विकत्थनं त्वां पुरतो मृगीदृशां
नयामि बाणैरिह पोत्रिणो गतिम् ॥

तादृग् वचः श्रवणदाहि मुनेर्निशम्य
सर्वे गणाः सह रुषा विजिघांसवोऽपि ।
देव्या विलोक्य वदनं स्मितगर्भगण्डं
तूणार्धकृष्टविशिखेन करेण तस्थुः ॥

अथ भिल्लमल्लकुरुवल्लभावुभौ
परिफुल्लमल्लकुलशल्यपल्लवैः ।
स्थगितावलोकसरणिं दिवौकसां
समरं भयङ्करजवं वितेनतुः ॥

Between verses 37 and 41 :

यद्यदस्त्रमथ शक्रनन्दनः
शत्रवे प्रहरति स्म निर्दयम् ।
तत्तदाशु तरसाशुगैरदा-
दाशुशुक्षणिविलोचनस्तदा ॥

*नागास्त्रं वपुषो विभूषणमभूदाग्नेयमत्युज्ज्वलं
निर्वाणं सुरसिन्धुपाथसि पुनर्जिष्णोरभूदीशितुः ।
भूषाजातभुजङ्गमैः कबळितं वायव्यमस्त्रं पुन-
र्दिग्धं यत्तु विषेण तत्खलु शशी सद्यः सिषेचामृतैः ॥

सरुषीव हरे विकृष्टचापे
सशरं शैलसुतापि जातशङ्का ।
मघवत्सुतमङ्गलाय देवी
मनसा 'या त इषु'श्रुतिं जजाप ॥

ससम्भ्रमाकृष्टधनुर्गुणोऽपि
शम्भुः कृपाम्भोनिधिरिन्द्रसूनौ ।
सम्बद्धमात्रान् कतिचिच्च देहे
चक्रे परार्धान् कतिचिच्च बाणान् ॥

$ततः क्रुध्यत्यस्मिन् [2] निशितनिशितैः सायकगणै-
र्विदीर्णाङ्गं दृष्ट्वा निजपतिमसावाकुलमनाः ।
व्रजेयुः पुष्पत्वं सपदि विशिखाः साहसकृत-
स्तवेत्येवं शापं व्यसृजदिह तस्मै गिरिसुता ॥

---

* *This verse is found also in Ms.* घ. *See foot note, Page 12.*

$ *This verse is found also in the shorter version. See page 1 Verse 40.*

---

1. *Ms.* घ *reads underlined portions* 'ददावत्यन्तहृष्टोऽर्जुनः' 'जाल', *and* 'सिक्तं'.

2. *Shorter version reads underlined portion.* 'प्रहरति शितै

Between verses 42 and 50 :

‡उपरोद्धुमपारयन् प्रभावं
    महनीयं विजयस्य मर्त्यवृत्त्या ।
उररीकुरुते पुरा किरातो
    निजमैश्वरमप्रमेयमोजः ॥

[1]प्रवरध्वनिपूरितान्तरिक्षं
    प्रहरन्तौ स्म पिनाकगाण्डिवाभ्याम् ।
शबरेन्द्रसुरेन्द्रनन्दनौ तौ
    चिरमायोधनकेळिमादधाते ॥

प्रहितं वदने कराळघोणे
    कठिनेन स्थूलहनौ पृथासुतेन ।
द्विजराजनिभं शरासनं तत्-
    प्रणिपत्स्ये सहसैव लुब्धकेन ॥

स गाण्डिवदण्डोऽपि खाण्डवे तक्षकवधूवधसाधनतया चिरमस्मत्कुलविरोधीति क्रोधनैस्तस्य जटावनकुटुम्बिभिः कुण्डलिभिर्भक्षित इव तत्क्षणान्नालक्ष्यत ।

हरप्रभावेण हृते च कार्मुके
    रजोविमृष्टक्षतजार्द्रपाणिना ।

‡ *These three verses are also found in Ms.* ग. *See page 11 foot-note for the first two and page 13 foot-note for the last one*

1. *Ms.* ख *reads underlined portions* ' प्रसरद्ध्वनि ', पुरन्दरात्मजौ ', ' कठिनस्थूल ', ' प्रणिपत्सौ ' *and* ' लुब्धकेन्द्रः '

स्थिरो भवेति ब्रुवता किरीटिना
किरातराजः सुचिरं न्ययुध्यत ॥

परुषे मुनिमुष्टिताडने
पतिते लुब्धकवामवक्षसि ।
शिथिला जगलुः किरातिका-
सितगुञ्जामणिहारयष्टयः ॥

Between verses 50 and 51 :

*[1]प्रादुर्भूतं विश्वसंहारदक्षं
क्वापि क्वापि क्रोधलेशं पुरारेः ।
मा मा पार्थः सोऽयमित्यात्तभीतिः
शान्तिं निन्ये स्मारयन्ती किराती ॥

In place of the sentence "हा कष्टं पिण्डीभूततनुरहम
(P.14, L.13)

अवाङ्मुखत्वेन निपात्य शम्भुना
समुज्झितोऽयं ददृशे विमोहितः ।
तवाथ जामातरि मे दशामिमां
निवेदयेत्यद्रिमिव ब्रुवन् रहः ॥

क्रमेण लब्धसंज्ञो धनञ्जयः पुष्टतरखेदमेव विषसाद ।

In place of the portion beginning with the pros
passage "परिहासपात्रस्य"........P.15 L.4 up to verse 6

---

* *This verse is also found in the shorter version, See Page 1*

---

1. *Shorter version reads underlined portion* 'प्रादुष्यन्तं'

कृष्णेनापि समुज्झितोऽहमधुना सर्वात्मना बन्धुना
नूनं दूरगतोऽपि रक्षति स नः सर्वापदः सर्वदा ।
पाञ्चाली परिरक्षिता नृपसभे दुष्टेन कृष्टा तदा
दूरादेव स मां विपन्नमधुना हा हन्त! नो पश्यति ॥

हे पार्वतीश परमेश्वर भक्तबन्धो!
जानीहि मामुपगतं विषमामवस्थाम् ।
प्राणप्रयाणसमयेऽद्य कृपापयोधे!
भृत्यस्य ते मम दृशोरिह सन्निधेहि ॥

मामेव प्रतिपालयन् मम गुरुर्लब्धास्त्रमन्त्रेश्वरा-
दायास्यन्तमरातिसैन्यममुना जेष्यन्नसौ तिष्ठति ।
श्रुत्वायं मम वृत्तमेतदरिभिः संकीर्त्यमानं मुदा
कष्टामेव दशामतीव तरसा यास्यत्यतोऽपि ध्रुवम् ॥

*मुग्धेन्दुशेखर! भवन्तमहं तपस्यन्
केनापि लुब्धककुलेन पराजितोऽस्मि ।
मा भूत्तवेदमयशो बहुशो नमस्ते
क्षिप्रं प्रसीद मयि लुब्धकलुप्तजीवे ॥

इति स्तुवन् निस्तुलभक्तिभारः
स निर्ममे निर्मलचित्तवृत्तिः ।
महेशबिम्बं महनीयकीर्तिं
मृत्साभिरुत्सारितहस्तयुग्मः ॥

हे नाथ नाथ भगवन्नयि भक्तबन्धो!
क्षिप्रं प्रसीद परमेश्वर पार्वतीश! ।

---

* *These two verses occur in Ms.* घ. *also. See page 15 foot-note.*

आपन्नघोरविपदोऽपि भवन्ति तूर्ण-
मासेव्य नष्टविपदो भगवन् भवन्तम् ॥

इति स कलितभक्तिर्यानि यानीह पुष्पा-
ण्यलसतरकराभ्यामार्चिचच्चन्द्रचूडे ।
शबरशिरसि पश्यंस्तानि तान्येव कोपा-
द्वददिति तदा तं मायिनं मन्यमानः ॥

अस्त्राणीह रणे मम त्वमधुना विश्वेशमूर्ध्न्यर्पिता-
न्याहर्तुं कुसुमान्यपि प्रभवसि त्वां ताडयाम्येव भोः ।
इत्युक्त्वा तरसाभ्यपप्तदधिकं क्रोधाकुलः फल्गुनो
मा मा ताडय ताडयेति भगवानाह स्म गौरीपतिः ॥

ऊरीचकार भगवान् निजमेव रूपं
गौरीपतिः परमकारुणिकस्तदानीम् ।
विख्यातविक्रमनिधेः पुरुहूतसूनो-
रग्रे समग्रमहिमा स्वयमाविरासीत् ॥

शबरी च ततः स्वयं भवानी
करुणापूरतरङ्गिता बभूव ।
अपरे शबराश्च नन्दिभृङ्गि-
प्रमुखाः पारिषदाः क्षणाद् बभूवुः ॥

ततश्चासौ पुरतः कण्ठाभरणघण्टाझणत्कारसहचरेण कण्ठगर्जितेन कर्णयोः कल्पितसुधारसमोक्षे महोक्षे निषेदिवांसं भुजमूलप्रसारितगिरिजापाणियुगनखाङ्कुरधोरणीद्विगुणीकृतहारमणिरमणीयवक्षसं पारिषदगणाञ्जलिकमलवनमध्यराजहंसायमानं मार्दवभरित-

शार्दूलचर्मनिर्मितपल्ययनपर्यङ्कोपरिभागातिर्यगार्चितैकचरणपल्लवसंवाहनपरेण शिलादकुमारेण दर्पदुर्ललननिवारणाय बन्धनकनकशृङ्खले निरुद्ध्य मुहुर्मुहुः करपुटास्फालितवृषभककुदश्रृङ्गेण भृङ्गिरिटिना च लक्ष्यमाणोभयपक्षभागं गाण्डीवताडनपरिपीडितं चूडाशशिनमाश्वासयितुमवतरद्भिरुडुनिकरैरिव सुरतरुकुसुमवर्षैरवकीर्यमाणं जटाभसितकुशचीरधारिभिस्तैरेवाम्नायपुरुषैः परिपठ्यमानशतरुद्रीयत्रिरुतप्रबन्धम् अम्बरे सविभ्रमवलम्बमानैस्तुम्बुरुप्रमुखसुरवैणिकैरुपवीण्यमानभक्तजनरक्षणापदानप्रकरणं कर्णपूरीकृततमालमञ्जरीमधुझरीमिषेण कटाक्षात् साक्षात् कृपामिव वर्षन्तं प्रज्वलद्भिः परिष्कारपन्नगफणारत्नैः शरव्रणैरिवानुबध्यमानावयवं भगवन्तं महादेवमुद्वीक्ष्य सविनयमुपसरन् पदारविन्दयोः सहस्रकृत्वः प्राणंसीत् ।

अथ सपदि सलज्जो भक्तिभारानताङ्गः
पुरमथनपदान्ते दण्डपातं पपात ।
मम कृतमपराधं सर्वमेतत् क्षमस्वे-
त्युदितभयदमोऽयं पुण्यवान् पाण्डुसूनुः ॥

*स्वामिन् मया जळधिया त्वयि देवदेव!
वाचा शरेण धनुषा दृढमुष्टिना च ।
यत्ते चतुर्विधमकारि रणे तदागः
क्षन्तव्यमद्य भवता करुणार्णवेन ॥

अनुग्रहीतुं कृतविग्रहेण
त्वया सहाहं कृतविग्रहोऽस्मि ।

---

* *This verse occurs in Ms.* ग *also. See page 17,* footnote.

अलुब्धको भक्तवरप्रदाने
भवानिहाभूदथ लुब्धको यत् ॥

इति विज्ञापयन्तमेन प्लवङ्गकेतनमनङ्गशासनोऽप्यवेमवादीत्—

*यथा तुरीयेण युधि प्रवीर
तवापराधेन भवामि हृष्टः ।
तथा न भक्त्या तपसां विभूत्या
तरुप्रसूनार्चनया महत्या ॥

APPENDIX- B.

[*Additional passages and variants found in Ms. No. L. 775 E*]

¶कृतेऽथ किर्मीरवधे बकारिणा
वनं गतः काम्यकमस्तकण्टकम् ।
युधिष्ठिरो धौम्यमुखैः सह द्विजैः
स्थितिं व्यधाद् द्वैतवनान्तिके चिरम् ॥

---

* *This verse found in Ms.* घ. *also.(See page 17, footnote.)*

¶ *Shorter version reads underlined portion* – **'कृते च'**

Between verses 2 and 8 :

भवादृशेषु प्रमदाजनोदितं
भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम् ।
तथापि वक्तुं व्यवसाययन्ति
मां निरस्तनारीसमया दुराधयः ॥

पुमान् न शिक्षाविषयो वधूनां
विद्वान् विशेषेण ततोऽपि भर्ता ।
तथाप्यहं त्वामनुशास्मि नाथ!
न शक्यते हातुमनागसीं माम् ॥

विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं
रहयन्त्यापदुपेतमायतिः ।
लघुता नियता निरायते-
रगरीयान्नु पदं नृपश्रिया ॥

यदवोचत वीक्ष्य मानिनी
परितः स्नेहमयेन चक्षुषा ।
अपि वागधिपस्य दुर्वचं
वचनं तद्विदधीत विस्मयम् ॥

परिणामसुखे गरीयसि
व्यथकेऽस्मिन् वचसि क्षतौजसाम् ।
अतिवीर्यवतीव भेषजे
बहुरल्पीयसि दृश्यते गुणः ॥

तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत् ।
हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम् ॥

अथ द्वैतवनाभिधाने वने निवसतः पाण्डवस्य विमतविनाशोपायमनु-चिन्तयतः सरोषभीसोमकसुता(?) भीमसेनसाहसवचननिरसननिरतस्य तस्य सत्यवतीसूनुराविरासीत् ।

निरास्पदं प्रश्नकुतूहलित्व-
मस्मास्वधीनं किमु निःस्पृहाणाम् ।
तथापि कल्याणकरीं गिरं ते
मां श्रोतुमिच्छा मुखरीकरोति ॥

लभ्या धरित्री तव विक्रमेण
ज्यायांश्च वीर्यास्त्रबलैर्विपक्षः ।
अतः प्रकर्षाय विधिर्विधेयः
प्रकर्षतन्त्रा हि रणे जयश्रीः ॥

यस्मिन्ननैश्वर्यकृतव्यलीकः
पराभवं प्राप्त इवान्तकोऽपि ।
धुन्वन् धनुस्तस्य रणे न कुर्या-
न्मनो भयैकप्रवणं स भीष्मः ॥

सृजन्तमाजाविषुसंहतीर्वः
सहेत कोपज्वलितं गुरुं कः ।
परिस्फुरल्लोलशिखाग्रजिह्वं
जगज्जिघत्सन्तमिवान्तवह्निम् ॥

निरीक्ष्य संरम्भनिरस्तधैर्यं
राधेयमाराधितजामदग्न्यम् ।
असंस्तुतेषु प्रसभं भयेषु
जायेत मृत्योरपि पक्षपातः ॥

यथा समासादितसाधनेन
सुदुश्चरामाचरता तपस्याम् ।
एते दुरापं समवाप्य वीर्य-
मुन्मूलितारः कपिकेतनेन ॥

तत्सङ्कटेषु कङ्कटमादिशन्मन्त्रं स धर्मपुत्राय ।
स्थाणुमनेन भजेति प्रादात् सोऽप्यर्जुनाय तं हृष्टः ॥

पितृपैतामहमस्मद्राज्यं दुष्टेन शकुनिनापहृतम् ।
भीष्मादयोऽत्र जेया रक्ष्योऽहं पार्थ! तव महान् भारः ॥

*ततोऽर्जुनः सत्यवतीसुतान्मुने-
रवाप्य विद्यामरिनिर्जयोत्सुकः ।
ययौ हिमाद्रिं तपसा प्रसादितात्
पुरद्विषः पाशुपतास्त्रलब्धये ॥

तदनु सकलकुलाचलचक्रवर्तिनमनिमिषरमणीसञ्चारसञ्जातरामणीयकम् आनाकलोकनगरोच्छ्रितविपुलशिखरं खरकिरणरथतुरगखुरदलितशिलातलम् उज्ज्वलैरनेकविधैर्मणिभिरिव महौषधैरुपशोभितम् अतिशान्तात्मभिश्चाश्रममृगैरिव मुनिभिरध्यासितपर्यन्तं दर्यन्तशायितकेसरिविरावैरिव निर्झरध्वनिगम्भीरैः सविधसञ्चारिवारिदस्तनितैर्मुखरितदिशावकाशं यशोभिरिव भागीरथीफेनपिण्डपाण्डरैस्तुषारासारपूरैरापूरितधरावलयम् अविरलदलपालिकवलितककुबन्तरैश्च प्रियालसाल-

* *This verse occurs in shorter version also.* *See Page 1 verse 2*

1. *Shorter version reads underlined portions*, 'युधिष्ठिरः' *and* 'जिष्णुं समाहूय वचः समाददे'

रसालोद्दालविचुलनिचुलसरलबकुलवञ्चुलमहिलारलिजम्भलकर्परालप्रमु-खैस्तरुनिकरैर्निबद्धनिचोलितभूमण्डलं हिमकरमिव हरिणाङ्कविग्रहं, राजकुलमिवोज्ज्वलत्खड्गिमण्डलं, श्वेतद्वीपमिव पुण्डरीकनेत्रोल्लसितं, कैलासशैलमिव तरलचन्द्रकनीलकण्ठलास्यक्रीडामनोहरं, सत्यलोकमिव पुष्करसम्भवालङ्कृतं, पातालमिव नागसहस्रनिवासभूतं महामखमिवा-नेकद्विजशतसेवितं, शब्दप्रपञ्चमिव प्रचुरधातुविकारविरचितविविध-रूपविशेषं, न्यायशास्त्रमार्गमिव प्रकटितसत्त्वजातिच्छलनिग्रहस्थानं, जामदग्न्यमिव निजोन्नतिपराजिताशेषमहीभृतं, दाशरथिमिवेक्ष्वाकुवंश-तिलकाकारं, रामसेतुमिव विभीषणध्वनिविजृम्भमाणशाखामृगसहस्रोप-सेवितनलाकलितम्, अखिललोकामिवर्जितमहिमानम् आलयं गुणानाम् अतिबहलप्रमदभरतरलितमानसो विस्मयविकस्वरविशालविलोचनसञ्चार सम्भाव्यमानवनविशेषशोभातिशयः स मदकरियूथयूथपमन्दमन्दगति-रिन्दुशेखरजामातरम् आकरमखिलाद्भुतानामुद्भूतवर्ष्माणमिव मनो-रथं हिमालयनामानं महीधरमध्यरौक्षीत् ।

तपनमण्डलदीपितमेकतः
सततनैशतमोवृतमन्यतः ।
हसितभिन्नतमिस्रचयं पुरः
शिवमिवानुगतं गजचर्मणा ॥

विततशीकरराशिभिरुच्छ्रितै-
रुपलरोधविवर्तिभिरम्बुभिः ।
दधतमुन्नतसानुसमुद्धतां
धृतसितव्यजनामिव जाह्नवीम् ॥

उत्फुल्लस्थलनलिनीगणादमुष्मा-
दुद्भूतः सरसिजसम्भवः परागः ।

वात्याभिर्वियति विवर्तितः समन्ता-
दाधत्ते कनकमयातपत्रलक्ष्मीम् ॥

तत्र च सुत्रामसुतो वित्रासितविष्टपानि चित्राणि ।
घोरतराणि तपांसि व्यतनुत वितताप तेजसा च जगत् ॥

गुरूपदिष्टमार्गेण भक्त्या परमया युतः ।
पूजयामास सर्वेशमेकाग्रहृदयास्थितः ॥

अनिकेतः स वर्षासु शिशिरे जलसंश्रयः ।
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थश्चचारैवं तपश्चिरम् ॥

ऊर्ध्वबाहुः,

रात्रौ कुमुदवन्नेत्रे दिवा स्थलसरोजवत् ।
विनिद्रिते विधायेत्थं ध्यायमानो महेश्वरम् ॥

दधमानस्य नियमान् वपुस्तस्य सुखोचितम् ।
कृशीभवन् क्रमाद् भेजे तेजःसत्त्वावशेषताम् ॥

शमयन् धृतेन्द्रियशमैकसुखः
शुचिभिर्गुणैरघमयं स तमः ।
प्रतिवासरं सुकृतिभिर्ववृधे
विमलः कलाभिरिव शीतरुचिः ॥

मनसा जपैः प्रणतिभिः प्रयतः
समुपेयिवानधिपतिं स दिवः ।
सहजेतरौ जयशमौ दधती
बिभराम्बभूव युगपन्महसी ॥

शिरसा हरिन्मणिनिभः स वहन्
कृतजन्मनोऽभिषवेण जटाः ।
उपमां ययावरुणदीधितिभिः
परिमृष्टमूर्धनि तमालतरौ ॥

धृतहेतिरप्यधृतजिह्ममति-
श्चरितैर्मुनीनधरयन् गुरुभिः ।
रजयाञ्चकार विरजाः स मृगान्
कमिवेशते रमयितुं न गुणाः ॥

नवपल्लवाञ्जलिभृतः प्रचये
बृहतस्तरून् गमयतावनतिम् ।
स्तृणता तृणैः प्रतिनिशं मृदुभिः
शयनीयतामुपयतीं वसुधाम् ॥

पतितैरपेतजलदान्नभसः
पृषतैरपां शमयता च रजः ।
स दयालुनेव परिगाढकृशः
परिचर्ययानुजगृहे तपसा ॥

एवं प्रवर्तमानस्तु सोऽहंभावसमन्वितः ।
पार्थः पाशुपतास्त्रार्थी तपस्तेपे हरं प्रति ॥

Between verses 8 and 9 :

क्रमप्रवृद्धैर्विविधैस्तपोभिरतिमानुषैः ।
भक्त्या चाव्यभिचारिण्या स देवं समतूतुषत् ॥

तपसा तस्य इत्यादि ।

अस्ति सकलजगत्प्रशस्तमहिमा वैमानिकसरणिलङ्घनजङ्घालशृङ्गोन्नतिः अतिभङ्गुरविहारकुहनामतङ्गजचण्डतरशुण्डादण्डाभिघातक्षुण्णगण्डोपलखण्डोनधूलीधूसरसकलावयवतया भगवतः खण्डपरशोर्भसिताकुण्ठितां मूर्तिमिवानुवर्तमानः चित्रतरोपत्यकान्तरविपुलवलाभिदुपलमरीचिवीचिकारकुण्ठदशकण्ठभुजदण्डलतागाढनिपीडनपाटवघटितव्रणकिणश्यामिकामिवाद्यापि विवशीकृतघनाघनः(?) कूटस्थः सकलकुलगिरीणां कोशागारं कुबेरस्य गोष्ठीबन्धः पाण्डिमगुणानाम् आवासस्थानमादिदम्पत्योराधिपत्यमद्भुतानां विहारसौधो धनदावरोधविलासिनीनां विद्याधरीजनसङ्गीतविद्याभ्यासवेदिका पर्वतसार्वभौमः परिहसितशरदमृतकिरणविलासः कैलासो नाम ।

प्रकीर्णभस्माधिकपाण्डराणि
पर्यन्तदिव्यप्रसवान्तराणि ।
...रम्भान् शिवयोर्विहारान्
शंसन्ति यत्सानुशिलातलानि ॥

शृङ्गेषु यत्र शिशिरांशुकलङ्करङ्कोः
शङ्काकुलाः सपदि चारणमुग्धकान्ताः ।
प्रच्छादयन्ति करपल्लव(सम्पु)टेन
पर्यस्तकेशमवतंसयवाङ्कुराणि ॥

प्रतीक्ष्य दिक्षु प्रसृतान् यदीयान्
प्रकाशरश्मीन् बहुलेऽपि पक्षे ।
चन्द्रातपभ्रान्तिजुषश्चकोरा-
श्चञ्चूपुटैश्चर्वितुमारभन्ते ॥

यस्य किल पर्वतराजस्यान्तःपुरयुवतयो वनदेवताः यान
गजः सार्वभौमः हारावली तारापङ्क्तिः क्रीडावनी मानससरोवरं वि
रोद्यानं चैत्ररथं वनपालः कुबेरः सेवावसरविलासिजनः सिद्धविद्या
सीमन्तिनीवर्गः कोशागारमलकापुरी कुलदेवता कुमुदिनीरमणचू
मणिः क्रीडनको विनायकः सामन्ता गन्धमादनाविन्ध्यमन्दराद
सामाजिकाः सानन्दनन्दिप्रमुखाः चमूचराश्चारणगणाः ।

शिखरविहृतिभाजां यत्र सिद्धाङ्गनानां
वदनरुचिविशेषैर्वञ्चितश्रीर्मृगाङ्कः ।
प्रतिकृतिकपटेन प्रायशो गूढचारी
प्रतिरजनि विधत्ते प्रौढलज्जामिनीतिम् ॥

क्रीडाजुषां सानुषु किन्नरीणां
गीतामृतास्वादसुखोपलम्भात् ।
क्षीणादरा यत्र भवन्त्यजस्र-
मेणा नवीनासु तृणावलीषु ॥

तस्य पर्वतराजस्य शिखरदेशे कृताधिवासो भगवान् मुग्धाभ
किरणमूलशिल्पी संसारजलधिसन्तारणसांयात्रिकः सांवर्तिकनटनस
तनशैलूषः सकलभुवनभयङ्करसागरगरभरहरणजाङ्गलिकः पवित्र
मुक्तिकन्यकापाणिग्रहणपरभक्तजनपुरोधाः पङ्कजाक्षरुधिरभिक्षाट
पुराणभिक्षुकः त्रिपुरजनदीनालापोपदेशदेशिकः कल्मषदवदहनदावान
करुणामृतलहरीकल्लोलमाली कपटेतरभणितिकाननमयूरः कल्पान्तप्र
तवेधश्शतकपालभारी दारुकावननिवासितापसवधूजनसम्मोहनादुः
तारुण्यरूपसन्दर्भः कलकप्रजटातटिल्लतावेल्लितककुद्धरः कन्दलितान
मन्दहसितस्पन्दबन्धुरवदनचन्द्रमण्डलः कुण्डलिपतिघटितकुण्डलम
नरमणीयगण्डभागः शार्दूलचर्मवसनचमत्कृतोत्तरासङ्गः प्र

म्बीकृतपन्नगकु(ल)फूत्कारपवनोद्धूतधवलभस्माङ्गरागशृङ्गारितसकल-गगनाङ्गणः विपुलतरललाटलोचनविरचितललामलीलायितः विश्वजन-प्राणवीरव्रतनिपुणदीक्षाविशेषः वसुन्धराधुरन्धरवातन्धयकलितयज्ञोपवीतः परुषतरपशुपाशाङ्कुशसारङ्गधारसावधानैश्चतुर्भिर्भुजस्तम्भैर्भूषितः सन्ततमन्तिकवर्तिनीं सकलभुवनसंसारप्रवर्तनमूलविद्यां संविन्मयजलधिचन्द्रलेखां पञ्चशरपुनस्सञ्जीवनमन्त्रपरदेवतां प्रतिनवशृङ्गार-प्रथमावतारसरणिं प्राचीनभणितिचूतलतापरिणतविहृतिपरभृतिकां षट्-समयकमलकाननसञ्चरणकेलिकलहंसीं कलुषदवदहनकादम्बिनीं दान-वकुलतूलपावकज्वालां तापसजनहृदयतामरसतपनकिरणलेखां तापत्रय-हरणसुधातरङ्गिणीं त्रिभुवनजनपरिपालनसिद्धमूलिकाम् अखिलनिग-मनीवीं देवीमनवधिकानुरागोत्तरङ्गमपाङ्गयन् पर्यन्तवर्तिनः सानन्दान् नन्दिप्रमुखान् प्रमथवरिष्ठान् प्रकटतरस्नेहमनुगृह्णानो भवानीपति-रध्युवास ।

अङ्गैरभङ्गपुलकाङ्कुरपालिकाभि-
रानन्दबाष्पकणिकाशिशिरैरपाङ्गैः ।
आमुक्तभक्तिकवचैरपि चोक्तिबन्धै-
राराधयन्ति यमनन्यधियो मुनीन्द्राः ॥

शिरसि लसितगङ्गं पाणिरङ्गत्कुरङ्गं
भसितविलसदङ्गं पार्वतीबद्धसङ्गम् ।
जगदखिलमवन्तं चन्द्रचूडं स्तुवन्ति
प्रवणहृदयकाया देवतानां निकायाः ॥

नमः शिवयाद्भुतविग्रहाय ते
नमः शिवायाद्भुतविक्रमाय ते ।

नमः शिवायाखिलनायकाय ते
नमः शिवायामृतहेतवे नमः ॥

नमो नमः पापहराय शम्भवे
नमो नमश्चन्द्रकलार्पिताय ।
नमो नमः सर्वहृदि स्थितात्मने
नमो नमो वेदविभूषणाय ते ॥

अमरीकबरीपुष्पभ्रमरीमुखरीकृतम् ।
दूरीकरोतु दुरितं गौरीचरणपङ्कजम् ॥

उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति भुवनानि चतुर्दश ।
स्वेदबिन्दुविलम्बीनि यदङ्गे तां नमाम्युमाम् ॥

Between verses 10 and 63 :

ततः पिनाकी भगवान् सर्वपापहरो हरः ।
कैरातं वेषमास्थाय काञ्चनद्रुमसन्निभः ॥

कोटीरकोटयः सर्वा ह्यूर्ध्वगा मूर्धजाः स्थिताः ।
वक्राश्च वक्रगतयश्चक्रुस्तेषां स्ववक्रताम् ॥

शिवमूर्ध्नि शिरोमाला वनमालेव शोभते ।
गङ्गा पिङ्गत्वमापन्ना केशानां क्लेशनाशिनी ॥

बभूव शीतांशुकला केशबन्धनसूत्रवत् ।
कुठारहरिणौ शुभ्रौ कुण्डलाविव रेजतुः ॥

त्रिणेत्रस्य त्रिणेत्रं तत् तिलकाकारमाबभौ ।
नेत्रे परे दीर्घतरे वृत्ते रक्ते बभूवतुः ॥

हारनागोऽपि कण्ठस्य कृष्णसूत्रमिवाबभौ ।
अङ्गदीभूतभुजगौ तस्य तूणी बभूवतुः ॥

अङ्गुलित्रं तलित्रं च कटकस्थावुपेयतुः ।
सर्पौ शार्दूलचर्मास्य कृष्णवस्त्रमिवाबभौ ॥

एवं किरातवेषोऽयं बभूव परमेश्वरः ।
चचार च गिरौ तस्मिन् मृगयाव्यग्रधीरिव ॥

अरुणोर्ध्वकेशपाशं
बद्ध्वा सूत्रेण मूर्ध्नि मध्ये सा ।
कम्बुकृतकुण्डलोद्यत्-
कर्णयुगा कमललोचना श्यामा ॥

काणवराटकविरचितमा(ल्याना)बद्ध्य कन्धरे देवी ।
वामकरे फलमूलं मूलखनित्रीं च दक्षिणे दधती ॥

*परिस्फुरत्पल्लवकोमलाम्बरा[1]
प्रकोष्ठडोलायितकाचकङ्कणा ।
उरोजयोः कुञ्जरकुम्भसम्पदो-
र्युगेन गुञ्जाफलदाम बिभ्रती ॥

मनश्शिलापङ्कललामचारुणा
सदन्तताटङ्करुचा मुखेन्दुना ।

---

* *This verse occurs in Appendix A also.*

---

1. *Appendix A reads underlined portions* ' पाटलांशुका ' *and* ' कुम्भतुल्ययो ' *See page iii, Appendix A.*

वरोपनीतं गुहवाहनच्छदं
नवं नयन्ती श्रवणावतंसताम् ॥

इत्थमुपात्तकिरातीवेषा विरराज शैलजा देवी ।
सह विजयादिसखीभिः समानवेषाभिरनुजगाम शिवम् ॥

वनवाततरङ्गितालकान्ता
वदनामोदविलोलभृङ्गमाला ।
स्तनभारविवर्तमानगुञ्जा
शबरी सा शबरेन्द्रमन्वियाय ॥

नन्दीशभृङ्गिप्रमुखाः सर्वे भूतगणास्तदा ।
अनुजग्मुरथेशानं कैरातं वपुरास्थितम् ॥

केचिच्छबररूपाश्च केचित् कुक्कुररूपिणः ।
केचिद् वागुररूपाश्च केचिद् वागुरयष्टयः ॥

केचिद् वागुरवाहित्राः केचिद् वागुरवाहकाः ।
एवं नानाविधा भूत्वा भूता भूमिं व्यचारयन् ॥

श्वानः केचन वागुराश्च कतिचित् पाशास्तथान्ये परे
घण्टाः केऽपि वनेचराश्च मृगयाव्यापारकोलाहले ।
आसन् भूतगणाः पिनाकधनुषस्त्रासेन चञ्चन्मृग-
श्रेणीक्षोभविकम्पमानधरणीपृष्ठेऽथ पृष्ठानुगाः ॥

घण्टानादैः शुनां नादैः खेषां नादैर्मृगस्वनैः ।
ज्याघोषैः पदविक्षेपैः पूरयाञ्चक्रिरे दिशः ॥

*इतः करिकलभ इत्यादि ।

स बलौघः पदक्षेपप्रक्षुण्णावनिरेणुभिः ।
ययौ सञ्छादयन् व्योम विमानशतसङ्कुलम् ॥

अन्वीयमानं सह सिद्धसङ्घैः
संस्तूयमानं मुदितैर्मुनीन्द्रैः ।
अन्वीयमानं वनदेवताभिः
पुण्यं पुराणं मिथुनं प्रतस्थे ॥

कच्छान्ते सुरसरितो निधाय सेना-
मन्वीतः स कतिपयैः किरातवर्यैः ।
प्रच्छन्नस्तरुगहनैः सगुल्मजालै-
र्लक्ष्मीवाननुपदमस्य सम्प्रतस्थे ॥

तपस्यन्तं पार्थं तरणिमिव विद्योतितदिशं
दिशामातङ्गेन्द्रश्रवणकुहरापूरणचणैः ।
निजैर्ध्वानैर्भिन्दन्निव खमसुरः कश्चन रुषा
जिघांसुस्तस्याग्रे व्यतनुत पदं सूकरवपुः ॥

मूको नाम दितेः पुत्रो दुर्योधनहिते रतः ।
वाराहं रूपमास्थाय पार्थं हन्तुमुपा(सस ? सरत्) ॥

खुरक्रमणसञ्चूर्णत्परिकीर्णाश्मरेणुभिः ।
घोणाग्रोद्घृष्टभूभागो दंष्ट्राग्रोच्छिन्नपादपः ॥

वपुषा परमेण भूधराणा-
मपि संभाव्यपराक्रमं विभेदे ।

* *This passage occurs in shorter version. See page 4.*

मृगमाशु विलोकयाञ्चकार
स्थिरदंष्ट्राङ्कमुखं महेन्द्रसूनुः ॥

स्फुटबद्धसटोन्नतिः स दूरा-
दभिधावन्नवधीरितान्यकृत्यः ।
जयमिच्छति तस्य जातशङ्के
मनसीमं मुहुराददे वितर्कम् ॥

घनपोत्रविदीर्णसालमूलो
निबिडस्कन्धनिकाषरुग्णवप्रः ।
अयमेकचरोऽभिवर्तते मां
समरायेव समाजुहूषमाणः ॥

न केवलमयं वन्यो वराहः कश्चनासुरः ।
जिघांसतीव मामद्य मायया सूकराकृतिः ॥

बहुशः कृतसत्कृतेर्विधातुं
प्रियमिच्छन्नथवा सुयोधनस्य ।
क्षुभितं वनगोचराभियोगा-
द्गणमाशिश्रियदाकुलं तिरश्चाम् ॥

अवलीढसनाभिरश्वसेनः
प्रसभं खाण्डवजातवेदसा वा ।
प्रतिकर्तुमुपागतः समन्युः
कृतवैरो यदि वा वृकोदरेण ॥

प्रत्यासीदति मामेव नान्यत्र निहितेक्षणः ।
हन्तव्योऽयमवश्यं मे रिपुवत् स्खलयन् मनः ॥

एनं बाणाग्रपीतासुं न कुर्यां यदि सम्प्रति ।
अनेनाहं निहन्तव्यो ध्रुवमेव हि पोत्रिणा ॥

इति तेन विचिन्त्य चापनाम
प्रथमं पौरुषचिह्नमालम्बे ।
उपलब्धगुणः परस्य भेदे
सचिवः शुद्ध इवाददे च बाणम् ॥

ददृशेऽथ सविस्मयं शिवाभ्यां
स्थिरपूर्णायतचापमण्डलस्थः ।
रचितस्त्रिसृणां पुरां विधातुं
वधमात्मेव भयानकः परेषाम् ॥

स भवस्य भवक्षयैकहेतोः
सितसप्तेश्च विधास्यतोः सहार्थम् ।
रिपुरा(प) पराभवाय मध्यं
प्रकृतिप्रत्ययोरिवानुबन्धम् ॥

अथ दीपितवारिवाहवर्त्मा
रवविन्नासितवारणोऽनिवार्यः ।
निपपात जवादिषुः पिनाका-
न्महतोऽभ्रादिव संभ्रशनिः कृशानुः ॥

हरेण चागत्य विकृष्टधन्वना
ममैष लक्षो न निहन्यतामिति ।
निवार्यमाणोऽप्यवमत्य तद्वचो
मृषावराहे प्रजिघाय सायकम् ॥

तपस्विना तेन समं महाद्युतिः
पपात तस्मिन् गिरिशोज्झितः शरः ।
प्रकाशिताशेषदिशा पराचले
सहातपेनेव सहस्रदीधितिः ॥

अविवेकवृथाश्रमाविवार्थं
क्षयलोभाविव संश्रितानुरागम् ।
विजिगीषुमिवानयप्रमादा-
ववसादं विशिखौ विनिन्यतुस्तम् ॥

स गतः क्षितिमुष्णशोणितार्द्रः
खुरदंष्ट्राग्रनिपातदारिताश्मा ।
असुभिः क्षणमीक्षितेन्द्रसूनु-
र्विहतामर्षगुरुध्वनिर्निरासे ॥

आदेशं शिरसादाय नन्दी शर्वस्य सत्वरम् ।
ययौ पार्थान्तिकं प्रांशुः पादचारीव पर्वतः ॥

तिष्ठ तिष्ठ च मा त्वं गा दुष्ट चोर! क्व गच्छसि ।
मदीश्वरमनादृत्य किमर्थमिषुमग्रहीः ॥

तत्र कार्मुकभृतं महीपतिः
पश्यति स्म सहसा वनेचरम् ।
सन्निकाशयितुमग्रतः स्थितं
शासनं कुसुमकेतुविद्विषः ॥

स प्रयुज्य तनये महीपते-
रात्मजातिसदृशीं किलानतिम् ।

सान्त्वपूर्वमभिनीतिहेतुकं
वक्तुमित्थमुपचक्रमे वचः ॥

अभ्यघानि मुनिचापलात् त्वया
यन्मृगः क्षितिपतेः परिग्रहः ।
अक्षमिष्ट तदयं प्रमाद्यतां
संवृणोति खलु दोषमज्ञता ॥

जन्मवेषतपसां विरोधिनीं
मा कृथाः पुनरमूमतिक्रियाम् ।
आपदेत्युभयलोकदूषणी
वर्तमानमपथे हि दुर्मदम् ॥

अस्त्रवेदविदयं महीपतिः
पर्वतीय इति मावजीगणः ।
गोपितुं भुवमिमां मरुत्वता
शैलवासमनुनीय लम्भितः ॥

आत्मनीनमुपतिष्ठते गुणाः
सम्भवन्त्युपरमन्ति चापदः ।
इत्यनेकफलभाजि मा स्म भू-
दर्थिता कथमिवार्यसंगमे ॥

दृश्यतामयमनोकहान्तरे
तिग्महेतिपृतनाभिरन्वितः ।
साहिवीचिरिव सिन्धुरुद्धतो
भूपतिः समयसेतुवारितः ॥

सज्यं धनुर्वहति योऽहिपतिस्थवीयः
स्थेयाञ्जयन् हरितुरङ्गमकेतुलक्ष्मीम् ।
अस्मानुकूलय मतिं मतिमन्ननेन
सख्या सुखं समभियास्यसि चिन्तितानि ॥

ततः किरातस्य वचोभिरुद्धतैः
पराहतः शैल इवार्णवाम्बुभिः ।
जहौ न धैर्यं कुपितोऽपि पाण्डवः
सुदुर्ग्रहान्तःकरणा हि साधवः ॥

वयं क्व वर्णाश्रमरक्षणोचिताः
क्व जातिहीना मृगजीवितच्छिदः ।
सहापकृष्टैर्महतां न संगतं
भवन्ति गोमायुसखा न दन्तिनः ॥

मृगान् विनिघ्नन् मृगयुः स्वहेतुना
कृतोपकारः कथमिच्छतां तपः ।
कृपेति चेदस्तु मृगः क्षतः क्षणा-
दनेन पूर्वं न मयेति का गतिः ॥

यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः ।
करोतु मैत्रीं मम दूषिता गुणाः
स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षकः
करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनम् ॥

मया मृगान् हन्तुरनेन हेतुना
विरुद्धमाक्षेपवचस्तितिक्षितम् ।

शरार्थमेष्यत्यथ लप्स्यते गतिं
शिरोमणिं दृष्टिविषाज्जिघृक्षतः ॥

*वनेचर! त्वं गिरिकन्दरास्पदो
न वेत्सि पुंसो भुवि बाहुशालिनः ।
विकत्थनं त्वां पुरतो मृगीदृशां
नयामि बाणैरिह पोत्रिणो गतिम् ।

इतीरिताकूतमनीलवाजिनं
रणाय दूतः प्रतितर्ज्य तेजसा ।
ययौ समीपं ध्वजिनीं समीयुषः
प्रसन्नरूपस्य विरूपचक्षुषः ॥

ततोऽपवादेन पताकिनीपते-
श्चचाल निर्ह्रादवती महाचमूः ।
युगान्तवाताभिहतेव कुर्वती
निनादमम्भोनिधिवीचिसंहतिः ॥

अतः परं शरत्राताः कथयन्तु तवोत्तरम् ।
इत्युक्त्वैवार्जुनस्तूर्णं तूणीराच्छरमाददे ॥

बाणं धनुषि सन्धाय कर्णान्तमपकृष्य च ।
फल्गुनः परमक्रुद्धो मुमोच परमेश्वरे ॥

पार्थहस्तप्रमुक्तोऽसौ पत्री परमरंहसा ।
हरं भित्त्वा भुवं भित्त्वा पातालमभिजग्मिवान् ॥

तत्र तयोरितरेतरमनितरसदृशानुभावभाजनयोरत्रैव कपट-पोत्रिणि प्रकटितनिजलक्षविपक्षभावयोरुन्मिषितरोषकलुषितचेतसोः

* *This verse is also found in Appendix. A. See Page vii.*

शबरराजशतमखपुत्रयोरुन्नासितसकलवनदेवतानि समरविहार समभवन् ।

प्रतिदिशं प्लवगाधिपलक्ष्मणा
विशिखसन्ततितापितमूर्तिभिः ।
रविकरग्लपितैरिव वारिभिः
शिवबलैः परिमण्डलिता दधे ॥

प्रमहसि शरजालच्छन्नविश्वान्तराले
विधुवति धनुराविर्मण्डलं पाण्डुसूनौ ।
कथमपि जयलक्ष्मीर्भीतभीतेव हातुं
विषमनयनसेनापक्षपातं विषेहे ॥

अथ भूतानि वार्त्रघ्नशरेभ्यस्तत्र तत्रसुः ।
भेजे दिशं परित्यक्तमहेष्वासा च सा चमूः ॥

अपश्यद्भिरिवेशानं रणान्निववृते गणैः ।
मुह्यत्येव हि कृच्छ्रेषु संभ्रमज्वलितं मनः ॥

स सासिः सासुसूः सासो येयायेयाययाययः ।
ललौ लीलां ललोऽलोलः शशीशशिशुशीः शशन् ॥

न नोननुन्नो नुन्नो नो नाना नानानना ननु ।
नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् ॥

चचार रुचिरश्चारुश्चञ्चीररुचा रुचः ।
चारुचुञ्चुश्चिरारेची चारैराचारचञ्चुरः ॥

विहायसि च्छादितदिग्भिरावृते
पिनाकगाण्डीवविनिस्सृतैः शरैः ।
क्षणेन निःशेषमिवावचूर्णिता
रवेरलक्ष्यन्त न कुत्रचित् कराः ॥

ललाटनेत्रज्वलनोष्मतापिताः
कपर्दसिन्धोः परिपीतपाथसः ।
फणामणीनां कषणेन भोगिनां
शिलीमुखाः शातमुखाः किरीटिनः ॥

पुरामरातिं मृदुसम्प्रहारवान्
मुनेर्दृढाकृष्टशरासनच्युताः ।
प्रहृष्टरोम्णा वपुषा शरावली-
र्बभार भक्त्येव निवेदिताः स्रजः ॥

निरन्तरशरव्राततिरोहितदिगन्तरम् ।
समभूत् समरं तत्र कपिध्वजकिरातयोः ॥

उद्गिरद्गरलार्चिष्कैः सहस्रैर्विस्तृतैः फणैः ।
संयुक्तं भुजगेन्द्रास्त्रं विससर्ज महेश्वरः ॥

तस्य चापाग्रतः क्षिप्रं तत्र तार्क्ष्यस्तदग्रहीत् ।
सहस्राननसंयुक्तं स सिंहं शरभो यथा ॥

*आग्नेयं वारुणेनापि माहेन्द्रं मारुतेन च ।
वायव्यं वैष्णवेनायं सर्वमेवं व्यनाशयत् ॥

बहुना किं समस्तानि महास्त्राण्यपि भूपतेः ।
व्यर्थीचकार सहसा प्रत्यस्त्रैः स किरातपः ॥

---

* *This verse is also fonnd in shorter version P. 12, V. 39*

---

1. *Shorter version reads underlined portions-* ' नाथ ', ' ब्राह्म च ', *and* ' नायमेवं सर्वं '.

रणशिरसि निरीक्ष्य सम्प्रमुक्तान्
निशितशरान् सुरनाथनन्दनेन ।
सपदि गिरिसुता शशाप सैवं
कुसुममयास्तव सम्भवन्तु बाणाः ॥

कुसुममयशराम्बुराशिमध्ये
गिरिशममुत्र निरीक्ष्य मज्जमानम् ।
गिरिवरतनया किरीटिनं तं
रहितनिषङ्गशरं पुनश्चकार ॥

ततस्तु मुक्ताजिनभोगिभोग-
प्रकाशपूर्वोऽथ रुषा परीतः ।
अतीत्य चैनं तरसा किरात-
मताडयन्मूर्धनि कार्मुकेण ॥

*प्रहरति धनुषा रुषैव पार्थे
वपुषि शिवापरिरम्भसुप्रसौख्ये ।
कुचवलयपदानि शैलजायाः
परिहरति स्म भृशं पिनाकपाणिः ॥

¶शिरसि धनुरटन्या ताड्यमानस्य शम्भो-
रलिकनयनकोणे किञ्चिदारज्यमाने ।
उपनिजदुपगूढं रुद्रमुद्बोधयन्ती
परिहरति किराती मध्यमं पाण्डवानाम् ॥

---

* *This verse occurs in Ms.* ग. *also. See page 13, foot-note*

¶ *This verse occurs in shorter version also. See pag V. 45.*

‡बीभत्सुनाथ धनुषा ताडितं चन्द्रशेखरम् ।
दृष्ट्वा शरासनं तस्य जाह्नव्यापहृतं बलात् ॥

पादपैः प्रस्तरैरुग्रैस्तावुभौ जिष्णुशङ्करौ ।
अतीव रोषसम्पन्नावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥

विहाय भयमादितो रुषमपास्य मुक्त्वा त्वरां
   निधाय सुदृढं मनः समवधार्य पक्षं निजम् ।
सहेतुसनिदर्शनप्रसृमरस्थिरोदारवा-
   गुपक्रमसमन्वितो भवति वादयुद्धे कृती ॥

महति ततः प्रवर्तमाने तादृशि सम्प्रहारे किरातराजप्रभावादपहृतशरशरासनः पाकशासनिः कुलिशनिकाशैर्मुष्टिभिस्तमताडयत् । तथा,

तयोस्समं समजनि मुष्टिभिर्मिथो
   रणोत्सवो वनभुवि विश्ववीरयोः ।
यथा मृगाश्चटचटानिस्स्वनश्रवा-
   द्धि तत्रसुर्दवदहनाभिशङ्कया ॥

सुमेरुवप्रप्रतिमेन वक्षसा
   निपीड्य मुक्तः शबरेण मूर्च्छितः ।
स लब्धसंज्ञः पुनरुत्थितो जयं
   चकाङ्क्ष तस्यार्चनया पुरद्विषः ॥

स मन्त्रवत् सैकतलिङ्गमूर्धनि
   न्यवर्तयद्यत्कुसुमं वनाहृतम् ।
सुविस्मितस्तत्तदरालकुन्तले
   पुलिन्दभर्तुः शिरसि व्यलोकयत् ॥

---

‡ *h is verse occurs in shorter version also. See page 13, V. 46.*

स तस्य हर्षादुपसृत्य पादयोः
कृतप्रणामस्य पुरः प्रसेदिवान् ।
महोक्षमास्थाय निषेवितो गणै-
रुमासखः सन्निदधे दयानिधिः ॥

हर्षोदञ्चितमन्दहासविसरद्दन्तप्रभामण्डलै-
स्तन्वानं गगने निलिम्पतटिनीकल्लोललीलायितम् ।
तं देवं दयिताकटाक्षपटलीकल्माषितोरस्थलं
पश्यन् पाण्डुसुतः क्षणेन विजहावाधीनशेषानसौ ॥

तं विलोक्य पुरुषं पुरातनं
पाण्डुसूनुरयमुत्थितः क्षणात् ।
सम्मदाश्रुनिवहोक्षिताननः
प्राञ्जलिः प्रयतधीरभाषत ॥

प्रसीद जगतां नाथ! प्रसीद परमेश्वर! ।
प्रसीद पार्वतीकान्त! प्रसीद करुणानिधे! ॥

अजानता त्वां भगवन्! यन्मयापकृतं तव ।
तन्मे क्षमस्व दासस्य प्रपन्नस्य दयाम्बुधे! ॥

इति विलपति पार्थे भक्तिभाजां प्रधाने
करुणकरुणमन्तर्मन्युना दह्यमाने ।
पशुपतिरनुकम्पाबाष्पपर्याकुलाक्षीं
विवलितवदनेन्दुर्वीक्षते शैलपुत्रीम् ॥

Between verses 63 and 64 :

सगद्गदमुवाचेदं संभ्रमाकुलया गिरा ।
कामये दिव्यमस्त्रं तद् घोरं पाशुपतं प्रभो! ॥

64

॥ श्री ॥

पाञ्चालीस्वयंवरप्रबन्धः

श्रीनारायणभट्टप्रणीतः ।

निवसत्सु च तेषु विप्रगेहे
समवापुर्निशि केचिदध्वनीनाः ।
सह तैरथ संकथां वितेने
निजवार्तागमाय धर्मजन्मा ॥ १ ॥

हे स्वागतं क्षितिसुराः! कतमं प्रदेशं
धन्यं [1]विधातुमयमद्य समुद्यमो वः ।
इत्यादि सादरममुं परिपृष्टवन्तं
विप्रेषु कोऽपि पुनरित्थमुवाच वाचम् ॥ २ ॥

किं नाकर्णि भवद्भिरद्भुतमिदं भूयान् समुज्जृम्भते
पाञ्चालक्षितिपालकस्य नगरे कोऽप्येष कोलाहलः ।
हृष्यद्विप्रगणं चलन्नृपकुलं सम्भ्रान्तनानाजनं
येन क्ष्मावलयान्तरं सकलमप्यन्यादृशं [2]वर्तते* ॥ ३ ॥

---

* इतः परं ख ग पाठयोः 'गच्छन्त्यच्छिन्न०'(श्लो० ५) इति, ङपाठे 'विश्वोत्कृष्टा'(श्लो० ४) इति च दृश्यते ।

---

१. 'पुनातु' ख.   २. 'दृश्यते' क.

तत्र च—

विश्वोत्कृष्टा जगति वपुषा वल्गुना फल्गुनार्थं
जज्ञे यज्ञे द्रुपदनृपतेः कन्यका कापि कुण्डात् ।[1]
ज्ञाते पश्चाज्जतुभवनतः पाण्डवानामभावे[2]
लक्षच्छेदं स किल मनुते दुष्करं शुल्कमस्याः* ॥ ४ ॥

गच्छन्त्यच्छिन्नमोदं सकलनृपतयस्तत्र वृद्धा युवानो
बाला वा[3] किं बहूक्त्या द्रुपदपुरमनु प्रस्थिता एव सर्वे[4] ।
नानाभेदेषु[5] दृश्येष्वथ पुनरशने हेमरत्नादिके वा
कन्याया दर्शने वा यदि कुतुकि मनस्तावदायात यूयम्‡ ॥५॥

श्रुत्वा चैवं निभृतहसितेष्वेषु जिष्णौ च किञ्चित्
कृष्णावृत्त[6]श्रवणकुतुकादन्तरुद्यद्विकारे ।
धर्मोद्भूतौ स्वचरितगतेरप्रकाशात् प्रसक्ते
के वा यूयं कथयत ममेत्यन्वयुङ्क्त द्विजोऽसौ¶ ॥ ६ ॥

तं च धर्मसूनुरवादीत्

धर्मात् ख्याततमे द्विजाधिपकुले जातोऽहमेषा च मे
माता पावनजन्मतामभिवहन् नन्वेष मे सोदरः ।

* इतः परं ख ग पाठयोः 'श्रुत्वा चैवं'(श्लो० ६) इति वर्तते ।

‡ इतः परं खगपाठयोः 'तत्र च—विश्वोत्कृष्टा'(श्लो० ४)इति दृश्यते ।

¶ इतः परं ख ग ङ पाठेषु 'धर्मात् ख्यात' (श्लो० ७) इति वर्तते ।

१. 'यज्ञे जज्ञे' ख.
२. 'पश्चाज्जाते' क. ख. ङ.
३. 'किं वा' ख.
४. 'सर्व एव' ख. ग.
५. 'नानादानेषु' ग.
६. 'वार्ता' ग.

किञ्चा[1]ऽऽखण्डलसंभ्रमोदजनको भ्राता ममायं परो
नासत्यादितमत्र विद्धि सहजद्वन्द्वं ममैतावपि* ॥ ७ ॥

अनन्तरं च—

सञ्जातकुतुकास्तत्र पञ्चापि कुरुनन्दनाः ।
पाञ्चालनगरीं गन्तुं संचेलुः पथिकैः समम् ॥ ८ ॥

उल्कामुत्कलयन् करेण पुरतो वृत्रारिपुत्रो ययौ
पश्चादुच्चतनुः प्रभञ्जनसुतः स्कन्धेन कुन्तीं वहन् ।
पश्चात्तस्य यमौ ततश्च नृपतिर्धर्मात्मजन्मा स्वयं
पान्थैः सार्धममी निशीथसमये गङ्गातटं सङ्गताः ॥ ९ ॥

तदनु ददृशिरे ते किञ्चिदश्चद्विलासं
कुचकलशनितम्बाघातघूर्णत्तरङ्गम् ।

* इतः परं खपाठे 'पाञ्चालीवृत्तमाकर्ण्य पञ्चापि कुरुनन्दनाः । पाञ्चालनगरीं गन्तुं सञ्चेलुः पथिकैः समम् ॥ उल्कामु'० (श्लो० ९) इति; ग घ पाठयोः 'पाञ्चाली......समम् ॥

इत्थं ते कुरुपुङ्गवा द्विजगवीजातां नवीनां तदा
वार्तां तामुपकर्ण्य चेतसि मिलत्सन्तापचिन्ताकुलाः ।
सम्भूयाथ निरूप्य कार्यमखिलं निर्धार्य मात्रा समं
तं चापृच्छय महीसुरं निरगमंस्तस्मिन् निशीथे मुदा ॥

उल्कामु०' (श्लो० ९) इति; ङपाठे 'सञ्जात०' (श्लो० ८) इति च दृश्यते ।

1. 'सम्भ्रमोद' ग.

पयसि वरवधूनां मण्डलं तस्य मध्ये
तरुणमपि च कञ्चित् पञ्चबाणोपमानम्[§] ॥ १० ॥

तदनु[१] चायं चित्ररथनामा[२] गन्धर्वराजः—

क इह कुमतयोऽस्मत्स्वैरसञ्चारयोग्यं
समयमगणयित्वा मर्तुमभ्यापतन्ति ।
इति स युवतिमध्यादुत्पतन्[३] क्रोधशाली
हरिण इव हरीणां मार्गमेषां रुरोध ॥ ११ ॥

संभ्रान्ते सकलेऽपि भूसुरगणे क्रोधातिरूक्षेक्षण-
भ्रूभङ्गे च वृकोदरे स्थिरमतौ चिन्तापरे धर्मजे ।
आरक्ताश्चलनेत्रयोश्च यमयोराग्नेयमस्त्रं[४] जवा-
दुल्कायामभिमन्त्र्य दीप्तगगनं चिक्षेप शक्रात्मजः ॥ १२ ॥

तदस्त्रजन्माथ धनञ्जयोऽसौ
यदा जवाच्चित्ररथे पपात ।
तदाप्यसौ[५] चित्ररथोऽपि युक्तं
धनञ्जयस्यास्य पदे पपात[६] ॥ १३ ॥

पराजितं मां परिपालयेति विहस्तधैर्याद्[७] विहितप्रणामात् ।
जग्राह तस्माज्जनितप्रमोदादस्त्राणि दिव्यान्यमरेन्द्रसूनुः[८] ॥ १४ ॥

§ इतः परं घ ङ पाठयोः 'क इह०' (श्लो० ११) इति वर्तते ।

१. 'तत्र चायं' ग. २. 'रथो नाम' ख. ग.
३. 'दापतन् कोप' क. ४. 'मन्त्रं' ग.
५. 'ह्यसौ' क. ६. 'त ॥ ततश्च-परा' क.
७. 'विनष्टधै' ग. ८. 'सर्वाण्यम' ङ.

तीर्त्वाथ सिद्धतटिनीं धरणीसुरेण
धौम्येन सौम्यचरितेन वने समेतः ।
कुन्तीं कुलालभवने क्कचिन्निधाय
पाञ्चालराजनगरीसविधं समीयुः ॥ १५ ॥

संमृष्टोत्फुल्लपुष्पावलिखचितमहाचत्वरां सत्वराणां
गच्छन्तीनां वधूनां मुखरितककुभं मञ्जुमञ्जीरनादैः ।
स्फायद्भेरीनिनादां विविशुरथ पुरीं तामुदञ्चत्पताका-
पूरामारब्धनानानटवरपटलीताण्डवां पाण्डवेयाः ॥ १६ ॥

भेरीमड्ळकाहळादिनिनदः क्वापि, क्वचिद् योषितां
गीतं, क्वापि च सौविदल्लरभसप्रोत्सारणानिस्वनः ।
विप्राणां क्वचिदश्नतां कळकळो, गम्भीरकुम्भीश्वर-
प्रध्वानः क्वचिदुत्सवोदयमहाघोषः कथं कथ्यते* ॥ १७ ॥

किं ब्रूमस्तत्र चित्रं मरतकरचितैः शुम्भितः स्तम्भदण्डै-
र्लोलत्प्रालम्बिमुक्तामणिविततिवितानोज्ज्वलः प्राज्यदीपः ।
रेजे राजेन्द्रपुत्र्या नवनवसुमनोमाल्यसौरभ्यलुभ्यद्-
भृङ्गीसङ्गीतरम्यः कृतविविधमहामङ्गलो रङ्गदेशः ॥ १८ ॥

तत्पर्यन्ते च नानानृपतिसमुचिताः क्षौमकल्पैर्वितानै-
स्ताम्बूलालेपमाल्यादिभिरपि सुभगैरञ्चिता मञ्चदेशाः ।

---

* इतः परं ६ श्लोकाः ख ग ङ पाठेषु न सन्ति ।

---

१. 'ततः स' ग. २. 'निलये' क.
३. 'रचित' ग; 'निचित' घ.
४. 'याः ॥ तत्र च तदानीं— भेरी०' क. ५. 'क्कागुण' क.

तन्मध्येष्विन्द्रगोपाद्युपरचितमृदुप्रच्छदाः स्वच्छवर्णा
विभ्राजत्पादपीठा विविधमणिगणैरुज्ज्वला हेमपीठाः ॥ १९ ॥

वस्त्वन्तराणि न तथा सुखयाम्बभूवुः
क्षोणीसुरानिह यथा खलु भुक्तिदेशाः ।
सस्नेहभक्तनिवहो गुणवान् यदि स्यात्
कुत्रापि तत्र खलु साधुजना रमन्ते ॥ २० ॥

चित्रं तत्र वलारिरत्नवलयप्रस्तारपर्वावली-
रम्या काञ्चनकेतुदण्डपटली व्यभ्राजदभ्रङ्कषा ।
क्लृप्तेवोत्सवदर्शनोत्सुकधियां पौरन्दरान्मन्दिरा-
दत्रैवावतितीर्षतां दिविषदां निःश्रेणिकाश्रेणिका ॥ २१ ॥

प्रवातपातेन विधूयमाना विरेजिरे व्योमपथे पताकाः ।
तस्मादिव स्फीतजनाम्बुराशेस्तिमिङ्गिलाः केऽपि समुत्पतन्तः ॥२२॥

हर्म्यास्तत्रातिरम्याः क्वचन शुशुभिरे प्रोद्यदुद्दामविद्युद्-
वल्लीतुल्याभिरुच्चैररुणमणिघृणिश्रेणिभिः शोणिताशाः ।
क्रीडन्तीनां वधूनां यदुपरि मुखचन्द्रौघसान्निध्ययोगा-
दिन्दौ सन्देहभाजां समजनि हरिणः केवलं निर्णयाय ॥ २३ ॥

प्रारब्धे तदनु स्वयंवरमहे पाञ्चालराजः स्वयं
दूतान् प्रेषयति स्म भूपतिवरानानेतुमाशामुखात् ।

---

१. 'च तदा' क. 'ऽथ तदा' ङ. २. 'भूपः' ङ.
३. 'मुखान्' क.

एवं दूतगिरं निशम्य तरसा सर्वेऽपि चेलुस्तदा
राजानश्चतुरर्णवीवलयितक्षोणीतलस्थायिन[1]*: ॥ २४ ॥

स्कन्धे केचन गन्धवारणपतेरास्थाय केचिद्रथे
विस्तीर्णे तुरगोत्तमे कतिचिदप्यान्दोळिकायां परे ।
मन्वाना द्रुपदात्मजापरिणये स्वस्यैव ते योग्यतां
पाञ्चालस्य पुरं प्रति क्षितिभृतो यात्रां समारेभिरे$ ॥ २५ ॥

नानाभूषाविशेषान् मणिमुकुरगणं चामरं हेमदण्डं
क्षौमं हैमं करण्डोत्करमपि च महारत्नपेटीशतानि ।

---

* इतः परं खपाठे– ' नानावाहनसेनाढ्या नानाभरणभूषिताः ।
नानाराज्येश्वराः प्राप्ताः प्रापुरेकमनोरथाः ॥
देवोऽसौ वासुदेवो द्रुपदनृपतनूजोत्सवं मानयिष्यन्
पार्थानां कीर्तिलक्ष्मीमपि नृपसमितावेधयिष्यन्नमुष्याम् ।
सन्नद्धैः सात्त्वतौघैः सह च हलभृता तत्पुरं सत्यभामा-
युक्तो भक्तैकबन्धुः स्वयमपि भगवानाजगामागमात्मा ॥
पाञ्चाल० ' (श्लो० ३७) इति दृश्यते; गपाठे 'किं बहुना' (P-8 L-12) इत्यन्तं नास्ति ।

$ इतः परं ङपाठे 'स्फीतश्वेता० (श्लो० २९) इति, तदनन्तरं
'सुनीथवार्हद्रथमद्रनाथप्रधानमात्तायुधमेकयोधम् ।
सुयोधनादिप्रमुखं नृपाणां बलं च पाञ्चालपुरं प्रपेदे ॥'
इति, ततः 'देवोऽसौ० इत्ययं श्लोकः खपाठवत्, ततश्च 'पाञ्चाल-भूपाल०' (श्लो० ३७) इति च वर्तते ।

---

1. ' लास्था ' ख.

किं भूयो वर्णयामो निखिलमपि निजं प्राभवं दर्शयन्तो
यात्रायां ते समस्तानपि वसुनिचयानानयन् मानवेन्द्राः ॥२६॥

तत्काले पुष्कलावर्तकनिकरघनध्वानगम्भीरिमाणं
धिक्कुर्वन् दिक्करीन्द्रश्रुतिपुटदळनः कोऽपि घोषो गरीयान् ।
आरादाकर्णि पौरैः किमिदमिति पुनः संभ्रमाद् वीक्षमाणै-
स्तूर्णं व्याघूर्णमानं किमपि च रजसां जालमालोक्यते स्म ॥

क्षणे च तत्र सर्वे जनाः—

अश्रान्तभ्रान्तनानाध्वजपटपटलं तुङ्गमातङ्गराजं
वल्गत्तूत्खारपूरं व्यतिघटनरटत्खड्गराजद्भटौघम् ।
अस्पष्टाकारमारादतुलमधिरजोमध्यमुद्धूतपृथ्वी-
चक्रं चक्रं नृपाणां ददृशुरुपगतं चक्रवाळादवन्याः ॥ २८ ॥

किं बहुना—

स्फीतश्वेतातपत्रावलिनिचितनभोमण्डलाश्चण्डभेरी-
निध्वानोद्धूतलोकाश्चलितपृतनया कुम्भिनीं कम्पयन्तः ।
आगच्छन्ति स्म सर्वे निगळितमनसस्तत्र कृष्णागुणौघै-
रुद्गच्छत्स्वच्छधूळीकबळितनळिनीनाथचन्द्रा नरेन्द्राः ॥ २९ ॥

अंसे राधासुतस्य स्वभुजमतिपृथावर्पयित्वा सलीलं
तच्छौर्यायत्तलाभां द्रुपदनरपतेः कन्यकां मन्यमानः ।
सैन्यैः सङ्ख्याविहीनैर्गजतुरगमुखैः क्षोभयन् भूतधात्रीं
हृष्टात्मा धार्तराष्ट्रो द्रुपदपुरमतिप्रौढमाढौकते स्म ॥ ३० ॥

---

१. ‘न्याः ॥ स्फीत०’ ब.

*नाहं कन्याभिलाषी ननु चपलधियामस्तु सा लोभनीया
दुर्वेधं तत्तु लक्ष्यं किमपि च मृगयत्युद्भटो मद्भुजोऽयम् ।
इत्युद्यद्गर्वभारो महितभुजमहोदत्तविद्वेषिचेत-
श्शल्यः शल्यो महात्मा तदनु पुरमिमामागमद् वेगशाली ॥

¶पञ्चालीपाणिपद्मग्रहमयमचिरादुत्सवं लप्स्यते चेत्
पाणिर्नानामृगाक्षीपरिचरणकलादक्षिणो दक्षिणोऽयम् ।
इत्येवं निश्चितात्मा यदुवरपृतनावारितः सीरपाणि-
स्तत्रायाति स्म हालामदसमुदितया हेलया लोलमानः ॥ ३२ ॥

[1]अगृह्णाद् यो भैष्मीं कुमतिरनुरक्तां मयि पुरा
हरिष्ये पाञ्चालीं नृपसदसि तस्यैव मिषतः ।
तदात्मानं मोक्ष्याम्यसमरिपुजातात् परिभवा-
दिति प्रागाद् वेगाद् द्रुपदनगरीं चेदिनृपतिः ॥ ३३ ॥

नूनं नानानृपौघे स्थितवति वरयेत् तत्र मां स्वानुरूपं
सा कन्या किन्तु, मन्ये न खलु तदभिमृष्येत कृष्णो दुरात्मा ।
यद्वा वैरं कुमुद्वान् वहतु किमुत तच्छिद्यते पद्मबन्धो-
रित्यन्धो मोहबद्धो द्रुपदनृपपुरीमागतो मागधेन्द्रः$ ॥ ३४ ॥

---

* इतः पूर्वं गपाठे 'देवोऽसौ०' इत्ययं श्लोकः खपाठवत्, ततश्च 'पाञ्चालभूपाल०' (श्लो० ३७) इति वर्तते ।

¶ श्लोकोऽयं घपाठे नास्ति ।

$ इतः परं घपाठे 'देवोऽसौ०' इत्ययं श्लोकः खपाठवत्, ततश्च 'आ गौरी'० (श्लो० ३६) इति वर्तते ।

---

१. 'अमुष्णाद्' ख.

राज्ञामाज्ञाय गर्वोदयमुपगतिमप्यत्र गूढाकृतीनां
पार्थानां सर्वसाक्षी सपदि स भगवान् भक्तलोकैकबन्धुः ।
जीमूतश्यामलश्रीर्निरुपमकरुणाशीतलः पीतवासा-
श्चित्रं तत्राविरासीन्नृपवरसमितौ सत्यभामासमेतः ॥ ३५

किं बहुना —

आ गौरीबाल्यकेळीनिहितपदरजोमुद्रितादद्रिराजा-
दा च श्रीराघवास्त्रप्रतिशमितमदाडम्बरादम्बुराशेः ।
आ चास्तक्ष्माधरेन्द्रादुदयगिरिवरादा च पृथ्वीतले ये
वर्तन्ते तैः समस्तैरपि समुपगतं मर्त्यसङ्घैरसङ्ख्यैः ॥ ३६

पाञ्चालभूपालसुतो महात्मा
सञ्चोदितस्तातगिरा तदानीम् ।
पञ्चेषुवेषान् नृपतीनशेषान्
मञ्चेषु संवेशितवान् यथार्हम्[1] ॥ ३७ ॥

---

[1] इतः परं ख ग ङ पाठेषु एवं वर्तते—

लक्ष्यं पक्षिप्रतिकृतिमयं दुर्ग्रहं चापि चापं
भूपानावेदितनिर्जानिजप्राभवप्रौढिभाजः ।
देवं चावेदितगुरुकृपासारनिष्यन्दिनेत्रं
पार्था धात्रीविबुधसमितावीक्षमीक्षं न्यषीदन्* ॥

---

* इतः परं ङपाठे 'तदनु विधिवदुपहितमङ्गलाचारा पौरवधूगणिभूषणकिरणानुबन्धबन्धुरबन्धुरितदिगन्तराळा मदकलमराळमहिळाः सहिता सखीभिरभिनवयौवनारम्भमूर्तिः पार्थिवव्रातत रङ्गितायां रङ्गभुवि पदमकरोत्'; इत्यधिकं वर्तते ।

संप्राप्ते तदनु स्वयंवरदिने स्नात्वा विशुद्धाकृति-
बिभ्राणा परिणाहशालिनि मृदु क्षौमं नितम्बस्थले ।
अन्तर्भूषणमन्दिरं सकुतुकं गत्वा सखीभिः समं
पाञ्चालस्य सुता न्यषीददमले कुत्रापि रत्नासने[1] ॥ ३८ ॥

सखीजनः सोऽपि सलीलमस्या निसर्गरम्यामपि गात्रवल्लीम् ।
प्रचक्रमे रत्नविभूषणौघैः स्फुटं विधातुं पुनरुक्तशोभाम् ॥ ३९ ॥

भूयोऽपि पादयुगळीं स्पृशति स्म योऽसौ
पश्चान्निपात्य शिरसा सरसीरुहाक्ष्याः ।
एनं निसर्गकुटिलं चटुलेन दाम्ना
वेणीभरं सपदि कापि दृढं बबन्ध ॥ ४० ॥

१. 'सिंहासने' घ.

धृष्टद्युम्नः स च पितृगिरा साधु सम्पूज्य सर्वा-
नुर्वीदेवप्रहितबहुरूपाशिषं[1] चारुरूपाम्[2] ।
कृष्णां कृत्स्नाभरणसुषमारूषिताङ्गीं सुरङ्गं
नीत्वा धात्रीगणपरिवृतामूचिवान् वाचमेनाम्[3] ॥

भो भो विख्यातवीर्याः शृणुत नृपतयो वाक्यमेतन्मदीयं
यो युष्मास्वस्ति शक्तो धनुरिदमधुनैवाततज्यं विधाय[4] ।
शातैरेतैः पृषत्कैर्गगनचलममुं छेत्तुमेतच्छरव्यं[5]
तस्मै वीवाय दत्ता निखिलगुणगणस्याकरः सोदरी मे ॥

इत्यभिधाय प्रच्छदपटीमप्यपाकर्षीत्[6] । 'तदनु वर०' (श्लो० ३).

१. 'गुर्वाशि' ङ.   २. 'वेषाम्' ग. ङ.
३. 'ताम्' ग.   ४. 'युष्मासु स्वशक्त्या धनु' ग. ङ.
५. 'मलं छे' ग. ङ.   ६. 'दमपाक' ग.

पाटीरपङ्केन च कुङ्कुमेन व्यधायि कस्तूरिकया तदन्तः ।
सुवृत्तमस्यास्तिलकं कयाचिन्मुखाब्जलक्ष्म्या इव तालवृन्तम् ॥४१

काचिच्च तस्याः कलयाम्बभूव कर्णद्वये कुण्डलमण्डनानि ।
तैरेव क्लृप्ता सुमणिप्रभाभिर्गण्डस्थलीसीम्नि पत्रवल्ली ॥ ४२ ॥

आकर्णदीर्घे नयने च काचिन्मषीविलिप्ते विदधे मृगाक्ष्याः ।
जगज्जिगीषोः कुसुमायुधस्य विषेण दिग्धाविव सायकौ द्वौ ॥ ४३

उत्फुल्लकल्हारयुगं कयाचिन्न्यधायि तस्याः किल कर्णमूले ।
कटाक्षकान्तिच्छुरिते तु तस्मिन्नदर्शि नीलोत्पलकर्णपूरः ॥ ४४ ।

युक्ता भवत्वस्य समुन्नतस्य स्पर्धा निबद्धा मलयाचलेन ।
इतीव काचित् कुचशैलमस्याः पाटीरसङ्च्छन्नतटं वितेने ॥ ४५

कठोरवक्षोजतटीविमर्दं दोर्मूलयोर्दुर्विषहं निरीक्ष्य ।
निरोद्धुकामेव तमत्र काचिच्चक्रे तयोरङ्गदजालभूषाम् ॥ ४६

मा निर्दये मां कठिनं नियोज्य प्रम्लापयेमां मृदुबाहुवल्लीम् ।
इतीव चक्रन्द तदा कयाचिदामुच्यमानो मणिकङ्कणोऽस्याः ॥१

तस्या विशाले जघने कयाचिन्नियोजिता काचन रत्नकाञ्ची ।
तत्रैव रोद्धुं युवलोकचेतोदन्तावलान् बन्धनशृङ्खलेव ॥ ४८ ॥

पादद्वयी ते सखि तुल्यरागं लाक्षारसं कान्तमियं प्रपन्ना ।
भूयस्त्वमप्येवमिति ब्रुवाणां सा केळिपद्मेन सखीं जघान ॥४९

---

१. ' कयाचिन्म ' घ.

संयोज्यमानं चरणारविन्दे तस्यास्तुलाकोटियुगं कयाचित् ।
हर्षादिवोत्कृष्टपदस्य लाभे मुहुर्मुहुर्मञ्जुतरं शिशिञ्जे ॥ ५० ॥

इत्थं विभूषणविशेषसमुज्ज्वलाङ्गी-
माळीजनैः परिवृतां द्रुपदात्मजां ताम् ।
राजाज्ञया समुपगम्य च सौविदल्ला
रङ्गस्थलीं समुपनेतुमुपाक्रमन्त ॥ ५१ ॥

तावन्निश्शेषलोके कुतुकतरळिते रङ्गदत्तेक्षणान्ते
दूरादश्रावि कश्चिन्मिळितकळकळो याहि याहीति घोषः ।
अग्रे चाद्योति विद्युन्निकररुचिधरैः काञ्चनैर्वेत्रदण्डै-
रा शुद्धान्ताच्च रङ्गावधि तदनु जनः संविभक्तो द्विधाभूत् ॥

तदनु वरसखीनां मण्डले कान्तिधारा-
पटलपरिनिमग्नामङ्गवल्लीं वहन्ती ।
अमृतमिव किरन्ती लोचने मानवानां
शिव शिव! ददृशे सा राजपुत्री विदूरे* ॥ ५३ ॥

चिरादलसगामिनी पृथुनितम्बसंवाहनाद्
गृहीतबहुमङ्गलैः सह सहेलमाळीजनैः ।
विभूषणसमुज्ज्वला विपुलरङ्गमध्यं तदा
कथञ्चन समेयुषी किमपि नम्रकम्रानना ॥ ५४ ॥

अथ सकलजनानां विस्मयानन्दमूर्च्छा-
कबळितहृदयानां तस्थुषां तत्र रङ्गे ।

---

* इतः परं ख ग ङ पाठेषु चत्वारि पद्यानि न सन्ति ।

मुहुरनिमिषमेनां पश्यतां विश्वरम्यां
समजनि पुनरेषा कापि चिन्ता हृदन्ते ॥ ५५ ॥

अहो चित्रं चित्रं परिलसति काचित् क्षितितले
निरुत्कम्पा शम्पा तदुपरि च तापिञ्छपटली ।
मिलद्बिम्बं बिम्बं कनकमयकम्बूपरि विधोः
समुत्तुङ्गे शृङ्गे नभसि ननु मेरोर्निरुपमे ॥ ५६ ॥

क्वचिन्नीलाम्भोदः क्वचन चलदिन्दीवरदलं
कुतश्चिन्निश्च्योतन्मधुरसलसत्पल्लवपुटम् ।
क्वचित् फुल्लाम्भोजं क्वचन घनसौवर्णकलशं
क्वचिद्रम्भाशुम्भद्विपुलपुळिनं नान्विदमहो ॥ ५७

शृङ्गारामृतवारिधेर्लहरिका लावण्यकल्लोलिनी
सौभाग्यद्रुममञ्जरी[1] परिलसत्तारुण्यलक्ष्मीः स्वयम् ।
माया पञ्चशरस्य चञ्चलदृशां सीमन्तमुक्तामणिः
कन्यारत्नमिदं किमप्यनुपमं चित्रं पुरो दृश्यते* ॥ ५८

¶सीमन्तिनीमौलिमणेरमुष्याः सीमन्तरेखा कचबन्धमध्ये
धत्ते पयोदावलिमध्यलग्नविद्युल्लताविभ्रममुत्पलाक्ष्याः ॥ ५

अस्या घनश्यामळकोमळश्रीर्निरन्तरोऽयं कुटिलः कचौघः
उल्लोलकल्लोलकळिन्दकन्याप्रवाहभङ्गीमुररीकरोति ॥ ६०

* इतः परं ख ग ङ पाठेषु २८ पद्यानि न सन्ति ।
¶ श्लोकोऽयं घपाठे ६१–६२ तमपद्ययोर्मध्ये वर्तते

1. 'वल्लरी' ग.

लोलालिपालीललिता विभाति नीलालकश्रेणिरियं मृगाक्ष्याः ।
पञ्चायुधस्येव जगज्जिगीषोः पिञ्छावलीनिर्मितमातपत्रम् ॥ ६१ ॥

कस्तूरिकाक्लृप्तमिदं मनोज्ञं विन्यासधन्यं तिलकं कृशाङ्ग्याः ।
ललाटशीतद्युतिपोतकस्य कळङ्कलेशोद्गमवाद्विभाति ॥ ६२ ॥

विभ्राजते विभ्रमलोभनीया चिल्लीमतल्लीयुगळी मृगाक्ष्याः ।
विशेषकेन्दीवरकुड्मळस्य श्लथीकृता बाह्यदळद्वयीव ॥ ६३ ॥

विलोचने हन्त विलासमारविलोभनीये लसतः कृशाङ्ग्याः ।
अच्छे मुखच्छायमये जलान्ते संक्रीडमानाविव मीनपोतौ ॥ ६४ ॥

कर्णान्तविश्रान्तकटाक्षलीलाभङ्गीयमङ्गीकुरुते वराङ्ग्याः ।
कर्णावतंसोज्ज्वलसौरभश्रीविश्रान्तपुष्पन्धययोर्विलासम् ॥ ६५ ॥

इमावमुष्या भुजवल्लिमूलकूलङ्कषौ तुङ्गतरावुरोजौ ।
शङ्कामहे पङ्कजकोरकौ द्वौ लावण्यवापीपयसि प्ररूढौ ॥ ६६ ॥

यातस्य नाभीसरसीं विहर्तुं कुचाद्रिमध्यान्मदनद्विपस्य ।
दानाम्बुधारेव पथि च्युतेयं विराजते रोमलता कृशाङ्ग्याः ॥६७॥

अस्तीति नास्तीति च न प्रतीमो मध्यं कृशं मुग्धविलोचनायाः ।
अत्याकुला रोमलतेयमस्मिन् न्यस्ता कथं निश्शरणा विधात्रा ॥

श्रोणीयमेणीतरळेक्षणाया मनोज्ञकाञ्चीपरिवेष्ट्यमाना ।
रुषा निजस्यन्दनकान्तिचौर्यान्मनोभुवा शृङ्खलितेव भाति ॥ ६९ ॥

---

१. 'सोत्पल' ध. २. 'मध्याङ्कुरं' ध.

इदं प्रकाश्येत यदि स्मराग्नौ भस्मीभवेदेष तदा त्रिलोकी ।
इत्यूरुयुग्मं निबिरीसमस्या मन्ये समाच्छादितमंशुकेन ॥ ७० ॥

मनोज्ञवृत्तं महनीयशोभं जानामि जानुद्वयमेतदीयम् ।
त्रैलोक्यसंमोहनचूर्णपूर्णं मारस्य माणिक्यसमुद्गयुग्मम् ॥ ७१ ॥

आरक्तमुग्धाङ्गुलिलोभनीयं पादद्वयं स्वच्छनखच्छवीदम् ।
दलाग्रविन्यस्तविशुद्धमुक्ताश्रेणीव शोणाब्जयुगं बिभाति ॥ ७२ ॥

शैवलाभाद्दतोऽप्यस्याः श्रितोऽपि सुमनोगणैः ।
कचस्तमोगुणं धत्ते कुटिलानामयं क्रमः ॥ ७३ ॥

धिगस्या नयने याभ्यां श्रुतिमार्गो विलङ्घ्यते ।
अथवा चपलानां स्यात् कृत्याकृत्यकथा कुतः ॥ ७४ ॥

भूषितुं वयमेवालं किं वतंसोत्पलेन ते ।
इतीव मन्त्रयन्तेऽस्याः कटाक्षाः कर्णमूलगाः ॥ ७५ ॥

अस्याः कुण्डलरत्नौघः प्रसार्य करपल्लवम् ।
याचते नूनमेतस्या बिम्बोष्ठं प्रति शोणताम् ॥ ७६ ॥

अधरश्रीरसावस्या वेशस्त्रीव विराजते ।
पल्लवस्यातिरक्तस्य या सर्वस्वापहारिणी ॥ ७७ ॥

अस्याः कुचभरं मन्ये नखलेखपदोचितम् ।
धत्ते यः शोभनं वृत्तं गिरीशस्य महीभृतः ॥ ७८ ॥

---

१. 'लेशपदो' ब.

मन्ये पयोधरावस्या मध्यादप्यतिदुर्बलौ ।
एकावली धृता ताभ्यां मध्येन त्रिवली धृता ॥ ७९ ॥

रोमलेखा सरोजाक्ष्या नाभिजातेव दृश्यते ।
कान्तमुल्लङ्घ्य या मध्यमुद्वृत्तौ भजते स्तनौ ॥ ८० ॥

अबलां शोभयत्येनां बलिपङ्क्तिं च सेवते ।
रोमराजिरियं तस्या मध्यस्थानामयं नयः ॥ ८१ ॥

अस्याः पाणितलस्यायं विशेषः शोणपङ्कजात् ।
यदिदं सततं धत्ते नखरांशुकृतां श्रियम् ॥ ८२ ॥

चित्रमूरुद्वयी तस्याः पुनरेवोरुतां गता ।
किञ्च रम्भासमानापि धत्तेऽरम्भासमानताम् ॥ ८३ ॥

चौरास्तिरोहिता एव शक्ताः शौर्यविधौ खलु ।
मुष्णीतश्चरणावस्याः पद्माभामतिरोहितौ ॥ ८४ ॥

इत्येवं रङ्गसीमन्यखिलजनमनोमोहिनीं भासमाना-
मेनामानङ्गविद्यामिव धृतवपुषं विश्वमामोहयन्तीम् ।
दृष्ट्वा विष्फारपुष्पायुधविकृतिजुषां भूपतीनाममीषां
किं ब्रूमस्तत्क्षणोत्थां सदसि बहुविधामन्यवस्थामवस्थाम् ॥८५॥

कोऽपि तदा भूपयुवा तस्यौ तामेव निश्चलं पश्यन् ।
करधृतभृङ्गलमेकं कनककरण्डं सविभ्रमं भ्रमयन्* ॥ ८६ ॥

---

* इतः परं ख ग ङ पाठेषु द्वौ श्लोकौ न स्तः ।

अन्यः कोऽपि महीपतिः स्वमकुटप्रान्तं करेणामृश-
न्नीषन्मूर्धविकम्पनेन च किमप्यान्दोळयन् कुण्डलम् ।
पश्यन्नुच्छ्रितकन्धरं निजमुखं भूयो मणीदर्पणे
मध्ये सस्पृहमीक्षते स्म ललितं तस्या मुखाम्भोरुहम् ॥ ८७ ॥

कश्चन तदपाङ्गानां स्वविषयतां कल्पयन् मुधा पुळकी ।
व्यलिखद्विनमितवदनश्चरणाङ्गुष्ठेन पादपीठतलम् ॥ ८८ ॥

अन्यो महीपतिरहो बत निर्निमेषं
तस्यास्तदेव वदनाम्बुजमीक्षमाणः ।
वीटीं निजात् करतलाद् गळितामजानन्
दन्तेन चर्वणविधिं विदधे मुधैव ॥ ८९ ॥

कश्चित्तदीयाननदत्तदृष्टिर्मध्ये परावृत्ततनुः सलीलम् ।
गम्भीरचेताः किल राज्यकार्यं पार्श्वस्थितैर्मन्त्रितवानमात्यैः* ॥९०॥

* इतः परं ग ग ङ पाठेषु—
'दृढपरिकरबन्धो बद्धगोधाङ्गुलित्रः
सदसि धनुरधिज्यं धारयन् बाणमेकम् ।
अवहितमतिरस्थात् पृष्ठतो याज्ञसेन्या-
स्तृणमिव नृपचक्रं कल्पयन् याज्ञसेनिः' ॥
ततः ' इति श्रुत्वा'(श्लो० ९६) इति वर्तते ।

१. 'गभीर' क. २. 'खलु' ख. ङ. च.

१. 'ङ्गुलीकः' ख. २. 'बाणपाणिः' ख.

अस्याश्चिरं मदवलोकनकौतुकिन्या
मा भूत् त्रपाविवशतेति च कोऽपि भूपः ।
तत्संमुखान् परिनियम्य निजान् कटाक्षान्
मध्ये विवृत्य कपटं मुहुरीक्षते स्म ॥ ९१ ॥

कश्चित्तदाननविलोकनजातमोदो
वेगादकाण्डहसितं समुदीयमानम् ।
हेत्वन्तरेण परिगूहितुमप्रसक्तं
किञ्चित्प्रहासवचनं कथयाञ्चकार ॥ ९२ ॥

प्रत्यङ्गमङ्कुरितमप्यपरेण यूना
स्वेदाम्बुजालमुपगूहितुमाकुलेन ।
हा हन्त घर्म इति किञ्चिदुदीर्य धीर-
मुद्वीक्षितः परिजनो धृततालवृन्तः ॥ ९३ ॥

इत्थं तस्याः प्रकृतिमधुरं कान्तिपीयूषयूषं
पायं पायं नृपतिनिवहे तत्र मोमुह्यमाने ।
धृष्टद्युम्नो नृपतितनयस्तुङ्गमारुह्य रङ्गं
धीमानेवं प्रणयमधुरं[1] वाचमूचे गभीराम् ॥ ९४ ॥

भो भो भूपालवीराः! शृणुत मम गिरं काममेते भवन्तः
सर्वे विख्यातवीर्यास्तदपि मम पितुः काचिदेषा मनीषा ।
यः कृत्वा सज्यमेतद्धनुरनुपमितं लक्ष्यमेतत् पृषत्कै-
रेतैरद्यैव विद्ध्येद् वरमिह वरयेद् वीरमेषा तमेव ॥ ९५ ॥

---

1. ' धुरां ' घ.

इति श्रुत्वा वाचं द्रुपदतनयस्य क्षितिभृतः
समं चेलुः सर्वे मनसिजशराक्रान्तमनसः ।
ममैवेयं कन्येत्यहमहमिकाबद्धहृदया
धनुर्ज्यासंरोपे[1] युगपदभिपेतुश्च मुदिताः ॥ ९६ ॥

अस्पृष्ट्वा चापमेके बत निवबृतिरे तीव्रसम्मर्दखिन्नाः
केचित् प्रोद्धर्तुकामा[2] मथितभुजबलाः सत्रपं सन्निवृत्ताः ।
अन्ये धन्यास्तु कन्यावदनसरसिजं चापदण्डं च दृष्ट्वा
त्यक्तुं धर्तुं न शेकुः किमिह बहुगिरा भग्नदर्पा नरेन्द्राः ॥९७॥

उत्तस्थौ[3] तावदत्यूर्जितभुजमहिमा सत्वरं दृप्तचेता-
श्चैद्यः प्रोद्यत्प्रमोदो निखिलनृपसभामध्यतो बद्धहेलम्[4] ।
अद्धा चोद्धृत्य चापं सपदि नमयितुं संप्रवृत्तस्तदानीं
नश्यद्दोर्वीर्यगर्वः स पुनरनमयत् सत्रपं वक्रमेव ॥ ९८ ॥

गर्वान्धो मगधेश्वरस्तदनु तामारुह्य रङ्गस्थलीं
कोदण्डं च समुद्धरन्नथ जवादारोपयिष्यन्[5] बली ।
हन्त ध्वस्तभुजाबलो निपतितस्तत्रैव रङ्गस्थले
स्वस्मै[6] दीर्घनमस्क्रियामिव महामोहाय चक्रे मुदा[7] ॥ ९९ ॥

अत्यद्भुतमिदं मन्ये यदसौ मगधाधिपः ।
स्त्रीहेतु चापमाश्रित्याप्यदन्तत्वमुपेयिवान् ॥ १०० ॥

---

१. ‘धनुर्मौर्व्यारोपे’ ग २. ‘कल्पा’ क.
३. ‘तस्थौ तत्ताव’ ङ. ४. ‘खेलम्’ ग.
५. ‘बलादा’ ग. घ. ६. ‘तस्मै’ ङ.
७ ‘तदा’ ङ.

शल्योऽपि तां चापलतामुपेत्य
नोद्धर्तुमप्येष तदा शशाक ।
तथापि चित्रं समदर्शि तस्मिन्
काचिन्महाचापलता जनौघैः ॥ १०१ ॥

तावत् कन्याभिलाषात् कुरुनरपतिना वर्णितः कर्णमूले
कर्णो निर्णीत[1]वीर्यो रचितपरिकरः सङ्गतो[2] रङ्गदेशम् ।
[3]चापे चापेतशङ्कस्त्वरितमथ समारोपयन्[4] ज्यामतर्क्यां
हन्ताकाण्डे पपात प्रविचलितमहारङ्गभूरङ्गभूपः ॥ १०२ ॥

तेनाकुलाङ्गं पतता तदानीं प्रदर्शिता यद्यपि शौर्यहानिः ।
तथाप्यहो तस्य मनस्विलोकस्तत् कर्म शौर्याहितमेव मेने ॥१०३॥

इत्थं समस्तोऽपि निवृत्य [5]तस्मान्निजं निजं मञ्चतलं समेत्य ।
राज्ञां गणस्तत्र विलक्ष आसीद्रङ्गप्रदेशस्तु सलक्ष एव ॥ १०४ ॥

उत्थाय केऽपि कुतुकेन गवेषयन्तः
शक्तान् नरान् वरसभां परितश्चरन्तः ।
पृथ्वीसुराः समवलोक्य च भीममारा-
दित्थं तदा प्रमुदिताः कथयाम्बभूवुः ॥ १०५ ॥

हे विद्वन्नद्य तूष्णीं [6]किमिह कलयसे वा समुत्तिष्ठ सद्य-
श्चापारोपे न कश्चित् त्वदपरमधुना शक्तिमन्तं प्रतीमः ।
वीरम्मन्याश्च सर्वे परिजहतु भुजागर्वमुर्वीभुजोऽमी
योषारत्ने किमेषा द्विजवर! भवतो हस्तलग्नेऽप्यनास्था ॥१०६॥

---

१. ‘ तच्छौर्यो ’ ख. ग. ङ. २. ‘ स्वागतो ’ ख.
३. ‘ चापं चा ’ ङ. ४. ‘ यज्ज्याम ’ ख.
५. ‘ तस्मिन्निजं ’ ग. ६. ‘ किमपि ’ ग.

श्रुत्वा तदनु तां वाणीं पृथ्वीसुरगणोदिताम् ।
हस्तेन निर्दिशन् जिष्णुमित्थमूचे वृकोदरः ॥ १०७ ॥

निश्शेषशास्त्रविदसौ ननु कश्चिदास्ते
क्षोणीसुरो निखिलकार्मुककर्मवेदी ।
चापाधिरोपणविधौ कुशलोऽयमेव
मद्बाहुरेष धनुषः परिपेष्टुमीष्टे ॥ १०८ ॥

इत्थं निशम्य पवमानसुतस्य वाचं
पृथ्वीसुरास्तदनु ते जनितप्रमोदाः ।
अत्यादरात् समुपगम्य महीसुराणां
मध्ये स्थितं मघवदात्मजमेवमूचुः ॥ १०९ ॥

धीमन्! जगत्यनुचितः खलु भूसुराणां
शस्त्रग्रहस्तदपि किञ्चिदिदं वदामः ।
विज्ञातवानिह महीवलये त्वदन्यो
विज्ञायते न पुरुषो धनुषोऽधिरोपे ॥ ११० ॥

यद्वा शस्त्रपरिग्रहे पुनरयं द्रोणः प्रमाणं भवेत्
किं भूयो विचिकित्सया प्रयततां चापाधिरोपे भवान् ।
कन्यारत्नमुपेक्षसे किमधुना प्रोत्तिष्ठ तत् स्वस्ति ते
साहाय्यं वयमत्र दुष्करतमे कर्मण्यमी कुर्महे ॥ १११ ॥

---

१. 'मर्म' ग. २. 'रोहण' कु.
३. 'यमेषां' ख, 'यमत्र' ग. ४. 'ष तु धनुः' क.
५. 'श्रीमन्' ग. ६. 'विज्ञान' क.
७. 'तरे' ख. ८. 'ण्यहो' ख.

*यद्येष सम्प्रति फलिष्यति नः प्रयत्नो
जात्या जितं खलु तदा धरणीसुराणाम् ।
नो चेत् ततः किमधुना परिहीयते नो
जाड्यं ननु प्रकृतिरेव महीसुराणाम् ॥ ११२ ॥

इत्थं पृथ्वीसुराणां बहुविधवचनैः प्रेर्यमाणेऽपि सान्त-
र्हासं तत्रैव किञ्चित् स्थितवति बलभिन्नन्दने सन्दिहाने[1] ।
मा भूत् कालातिपातः प्रियसख तदलं शङ्कितेनेति गूढं
पेतुस्तस्मिन् मुरारेर्मृदुहसितसुधाशीतपाताः कटाक्षाः ॥ ११३ ॥

लब्ध्वा धर्मसुतस्य वीक्षणकलामुत्थाय बद्धोद्यमो
भक्त्या द्रोणकृपौ प्रणम्य मनसा[2] शौरिं च शौर्योज्ज्वलः ।
कृष्णागूढवलत्कटाक्षयुगळश्रीराजिनीराजितः
सद्यो मङ्गलरङ्गभूतलमलञ्चक्रे स शक्रात्मजः ॥ ११४ ॥

प्रदक्षिणीकृत्य ततः प्रणम्य
कोदण्डमादाय च[3] सव्यसाची ।
उदञ्चयन्[4] पञ्चषवारमेन-
मारोपयामास बली सलीलम् ॥ ११५ ॥

तदनु तरळमन्तर्यन्त्रमालोक्य दृष्ट्या
सममथ घटयित्वा सायकान् पञ्च मौर्व्याम् ।

* श्लोकोऽयं ख ग ङ पाठेषु नास्ति ।

१. 'सन्निधाने' ग; 'सावधाने' ङ. २. 'शिरसा' ख.
३. 'स सव्य' ङ ४. 'यत् पञ्च' ख.

सुदृढमपि च कर्षन् सोऽयमालोकि लोकैः
पतितमपि च लक्ष्यं लक्षितं तत्क्षणेन ॥ ११६ ॥

*पाञ्चाली तु तथाविधां मधुरतामुत्प्रेक्ष्य विप्रेऽपि तां
लक्षच्छेदमसौ करिष्यति न वेत्यत्याकुला तस्थुषी ।
चापं गृह्णति विस्मयाकुलमना लक्षेऽपि लूने पुनः
सर्वाङ्गोत्पुळका क्षणार्धमशकत् स्थातुं न सा व्रीळया ॥११७॥

वरयितुमथ कान्तं प्रेर्यमाणा सखीभिः
सपदि सहजया सा लज्जया रुध्यमाना ।
न खलु तमुपयातुं स्थातुमप्यानताङ्गी
क्षणमियमतिलोला पारयामास बाला¶ ॥ ११८ ॥

यातायातं मुहुरपि हृदा तन्वती सा कथञ्चिद्
बाला मालाविलसितकरा प्राप्य तं वीरमौलिम् ।
अंसे तस्य प्रकृतिसुभगे मालिकामर्पयित्वा
प्रस्विन्नाङ्गी नमितवदना तस्थुषी तत्र रङ्गे$ ॥ ११९ ॥

---

* ख ग ङ पाठेषु श्लोकोऽयं नास्ति ।

¶ इतः परं खङपाठयोः—
'मालया कलितामोदपरिभ्रान्तालिमालया ।
रमणी रमणं चक्रे रमणीयाङ्गमर्जुनम् ॥ इति,
ङपाठे पाञ्चालीस्वयंवरप्रबन्धः समाप्तः ॥' इति,
खपाठे च 'एतावता पाञ्चालीस्वयंवरप्रबन्धोऽवसितः' ॥ इति च वर्तते ।

$ इतः परं गपाठे 'उच्चैरुच्चार्य०' (श्लो० १२०) इति वर्तते ।

---

1. ' स्वयमपि च वि क ' ख.

*कैळीनाळीकसञ्छादितनमितमुखं किञ्चिदाघूर्णमक्ष्यं
सद्यःस्विद्यल्ललाटं नवपुलकचयैरुल्लसद्गण्डमूलम् ।
पादाङ्गुष्ठेन मन्दं किसलयमृदुना भूतलं व्यालिखन्त्या-
स्तस्या रेजे तदेतत् स्थितमतिसुभगं व्रीळया पेलवाङ्ग्याः£ ॥

उच्चैरुच्चार्यमाणे क्षितिसुरनिवहैः साधुवादे तदानी-
मन्तःसन्तोषपूर्णे द्रुपदनरपतौ पौरसार्थे कृतार्थे ।
हा धाष्टर्यं ब्रह्मबन्धोरनृपतिरिह कः कन्यकारत्नमर्हे-
दित्यक्षुभ्यन्नसूयादुरभिभवचलन्मानसा मानवेन्द्राः¶ ॥ १२१ ॥

यदि सममनयाहं निर्गमिष्यामि तूष्णीं
ध्रुवमिह विहसेयुर्भीरुरित्येव भूपाः ।
इति कृतमतिरुच्चैः शान्तगम्भीरनादां
सकलजनसमक्षं वाचमूचे किरीटी ॥ १२२ ॥

दत्तैवेयं खलु नृपतिना छिन्नलक्षाय कन्या
विद्ध्वा लक्ष्यं तदहमधुना राजपुत्रीं नयामि ।
भूपेष्वेको यदि न सहते न्याय्यवृत्तिं ममैतां
सद्यः सन्नह्यतु भुजबलव्यक्तये मृत्यवे वा ॥ १२३ ॥

---

* गपाठे श्लोकोऽयं नास्ति ।

£ घपाठे एतावता पूर्वभागः समाप्तः ।

¶ इतः परं गपाठे श्लोकद्वयं नास्ति ।

---

१. 'समीहेतेत्यक्षु' ग. घ.　　२. 'मतिचलन्मा' क.

३. 'भूयस्तद' घ.

लक्ष्यच्छेदस्तव जळमते काकतालीय एष
स्फायद्गर्वैः पुनरपि च किं जल्पसि स्वल्पसारम् ।
क्षोणीन्द्राणां सदसि मिषतां नेष्यसे चेत् त्वमेनां
छेत्स्यामस्ते झटिति वरणस्रग्विणीं कण्ठनालीम् ॥ १२४ ॥

इति ब्रुवन्तः सर्वेऽपि रोषपोषारुणेक्षणाः ।
तूर्णमुत्थाय युद्धाय सन्नह्यन्ति स्म ते नृपाः ॥ १२५ ॥

*अस्मज्जातिर्जळैवेत्यभिमतमनसो वीक्ष्य कर्माद्भुतं नः
प्रौढासूयाः क्रमन्ते द्विजतरुणममुं निःसहायं निरोद्धुम् ।
ब्राह्मेण ज्योतिषामून् वयमिह तरसा भस्मयामः स्मयान्धा-
नित्थं पृथ्वीसुरेन्द्राः कतिचिदथ जवादुत्थिता बद्धरोषाः ॥

वस्त्राण्याबध्य मध्ये तदनु निजवृसीरायुधीकृत्य घोरं
तर्जन्या तर्जयन्तो नृपकुलमभितो दद्भिरोष्ठं दशन्तः ।
रक्षामन्त्रं जपन्तः सुनिभृतमभयाद् दर्शितोग्राभिमानाः
संचेलुर्भूमिपालान् प्रति धरणिसुरा हासयन्तो जनौघान् ॥

पार्थोऽपि सस्मितमुखो विनिवार्य [1]विप्रां-
स्तानेव रक्षितुमयुङ्क्त नृपालपुत्रीम् ।
विप्रैश्च कैश्चन तदा पवनात्मजन्मा
साहाय्यके सपदि तस्य नियोजितोऽभूत् ॥ १२८ ॥

---

* गपाठे श्लोकोऽयं नास्ति ।

---

1. ' सर्वांस्तामेव ' ग.

दृष्ट्वा भीमोऽपि पार्थं विरथमथ समुद्वीक्षमाणः समन्तात्
पश्यन् दूरे महान्तं कुरुनृपतिरथं तूर्णमुत्प्लुत्य तस्मिन् ।
हत्वा चैनं चपेटार्पणसमपसरद्राक्षिलोकं क्षणेन
व्युद्भ्रान्ते भूपसङ्घे मिषति सति ददौ सादरं सोदराय ॥१२९॥

अद्धा युद्धाय लक्ष्यत्रुटनपटुममुं चापदण्डं प्रगृह्य-
न्नारादारुह्य तस्थौ रणभुवि बलभिन्नन्दनः स्यन्दनं तम् ।
भीमोऽपि क्रूरकर्मा चिरसमयसमाकाङ्क्षितं साम्परायं
प्राप्य प्रीतान्तरात्मा स्वयमनुजकृतं सूतकृत्यं वितेने* ॥१३०॥

$तत्क्षणमुत्क्षुभितानां दुःक्षितिपानां कुलानि तान्यरुधत् ।
आयतसायकवर्षैरारुद्धककुम्भि हयवन्ति ॥ १३१ ॥

रे रे सम्प्रति तिष्ठ तिष्ठ कुमते क्वासि[1] प्रयाणोद्यतः
सन्नद्धो भव मङ्क्षु भुङ्क्ष्व च फलं धाष्टर्यस्य ते साम्प्रतम् ।
इत्युक्त्वा परिवार्य तं नृपतयो रुद्धाशमद्धा शरैः
शैलं वारिभिरम्बुदा इव जवादक्षोभ्यमभ्याकिरन् ॥ १३२ ॥

अथ भीमो भीमबलः
क्रोधादादाय सिंहरसितानि ।
हेषाभीषितविश्वा-
नश्वान् वेगेन चोदयामास ॥ १३३ ॥

---

* इतः परं गपाठे नव श्लोकाः (१३१–१३९) न सन्ति

$ घपाठे श्लोकोऽयं नास्ति ।

---

१. ' त्वं क्व प्रया ' घ.

आकर्णाकृष्टचापः समरभुवि तदा सोऽयमच्छिन्नरूपां
वर्षन् नाराचधारां प्रतिभटपृतनामण्डले चण्डवेगाम् ।
ईषद्रक्तान्तनेत्राञ्चलचलनकलासूचितक्रोधवेगः
सद्यो विद्वेषिवीरान् प्रति महितमहःसञ्चयः संचचाल ॥१३४॥

तस्य शिलीमुखपक्षी
जवभरझङ्कारि[1]चारुपक्षपुटः ।
हस्तिकुलमस्तकान्ते
विनिपत्य पपौ मदोदयं निखिलम् ॥ १३५ ॥

न परं वेषमात्रेण सर्वे ते सव्यसाचिनम्[2] ।
किन्तु शौर्योष्मणाप्येनं बाडवं मेनिरे नृपाः ॥ १३६ ॥

पार्थेषुभिन्नकरिमस्तकनिर्गतानि
मुक्ताफलानि घनशोणितरूषितानि ।
युद्धाङ्कणे शुशुभिरे परितः सरन्त-
स्तस्य प्रतापदहनादिव विस्फुलिङ्गाः ॥ १३७ ॥

खण्डितदण्डानि तदा
श्वेतच्छत्राणि धरणिपतितानि ।
तुलयन्ति स्म समन्ताद्
वरशरवर्षोत्थितं शिलीन्ध्रकुलम् ॥ १३८ ॥

वर्षति विजयपयोदे शैल्यवतीः[3] सपदि निबिडशरधाराः ।
क्षणमपि शिथिलितपक्षः स्थातुं न शशाक राजहंसगणः ॥ १३९ ॥

---

1. 'ङ्कारचारु' घ. 2. 'नः' घ.
3. 'वतीर्निबिडशर' घ.

केचित्सञ्छिन्नचापाः कतिचन विरथाः केऽपि निर्लूनकण्ठाः
केचित् त्रुट्यात्किरीटाः कतिचिदपि तथा मङ्क्षु संक्षुण्णगात्राः ।
युद्धे कृत्तातपत्राः कतिचन निहतप्रायसैन्यास्तथान्ये
किं भूयोभिर्वचोभिः सकलनृपतयो विद्रुताः क्षुद्रशौर्याः ॥ १४० ॥

दृष्ट्वा तत्र पलायमानमखिलं क्षोणीपतीनां कुलं
सैन्यं विद्रुतशेषमेव सकलं सन्नह्य जन्याङ्कणे ।
अभ्यायात् स्वरथापहारजनितक्रोधासहात्मा समं
राधेयेन समस्तकार्मुकवतां वर्येण दुर्योधनः ॥ १४१ ॥

रे रे महीसुरकुलाधम! तिष्ठ तिष्ठ
क्व प्रस्थितोऽसि परिमुष्य नृपालपुत्रीम् ।
अद्यैव कर्णशरदर्शितया पदव्या
सद्यः प्रयास्यसि कृतान्तपुरीं दुरात्मन् ॥ १४२ ॥

*पृथ्वीन्द्राः पृथुविक्रमा द्विजवधे संस्मृत्य यत् पातकं
त्वामुत्सृज्य गतास्तदद्य मनुषे स्वीयं भुजावैभवम् ।
मद्बाहुस्तु पुनर्जिघांसुनिधने निष्पातकत्वं विद-
न्निच्छित्वा जितकाशिनस्तव शिरो नैवाद्य विश्राम्यति ॥१४३॥

इत्थमाकर्ण्य कर्णस्य भाषितं गर्वरूषितम् ।
अम्भोधिरवगम्भीरां वाचमूचे धनञ्जयः ॥ १४४ ॥

---

* गपाठे श्लोकोऽयं नास्ति ।

---

१. 'केऽपि' ग. घ.   २. 'अम्भोदरव' ग.

रे राधेय! विकत्थनैरलमलं गीर्वैभवं वेद्मि ते
तद्दोर्वैभवमस्ति चेत् प्रकटय प्रत्येहि युद्धाङ्कणम् ।
यो लक्षेऽपि च तादृशे क्षितिभृतां लक्षेऽपि दृष्टोदयो
नो सुप्तं न मृतं च संप्रति पुनस्तेनैत्र मद्बाहुना* ॥ १४५ ॥

इति कटुतरवादक्षोभितः साभिमानं
निजधनुरभिकर्षत्झङ्कराट् सङ्करान्ते ।
अपरिमितमुदीर्णैर्घोरनाराचपूरैः
स्थगिततनुमकार्षीद्विक्रमी शक्रसूनुम् ॥ १४६ ॥

ते चारुपक्षा निःसीमा निर्गताः शलभा इव ।
धनञ्जयमुपागम्य तरसा नेशुराशुगाः ॥ १४७ ॥

कर्णेन पार्थाय विकृष्य मुक्ता
अपार्थपाता विशिखा बभूवुः ।

* इतः परं गपाठे द्वौ श्लोकौ न स्तः । गघपाठयोः—

किं त्वं साक्षाद्धनुर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम! ।
अथ साक्षाद्धरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥

मत्प्रशंसेन किं कर्ण! धनुर्वेदो न चास्म्यहम् ।
नापि रामो न देवेशः ब्राह्मणोऽहमरिंदम! ॥

इति पद्यद्वयमधिकं दृश्यते ।

१. 'जन्याङ्कणम्' ग. २. 'च' ग. घ.

पार्थेन चाकर्णविकृष्टमुक्ताः
कर्णे निपेतुः सुदृढं शरौघाः ॥ १४८ ॥

किं किमेष बत सायकोत्करः पार्थमुक्त इव मां प्रबाधते ।
इत्यसौ रविसुतो विलोकयन् जिष्णुमेव तमबोधि भूसुरम्* ॥१४९॥

तदनु च सोऽधिकरोष-
प्रज्वलितो वज्रिसूनुमभिनिपतन् ।
उल्बणतद्बाणगणा-
नसहिष्णुर्भूय एव विमुखोऽभूत् ॥ १५० ॥

कृतो जिष्णुशरैः कर्णः सफलैरफलोद्यमः ।
सपत्रैस्तैश्च निष्पत्रा कृता तस्य वरूथिनी ॥ १५१ ॥

सुयोधनस्यापि तदा[1] शरीरं
विदारयन्ति स्म किरीटिबाणाः ।
हा कर्ण! कर्णेति विलापशाली
यथा स कर्णस्य रुजं वितेने† ॥ १५२ ॥

किं गिरा विजयबाणनिर्गलत्-
कङ्कटान्तपरिवान्त[2]शोणितौ ।

---

* इतः परं गपाठे श्लोकद्वयं नास्ति ।

† एतदनन्तरं गपाठे 'स्त्रीरत्नलाभ०' इत्यादिना नालायनीचरितप्रबन्धः प्रस्तूयते ।

१, 'तथा' बपाठः २. 'पात' बपाठः

अङ्गराजकुरुराजपुङ्गवौ
सङ्गराजिरतलात् पलायितौ* ॥ १५३ ॥

इत्थं जित्वा नृपौघान् निजभुजमहसा शक्रसूनुस्तदानीं
साकं भीमेन तुष्टैर्धरणिसुरवरैर्विस्मितैस्तैः कृताशीः ।
वीरो भूपालपुत्रीं रणभुवि जयलक्ष्मीमिवादाय मूर्तां
तस्माद् रङ्गात् प्रतस्थे प्रमुदितहृदयः कुम्भकाराधिवासम् ॥१५४॥

इति पाञ्चालीस्वयंवरम् ॥

---

* एतदनन्तरं घपाठे 'स्नीरत्नलाभ०' इत्यादिना नालायनीचरितप्रबन्धः प्रस्तूयते ।

॥ श्री ॥

नाळायनीचरितप्रबन्धः

[श्रीनारायणभट्टविरचितः ।]

स्त्रीरत्नलाभमुदितौ युवरत्नलाभ-
प्रीतां प्रगृह्य कमनीं कुरुवंशवीरौ ।
कौलालमालयमुपेत्य पुरैव तत्र
प्राप्तैर्यमात्मजयमैर्मिळिताबभूताम् ॥ १ ॥

अम्बां गृहोदरगतां बहिरागतास्ते
भिक्षेयमस्त्युपहृतेति सलीलमूचुः ।
सा भुज्यतां सह भवद्भिरिति ब्रुवाणा
कुन्ती निरेत्य च निरीक्ष्य विलज्जिताभूत् ॥ २ ॥

*तदो अ पमदाउळमौळिमाणिदाए ताए सह तत्थ[1] एव्व खणं उपविसन्तेसु [2]तेसु णिरुवमरूवभावळावण्णपरिमळधारितारिसतरुणी-रअणदंसणजणिअपंचाउहविआरं अप्पणो विअ कणिट्ठाणं [3]वि देक्खिअ जणणीए एव्व मुहकमळं पुणोवि विळोअअन्तो धम्मसुदो सव्वहा

* गद्यपाठयोर्गद्यमिदं नास्ति ।

१. 'तत्त' च.   २. 'तेसु तारिस' ख.
३. 'वि दिट्ठिन्तं मुहकमळं मुहिं एव्व विळो' क. ख.

॥ श्री ॥

नाळायनीचरितप्रबन्धः

[श्रीनारायणभट्टविरचितः ।]

श्रीरत्नलाभमुदितौ युवरत्नलाभ-
प्रीतां प्रगृह्य कमनीं कुरुवंशवीरौ ।
कौलालमालयमुपेत्य पुरैव तत्र
प्राप्तैर्यमात्मजयमैर्मिळिताबभूताम् ॥ १ ॥

अम्बां गृहोदरगतां बहिरागतास्ते
भिक्षेयमस्त्युपहृतेति सलीलमूचुः ।
सा भुज्यतां सह भवद्भिरिति ब्रुवाणा
कुन्ती निरेत्य च निरीक्ष्य विलज्जिताभूत् ॥ २ ॥

*तदोअ पमदाउळमौळिमाणिदाए ताए सह [1]तत्थ एव्व खणं उपविसन्तेसु [2]तेसु णिरुवमरूवभावळावण्णपरिमळधारितारिसतरुणीरअणदंसणजणिअपंचाउहविआरं अप्पणो विअ कणिट्ठाणं [3]वि देक्खिअ जणणीए एव्व मुहकमळं पुणोवि विळोअअन्तो धम्मसुदो सव्वहा

---

* गद्यपाठयोर्गद्यमिदं नास्ति ।

---

१. 'तत्त' च. २. 'तेसु तारिस' ख.
३. 'वि दिट्ठिन्तं मुहकमळं मुहिं एव्व विळो' क. ख.

माआ सच्चवाआ एव्व भविस्सदित्ति णिअमाणसविस्संभेण संभावअन्तो णिअवअणे दोसं आसंकिअ परिपुच्छन्तिं कुंतिभोअतणअं कुसळं एव्व[1] भअवं साहइस्सदित्ति समास्सासिदवन्तो ।

(छाया) ततश्च प्रमदाकुलमौलिमानितया तया सह तत्रैव क्षणमुपविशत्सु तेषु निरुपमरूपभावलावण्यपरिमळधारितादृशतरुणीरत्नदर्शनजनितपञ्चायुधविकारमात्मन इव कनिष्ठानामपि दृष्ट्वा जनन्या एव मुखकमलं पुनरपि विलोकयन् धर्मसुतः सर्वथा माता सत्यवागेव भविष्यतीति निजमानसविस्रम्भेण सम्भावयन् निजवचने दोषमाशङ्क्य परिपृच्छन्तीं कुन्तिभोजतनयां कुशलमेव भगवान् साधयिष्यतीति समाश्वासितवान् ।

तावत् स वत्सलतया तरळान्तरात्मा
पद्मेक्षणः सह बलेन कुलालगेहम् ।
गूढं प्रविश्य वचनैरमृतायमानै-
राश्वास्य पाण्डुजनुषः स्वपुरीं[2] प्रतस्थे ॥ ३ ॥

ततश्च तज्जातिजिज्ञासया निगूढमनुगम्य कुलालनिलयप्रचारितचारे तदविदूर[3]निविष्टे धृष्टद्युम्ने तेषु च सायमुपहृतभिक्षेषु जननीनियुक्तपरिहर्षुलपार्षतीप्रथमपरिवेषणविशेषसरसमन्नमुपर्युज्य[4] मुदितेषु विजनमिति सांयुगीनशस्त्रास्त्रादिविषयाः कथाः कथयत्सु शयितेषु चारजनकथिततत्कथानुमितक्षत्रभावपरितुष्टधृष्टद्युम्ननिवेद्यमानेन परेद्यवि[5] द्रुपदेन प्रहिते पुरोहिते सरथे च पुरुषे[6] रथाधिरूढेषु तेषु जननीजनीसहितेषु

---

1. ‘ एव्व मे पडिभासइत्ति आसासेइ । तावत्० (श्लो० ३) क. ख.
2. ‘ स पुरीं ’ घ.
3. ‘ दूरं निवि ’ ग.
4. ‘ भुज्य ’ च.
5. ‘ द्युरपि द्रुप ’ क.
6. ‘ षे तथा रथा ’ क. च.

धीर[1]मधुराकृतिदर्शनमात्रकृतार्थीकृतपौरजनेषु पुरं प्रविष्टेषु परिमृष्टाशनपरितुष्टेषु चिरदृष्टशस्त्रादिदर्शनपरिहृष्टेषु सुखनिविष्टेषु परिपृष्टः सादरं द्रुपदेन धर्मात्मजः स्वयं निर्माय्यमवादीत् ।

पञ्चापि पाण्डुतनया वयमेव राजन्!
मातां पृथेयमिह लक्षभिदर्जुनोऽयम् ।
प्राग् धार्तराष्ट्रकृतजातुषगेहमुक्ताः
षण्मासमात्रमचराम निगूढवेषाः ॥ ४ ॥

इति निजमनोरथपरिपूर्तिनिशमनवशाद् दुरुत्तरानन्दाम्बुधिपात[2]-निरुत्तरे क्षण[3]मिव तस्थुषि द्रुपदे पुरैव मत्प्रियकरणकल्पितजामातृभावो लक्षविक्षपणलक्षितभुजवीर्यो [4]वल्गूयन्नयं फल्गुनः स्वयमुद्वहतु सद्यो मत्प्रियसुतामित्यभिदधाने सति धर्म[5]पुत्रः स[6]त्रपमिव किमपि प्रत्यभाषत।

राज[7]न्! युक्तमिदं विरुद्धमिव मे किञ्चिद्वचः श्रूयतां
मात्रा नः सह भुज्यतामियमिति व्याख्यायि सत्योद्यया ।
अस्माकं च मतिः कदध्वविमुखी सम्प्रत्यमूं काङ्क्षते
तज्ज्येष्ठक्रमतो विवोढुमुचिता स्त्रीरत्नमेषा समम् ॥ ५ ॥

इति निशम्य धर्मसूनुः किमेवं वदतीति शङ्का[8]विष्टे सधृष्टद्युम्ने द्रु[9]पदे यौवनसुलभो दिव्यरूपदर्पितो मार एव किं धीरमप्यमुमेवं

---

१. 'धीरमधुराकृतिमात्र' क. ख, 'धीरतराकृतिमात्र' ङ. च.
२. 'पातितनि' ङ, 'पतितनि' च. ३. 'णं तस्थु' ङ.
४. 'वल्गयन्नयं' ङ. च. ५. 'धर्मसुतः' क.
६. 'त्रपं किम' ङ. च. ७. 'जन्नुक्त' ङ. च.
८. 'विष्टे सति धृष्ट' ङ. च. ९. 'पदे च यौ' ङ. च.

प्रलापयतीति मनसि चिन्तयत्स्वन्येषु [1]तत्र स्वयं निगमपारेचरः पारा-[2]शर्यो मुनिः प्रादुरासीत् ।

तं [3]च प्रज्वलन्तं महान्धकारे प्रदीपमिव सस्ने[4]हालोकिनमालोक्य प्रसन्नेषु सकलेषु समर्हणान्ते द्रुपदपरिपृष्टः स मुनिरनुरहसमेनं [5]कथयाञ्चक्रे ।

किं शङ्क्यते पञ्चपतित्वहेतुं
प्राग्जन्मवृत्तं कथयाम्यमुष्याः ।
प्रागिन्द्रसेनेति जगत्प्रतीता
नाळाय[6]नी काचन कन्यकाभूत् ॥ ६ ॥

सा च सुन्दरितमा तपःसिद्धिपौष्कल्यवता मौद्गल्यमुनिना पाणीकृता तेन च पातिव्रत्यबलविलोकनाय गृहीतां दशमिदद्रुण-कच्छुरक[7]कुद्रदद्रुर्गन्धिमाकृति[8]र्मनूपतीयमाना ऋतीयमाना परिचरन्ती चिरेण चामुना सतीव्र[9]ततीव्रतया कृपायमाणेन कुरूपं विहाय [10]स्वरूपमेव भजता वरं वृणीष्वेत्यभिहिता चिरनिरुद्धसुखरसातितृ[11]ष्णया पञ्चधा-भूते न भवताहमिह जन्मनि परजन्मन्यपि रमयितव्येति[12] वरयाञ्चक्रे

ततश्च तदैव पञ्चायुधनिभां पञ्चेन्द्रियप्रीणनीं पञ्चगात्रीं दधता

---

१. 'ततः स्व' क. २. 'शरो' ख. ग. घ.
३. 'च ज्व' च. ४. 'हावलो' ग. च.
५. 'कथापया' क. ख. ६. 'णी' क. ङ.
७. 'कच्छरदुर्गन्धामा' ङ. च. ८. 'मनूतीयमानापि ऋतीयमाना परि' क. ख. ग. घ.
९. 'व्रतया कृपा' क. १०. 'सुरूप' ग. घ. ११. 'तृष्णा पञ्च' ग.
१२. 'ति वरं वरया' ङ. च.

दयितेन सम[1]मविरतं रतोत्सवमनुबोभुवती वनान्तरेष्वपि मुनिजन-
माननामधिगम्य रंरम्यमाणा सुधाशनलोकमप्याक्रम्य मघोनी-
मानिता मानुषीजनुषि दुर्लभान् वल्लभैः सह दिव्यभोगाननुभवन्ती
पर्वतायिते मुनौ निम्नगायिता पादपायिते लतायितेति सर्वजाति-
सुखानि निर्विशन्ती बहुस[2]मीमेवं स्मर[3]साम्राज्यं बुभुजे ॥

तथानुभू[4]यापि सा सुखानामपरितृप्ता[5] परितृप्तमनसि [6]मोक्षमाणे
मौद्गल्यमुनौ भाविजन्मन्यपि पञ्चधा रतिमर्थितो वञ्चयसि किमिदानी-
मिति सरोषमिवँ[7] तं निरुरोध ।

क्षत्रभावमवलम्ब्य रुन्धती
क्षत्रियैव भवितासि कामिनि! ।
तत्र पञ्च रमणाश्च सन्त्विति
प्रत्युदीर्य गतवान् महामुनिः ॥ ७ ॥

सापि शापो वा वरो वायमिति सन्दिहाना वन्धकीत्वभिया
प्रियपञ्चानमात्मानमनिच्छन्ती पुनरेकपतिनैव भोगसमृद्धिसिद्धये
मुग्धेन्दुशेखरमतिघोरया तपस्यया नमस्ययोपास्यया च वरिवस्यन्ती
ततः प्रसेदुषि प्रादुर्बभूवुषि तस्मिन् परजन्मनि परमानुभवाय मे पतिं
देहीत्यसकृज्जगाद सम्भ्रमवशाद्वा दैववशाद्वा वाणीम् ।

देवोऽप्युवाच मुनिवाक्यमलङ्घ्यमार्ये!
यन्मां बलात् त्वमपि याचसि पञ्चकृत्वः ।

---

१. ' मनवरतं ' क. ख. ङ. च.
२. ' सममेवं ' ङ. च.
३. ' सायुज्यं ' ख.
४. ' भूतानमपि सुखा ' ङ, ' भूतानामपि सा सुखा ' च.
५. ' प्ता मनसि ' ङ च.
६. ' मोक्ष्यमाणे ' ग.
७. ' व तरुणी रुरोध ' ङ. च.
८. ' रं तप ' ङ. च.

मत्सेवनेन पुनरेष विशेषलाभः
पञ्चेन्द्रतुल्यपतयो न च दूषणं ते ॥ ८ ॥

एवं चेत् कन्यकैवाहं सर्वैः प्रथमसङ्गमे ।
भूयासमिति भूयोऽसौ वरं वव्रे महेश्वरात् ॥ ९ ॥

विदग्धया सोऽथ वृतो महेशो भोगाविरोधेन परां च सिद्धिम् ।
रतिश्च सिद्धिश्च मिथो विरुद्धे तथाप्युपायो भवितेत्यवादीत् ॥१०॥

ततश्चेन्द्रतुल्यपञ्चप[1]तित्वे[2]प्रतिज्ञानिरूढिं निरूपयन् विरूपाक्षो मदवधीरणदोषेण पुरातनकल्पेषु निराकृतस्वरश्चतुरस्तुरासाहः समागतानुग्रहकालानद्य धरायामवतारयिष्यामि । पञ्चमः[3] पुनरद्यतनः[4] सुत्रामा तत्र नियोक्तव्यः । स च किमपि[5] व्युत्पादितदर्पोन्नतिरेव सुप्रीत्या म[6]त्प्रोक्तकारी भविष्यतीत्यदः कुर्वन्निन्द्रसेने! त्वं मन्दाकिनीमेत्य वृन्दारकेन्द्रमालोक्य समानयेति[7] तां समादिक्षत् ।

सा[8] प्राप्य गङ्गामनिरीक्ष्य शक्रं
बाष्पायमाणा क्षणमास्त तोये ।
प्राप्तश्च तद्बाष्पजहेमपद्म-
विस्मेरगीर्वाणगिरा सुरेन्द्रः ॥ ११ ॥

का त्वं कुतस्त्या वद पङ्कजाक्षि[9]
त्वं पङ्कजाश्रुश्च किमेतदार्ये! ।

---

१. 'पतिप्रतिज्ञा' ख. ग.
२. 'तानिरू' ङ. च.
३. 'मस्तत्र नूतनः सुत्रा' च.
४. 'रद्य नूतनः सुत्रा' ङ.
५. 'मप्युत्पादित' क. ङ. ख.
६. 'मत्प्रियोक्त' ग.
७. 'ति समा' ग.
८. 'सम्प्राप्य' ङ. च.
९. 'जाक्षी' ङ. च.

इतीरिता सा कथयामि सर्वं
मनागुपेहीति निनाय शक्रम् ॥ १२ ॥

ततश्च विलासग्राहिण्यास्तस्या रूपरत्नदर्शनादेव विवशीभूते कळवचनमन्त्रैश्च समाकृष्यमाणे समागच्छत्यहल्याभुजङ्गे गङ्गाधरोऽपि[1] तुहिनगिरिशृङ्गे भृङ्गारिवेषमालम्ब्य कपटललनावेषया दाक्षायण्या सहा[2]क्षान् दीव्यन् मध्ये[3]मार्गम[4]ध्यास्ते स्म ।

शक्रोऽथ सक्रोधमवोचदेनं
जगत्पतेर्मे जळ! याहि मार्गात् ।
इतीरितः सस्मितमैक्षतेशो
जम्भार्दनः स्तम्भितमूर्तिरासीत् ॥ १३ ॥

स्थाणोः कटाक्षमात्रेण स्थाणुसारूप्यमागतः ।
तस्थौ गळितदम्भोळिः सम्भ्रमी जम्भभेदनः ॥ १४ ॥

तत[5]ः समाप्तदेवनः स[6] देवः स्वरूपमातिष्ठन् कोपिष्ठचेताः पापिष्ठमेनं नेदिष्ठमान[7]येत्यादिष्टया[8] नाळायन्या[9] परामृष्टमात्रे धरापृष्ठनिपतनकलुषितसां[10]स्राक्षं सहस्राक्षं रोष[11]ज्वालेन फालेक्षणेन धक्ष्यन्निवोद्वीक्ष्य रूक्षतरमाचचक्षे—

रे रे जगत्पतिम्मन्य! दिवस्पतिहतक! मत्परिभवनिष्पातितस्वर्ग-

---

१. 'पि स्म तुहिन' क. ङ. च.
२. 'सह दीव्यन्' ङ. च.
३. 'वर्त्ममध्या' ख. ग. ङ. च.
४. 'ध्यास्ते । शक्रो०' क. ङ. च.
५. 'तश्च समा' क. ङ. च.
६. 'स स्वरू' च.
७. 'नयेति समादिष्टया' ङ. च.
८. 'या तया ना' क.
९. 'ण्या' ङ. च.
१०. 'सहस्राक्षं सह' ङ. च.
११. 'रोषोज्ज्वलेन' क.

पद्चतुर्वा[1]सर्वीवासभूतामिहत्यां गुहा[2]मुद्घाट्य तां प्रविश्य तदनुभवमनुभवेति ।

सोऽपि कन्दरामिमां भयस्खलितेन करे[3]णोद्घाट्य तदन्तरन्धतमसे निज[4]तुल्यभासश्चतुरो विषण्णान् निषण्णानालोक्य साध्वसविवशः प्रविश प्रविशेति भूतगणनोदनारब्धक्रन्दनः संक्रन्दनो बहुशः प्रणम्य दीनमूचे कालरुद्रम्—

अजानतो हा बत विश्वनाथ !
क्षमस्व दासस्य ममापराधम् ।
नाहं कृतान्तो न पुरो न कामः
क्रो[5]धस्य यन्मां विदधासि लक्ष्यम् ॥ १५ ॥

इति वदति गतमदेऽस्मिन् प्रशान्तरोषः कृतान्तभेदी सहासमवादीत्—

पञ्चापि सार्धमवतीर्य महीममुष्याः
कामं प्रपूर्य पुनरेष्यथ दिव्यलोकम् ।
धर्मानिलाश्विन इमान् जनयन्तु पूर्वान्
जन्योऽस्त्वयन्तु जनकोऽपि नवीनशक्रः ॥ १६ ॥

इति निशम्य हर्षायमाणैर्गुहोत्थितैस्तैरपि समं तथेति प्रणेमुषि बलद्विषि मत्कोपपरामृष्टा यौ[6]ष्माकी लक्ष्मीरपि नाळायन्या[7] सहैकीभूता

---

१. 'सववास' ङ. च.
२. 'मुत्पाट्य' क.
३. 'णोत्पाट्य' क.
४. 'तुल्याभास' क.
५. 'कोपस्य' ङ. च.
६. 'ष्माकलक्ष्मी' ङ. च.
७. 'न्या' ङ. च.

प्रमोदयिष्यति युष्मानित्यभिदधति न्यक्षे तत्क्षणानुप्रविष्टशक्रलक्ष्मी- शतगुणप्रदीप्तामिमां समीक्ष्य विस्मितेषु सकलेषु भुवमवतीर्य भूभार- हरणेन बहु सुरकार्यं करिष्यतां भवतामवलम्बनार्थं नाळायनीनाथित- परगतिसिद्ध्यर्थं च नारायणो भगवानप्युपासितव्य इति नरनारायणा- श्रममनुपगमय्य ततस्तिरोदधे पुरां भेत्ता ।

तत्र च तैरिन्द्रसेनासहितैरिन्द्रैरिन्द्रियैरिव षड्भिरेकोन्मुखैरुपा- सितः स्वयं नारायणो नातिचिरेण प्रसेदिवानूचिवान् ।

नराख्यमंशं मम विश्वभूत्यै
स्वांशेन सार्धं जनयेन्मरुत्वान् ।
अहं द्विधाभूय च वः सुहृत् स्यां
नाळायनी चास्तु मदेकभक्ता ॥ १७ ॥

इति नरांशं सुरेश्वरे निवेश्य शिरोरुहद्वयं च निजं सितासित- वर्णं पराक्षिप्य दयाकुलाक्षं निरीक्षमाणस्तिरोदधे स पुराणपुरुषः ।

केशौ केशवसीरिणावभवतां तौ पाण्डवप्रीतये
चत्वारोऽप्यभवन् पुराणहरयो धर्मात्मजाद्या इमे ।
शक्रांशः स नरांश एष विजयः सा शक्रलक्ष्मीर्वृता
पुण्यश्रीभिरयोनिजा हरिपरा नाळायनी द्रौपदी ॥ १८ ॥

---

१. 'वनमव' क. २. 'णी' ङ. च.
३. 'वानुपासि' ग. ४. 'नारायणा' ङ च
५. 'पुराणां भेत्ता' ग. ६. 'ततश्च तै' क.
७. 'तैरिन्द्रि' च. ८. 'यणी' ङ. च.
९. 'धे पुरा' ख. १०. 'युता' ग. ख.
११. 'णी' ङ.

इत्थं हरानुग्रहवेदवाक्या-
दियं वधूः पञ्चवरोपलभ्या ।
[1]कथाकवि मामथ शङ्कसे चेद्
ददामि दिव्यं तव भूप! चक्षुः ॥ १९ ॥

इतीरिते सोऽथ निरीक्ष्य पुत्रीं
ना[2]ळायनीमिव रमासमेताम् ।
महारुचस्ता[3]नपि पञ्च शक्रान्
मुनेः पपात द्रुपदः पदान्ते ॥ २० ॥

*तदो अ महीवइसम्मदिमुहेण सम्मुदिएसु सअळेसु मणोरहं-कुरभंगसंकाणिवुत्तिकिदत्थीकिदेसु वहूवरेसु अज्ज एव्व रोहिणीअं उव्वा[4]हमंगळं ति बादराअणोवदेसेण समुग्घोसि[5]ओसवकोळाहळे पुरवरे [6]भोजणस्सन्तपअस्सन्तघणाअन्तभूसुरउळणिरन्तरेसु घरन्तरेसु करे हिअए अ णिबद्धकोदुएसु भूसणविसेसभूसिएसु विविहविदरणमुदिअ-भूसुरवरविहिदासिव्वअणेसु पञ्चाळराएण साअरं उव्वाहगेहं उवणिअ रअणासणणिवेसिएसु कुरुउळवीरेसु कुसळवहूअणपरिभूसिआ वि णिअ-भासा भूसणाइं एव्व भूसअन्ती मन्दं मन्दं उपगमिअ पिअपञ्चअ-समीवणिसण्णा जण्णसेणी सैरपञ्चअसबिहणिहिअ व्व कुसुमचावको-

---

* गद्यपाठयोर्गद्यमिदं नास्ति ।

---

१. ' कथामपीमां मम शङ्क ' ङ. च.
२. ' यणी ' ङ. च.
३. ' नथ पञ्च ' क.
४. ' वाळलम्म ' क. ख.
५. ' सिऊसव ' क. ख. ङ.
६. ' भोजस्सन्त ' क. ख.
७. ' वरपञ्च ' ख.
८. ' कुभंड ' ख.

अंडळदा उदुपञ्चअपरिमिळिदव्व कुसुमज्जाणसिरी भावप्पमाणपञ्च-ओदञ्चिअव्व अप्पविआरविज्जा पाणपञ्चअपरीदव्व चेदणा अहिअदरं राजेइ ।

छाया— [ततश्च महीपतिसम्मतिमुखेन सम्मुदितेषु सकलेषु मनोरथाङ्कुरभङ्गशङ्कानिवृत्तिकृतार्थीकृतेषु वधूवरेषु अद्यैव रोहिण्यामुद्वाहमङ्गळमिति बादरायणोपदेशेन समुद्घोषितोत्सवकोलाहले पुरवरे भोजनस्वत्पयस्य[1]द्धनाथद्भूसुरकुलनिरन्तरेषु गृहान्तरेषु करे हृदये च निबद्धकौतुकेषु भूषणविशेषभूषितेषु विविधवितरणमुदितभूसुरवरविहिताशीर्वचनेषु पाञ्चालराजेन सादरमुद्वाहगेहमुपनीय रत्नासननिवेशितेषु कुरुकुलवीरेषु कुशलवधूजनपरिभूषितापि निजभासा भूषणान्येव भूषयन्ती मन्दं मन्दमुपगम्य प्रियपञ्चकसमीपनिषण्णा याज्ञसेनी शरपञ्चकसविधनिहितेव कुसुमचापकोदण्डलता ऋतुपञ्चकपरिमिळितेव कुसुमोद्यानश्रीः भावप्रमाणपञ्चकोदञ्चितेवात्मविचारविद्या प्राणपञ्चकपरीतेव चेतना अधिकतरमराजत् ।

ततश्च कृष्णद्वैपायने कृष्णवर्त्मनि च साक्षिणि धौम्यकृतहोमकर्मा धार्मिकोत्तमो धर्मसुतः स्वयमयाथाकथाचहस्त्यवित्तसञ्चयसौवस्तिकीकृतसमस्तबाडव्यां मङ्गलक्रियामुपाक्रमत ।

करं ग्रहीष्यन्नखिलं धरण्यां[2]
शुभे दिने प्रक्रमकाङ्क्षयेव ।
नरेन्द्रपुत्र्या नवरत्न[3]दीप्तं
करं नरेन्द्रो जगृहे तदानीम् ॥ २१ ॥

---

१. ' द्धनस्वद् ' घ. च.
२. ' ण्याः ' घ.
३. ' नखरत्न ' घ.

कृशानुमध्ये जुहुवाम्बभूव
किन्नाम सा लाजमिषात् कृशाङ्गी ।
यशःकणान् वा धृतराष्ट्रजानां
स्मयश्रियो वा रिपुसुन्दरीणाम् ॥ २२ ॥

ततः सभार्यो नृपतिः कृशानु-
प्रदक्षिणीकारविधिच्छलेन ।
उपेक्षया खिन्नमुदेष्यमाणं
प्रसादयामास नु शौर्यवह्निम् ॥ २३ ॥

न जातु गृह्णाम्यपरस्य पाद-
मितीव शंसन् परिसङ्ख्ययासौ ।
अश्माक्रमाय द्रुपदात्मजाया
जग्राह पादौ किल धर्मसूनुः ॥ २४ ॥

कर्तुं ध्रुवं शत्रुनितम्बिनीनां
सीमन्तशोणाश्मविहारयोग्यम् ।
अश्मानमाक्रामदभीक्ष्णमस्याः
करेण पत्युश्चरणौ[1] गृहीतः ॥ २५ ॥

इत्थं चतुर्भिः कुरुराजपुत्रै-
रग्राहि घर्मोदकशीकरार्द्रैः ।
समुच्छ्वसत्पुष्करचारुरस्याः
करः करिण्या इव यूथनाथैः ॥ २६ ॥

---

१. ' भर्तुश्च ' घ.

[1]निर्वृत्तनीराजनमङ्गलेभ्यो
   नृपो ददौ यौतकमर्थराशिम् ।
शतं रथानां करिणां सहस्रं
   तुरङ्गमाणामयुतं च तेभ्यः ॥ २७ ॥

तदा द्विजानां व्रजतां [2]खेरेषु
   स्वस्त्युक्तिभिः स्वर्णभरैश्च कण्ठे ।
यथेष्टभुक्त्या जठरे च जातः
   सादप्रकर्षो विदधे प्रसादम् ॥ २८ ॥

कृष्णां विवाह्य स च कृष्णमुनिः प्रतस्थे
   कृष्णाज्ञया च नगरीं विविशुस्तदानीम् ।
[3]शय्याम्बरायुधविभूषणवाहनाद्याः
   कुन्तीभुवां परिकरास्त्रिजगद्दुरापाः ॥ २९ ॥

ततश्च—

त्रपानतवि[5]लोकनैरभिनवानुरागाङ्कुरै-
   रदत्तकळभाषितैस्सभयकौतुकव्याकुलैः ।
अमानुषगुणोन्न[6]तेर्द्रुपदकन्यकायास्तदा
   नवीनसुरतोत्सवैर्मुमुदिरे नरेन्द्रात्मजाः ॥ ३० ॥

---

१. ‘ निर्वृत्त ’ ग. ङ. च.
२. ‘ मुखेषु ’ ङ. च.
३. ‘ शय्यावरायुध ’ ङ. च.
४. ‘ पा: ॥ त्रपा:० ’ ङ.
५. ‘ विलोचनै ’ क. ग. घ.
६. ‘ तैर्द्रु ’ ग. घ.

पाञ्चालराजतनयां
पञ्चभिरुद्वाहयन् कुरुप्रवरैः ।
वेदसमवाक्यगुम्फो
वेदव्यासः पुनातु वो भगवान्* ॥ ३१ ॥

(इति नाळायनीचरितप्रबन्धः ।)

---

* 'एतदनन्तरं क. ख. घ. ङ. पाठेषु 'पूर्वं विप्र॰' इत्यादिना युधि
भिषेकप्रबन्ध आरम्यते । चपाठे तु पाञ्चालीस्वयंवरस्योत्तरभागः समाप्त
दृश्यते ।

युधिष्ठिराभिषेकप्रबन्धः

श्रीनारायणभट्टप्रणीतः ।

पूर्वं विप्रविनिर्जिताः किल गताः श्रुत्वाथ तान् पाण्डवा-
नात्तामर्षममून् निहन्तुमनसो वार्ष्णेय[1]योगात् पुरः[2] ।
ते सर्पा इव कर्णदर्शनजुषो गान्धारमन्त्रेरिताः
कौरव्याः कुटिलाः समेत्य रुरुधुः पाञ्चालभूभृत्पुरीम् ॥ १ ॥

तत्र चाकाण्डे कर्णजयद्रथसौबलसुयोधनप्रधानवीरवर[3]प्रेरितकौरवब[4]लसमाक्रान्तपुरजनाक्रन्दना[5]कर्णनामर्षसमभिद्रु[6]तधृष्टद्युम्नशिखण्डिप्रमुखवीराश्रितपाञ्चालपृतना[7]संप्रवृत्तसंप्रहारक्रमविवृद्धकोलाहलाकर्णनादन्तरवस्थातुमसहिष्णुषूढरथे[8]षूढकोदण्डेषु पाण्डववीरेषु नासीराग्रमापतितेषु—

राधेयगान्धारसुतोग्रदंष्ट्रं
सुयोधनोदग्रविषेण घोरम् ।
अतर्जयत् कार्मुकमर्जुनस्य
विस्फारमन्त्रैः कुरुसैन्यनागम् ॥ २ ॥

ततश्च[9] पश्चाप्यमी तुल्यदारग्रहणजनितकुरुकलङ्का बध्यन्तां बध्यन्तामित्यभिपत्य घोरा[10]हवकारिषु तत इतः पतद्वृकोदरदवानल-

---

१. 'यगेहात् पु' ख.
२. 'पुरा' ग. घ.
३. 'प्रेषित' ग. घ.
४. 'बलाक्रान्त' ग. घ.
५. 'नामर्ष' ग. घ.
६. 'द्रुतद्रुपदधृष्ट' ग. घ.
७. 'संवृत्तप्रहा' ग. घ.
८. 'षु रूढरथेषूढ' क. ख.
९. 'ततः पश्चाप्यमी कुरुकुलकलङ्का' ख. ग. घ.
१०. 'रारवकारि' घ.

हेतिनिवारणासमर्थेषु ससिन्धुराजेष्वपि कुरुवीरेषु संमुखापतितस साचिसायकपातसंमूर्च्छिते सूतापवाहिते सूतसूनौ प्रस्थानदुःशकुनयो ऽयमिति दुष्टशकुनिसमाश्वास्यमानान् पर्याकुलान् दुर्योधनादीनम्ये फल्गुनेषुमिव कर्णभेदिनीं वाचमूचे भीमसेनः—

यूयं कस्मादकस्मादिह समुपगताः सूतसूनोः श्रमार्थं
नेतुं वा तं शरासं विजयकरसमाकृष्टिभिः क्लिष्टसारम् ।
कन्यासूर्भूमिरेषेत्यपरमिह वधूरत्नमन्वेषितुं वा
सौभ्रात्रादीक्षितुं वा कपटजतुकुटीभस्मपिण्डानिमान् नः ॥३॥

इत्युदीर्य सपत्राचिकीर्षौ निष्पत्रीकृतसाले काल इव दण्ड समाद्रवत्यमुष्मिन् हाहारवैस्तस्य सिंहारवमनुकुर्वती निवृत्तेऽप्यरि भीममयीरिव दिशः पश्यन्ती पर्यधावत दुर्योधनसेना ।

पराजिताः कर्णपुरोगमास्ते
पुरोचनं वर्त्मनि गर्हयन्तः ।
रथैर्ययुः खण्डितकेतुदण्डैः
पुरं विलक्षाः कुरुराजपुत्राः ॥ ४ ॥

जयश्रियं प्राप्य वधूं द्वितीयां
कृतोत्सवोद्घोषमुपागतांस्तान् ।
पतीन् प्रहर्षेण ददर्श कृष्णा
न वेत्ति सा मुग्धवधूः किलेर्ष्याम् ॥ ५ ॥

---

१. 'निवाश्वा' ग. घ. २. 'शिष्ट' क.
३. 'ती पर्य' ख. ग. घ. ४. 'वेद' ग. घ.

इत्थं मानपरे किल
रुन्धति सबले कुरूद्वहे याते ।
अनुरुन्धन् पुनरागात्
सम्मानपरो यदूद्वहः सबलः ॥ ६ ॥

तं माधवं पुरवधूजनधैर्यचोरं
तापिञ्छगुच्छरुचिमाश्रितजालमार्गा ।
पत्युः सखेति भुवनातिशयीति कृष्णा
कारुण्यसिन्धुरिति कौतुकिनी ददर्श ॥ ७ ॥

तत्रोच्चरोच्चरमहोत्सवमोदमानैः
पाञ्चालपाण्डुतनयैरभिपूज्यमानः ।
रामान्वितोऽरमत फल्गुनवल्गुवद्ध-
क्रीडाविनोदनतनूनि दिनानि शौरिः ॥ ८ ॥

प्रीताशयोऽथ विदुरो धृतराष्ट्रमूचे
दिष्ट्यास्मदन्वयमगात् खलु याज्ञसेनी ।
किं किं सुयोधनभृतेति वदन्तमेनं
पाण्डोः सुतैरधिगतेति पुनर्न्यगादीत् ॥ ९ ॥

ततश्च दिष्ट्या न नष्टाः कृतार्थाश्च पार्था इति सावहित्थविकत्थिनि धृतराष्ट्रे निःसहचेताः कर्णसहायो दुर्योधनो रहसि तं स्वपितरमेवं प्रावोचत् ।

---

१. 'किल' ग. घ. २. 'तत् किं' ग, 'तं किं' घ.
३. 'तार्थाश्च इति' ग. घ. ४. 'यो दुर्नयनिधिर्दुर्यो' क. ग.

अ[1]यि प्रियसुयोधन तात ! निरुद्योगिनामस्माकं द्विवारं प[
दायिषु[2] सद्यः समुच्छेद्येषु सहजरिपुषु तेषु किं सं[3]परितोषं ब्रूषे । विं
रेषु विधातव्यमित्यभिधीयताम्– तत्रैव चारैर्विषप्रदानं वा, द्रु
धनप्रदानादेषां नि[4]र्वासनं वा, तत्रैव निवासनं वा, द्रुपदपुत्रैर्बलम
तिभेदनं वा, तुल्यवल्लभानामेषां मिथो वैरकरणं वा, पाञ्चाल्य
मन्त्रौषधैस्तेभ्यो विभेदनं वा, हृद्याङ्गनाभिरन्याभिरमून्[5] वि
तस्या विरोधनं वा, प्रबलतरवृकोदरच्छलवधेन दुर्बलानामेषां [
करणं वा, पुरमानीय पुरेव गरादिप्रयोगो वेति ।

परीक्षितप्रष्टममीषु तादृशं
पराक्रमणैव तु ते वधोचिताः ।
तदर्थिना पक्षबलं नृपेन्दुना
प्रव[6]र्ध्यतामित्यवदद् रवेः सुतः ॥ १० ॥

धृतराष्ट्र[7]स्त्ववादीत्—

राधेय वीर ! ननु युक्तमिदं वचस्ते
मा कुप्य निष्परिकरेष्वपि तेषु भग्नः ।
सोऽयं पराक्रमरसः फलिता कदेति
भीष्मादिभिः सह ममास्ति विचिन्तनीयम् ॥ ११ ॥

इति समाहूतैः शान्तनवद्रोणविदुरैः[8] सामदण्डभेदैरिवो[9][
पार्श्वकायः[10]शूलिकयोः दुर्योधनकर्णयोर्दुर्नयदुर्यशसोरिव प्रस

---

१. ' अयि अप्रिय ' क. २. ' षु तेषु किं ' ख. ग. घ.
३. ' संपरि ' ग. घ. ४. ' सनं तत्रैव ' ग. घ.
५. ' रमून् ' ग. घ. ६. ' वध्यतां ' क. घ.
७. ' ष्ट्रः– राधेय ! ' ग. घ. ८. ' विदुरकृपैः साम ' ग. घ.
९. ' मदानभेददण्डैरि ' ग. घ. १०. ' पगतैः ' ग. घ.

रुन्धद्भिः षड्गुणानिव पाञ्चालीपाण्डवा[1]नुपगृह्य मानयितुं[2] बहुधा प्रतिपा[3]द्यमानः प्रज्ञाचक्षुः स्वयं प्रीतचेता नीतिविदुरं विदुरमेव द्रुपदपुरं[4] प्रजिघाय ।

येषामयं शाश्वतिको विरोध-
स्तेषां मिथो द्वन्द्वसमुत्सुकानाम् ।
द्रागेकवद्भावमसौ[5] विधास्य-
न्धो नृपः शाब्दिकवद् बभासे ॥ १२ ॥

प्राप्तोऽथ तत्र विदुरः सहसा पुरस्ताद्
गोविन्ददर्शनवशादवशीकृतात्मा ।
तैर्जातुषालयकृतोपकृतिं विचिन्त्य
बाष्पायितैर्द्रुतमवन्द्यत पाण्डवेयैः ॥ १३ ॥

तत्र च[6] ते विदुरकथितप्रज्ञाचक्षुर्विज्ञापनश्रवणाद् यज्ञसेनादिभिः सह संमन्त्र्य मुकुन्दशासनं प्रमाणयन्तः सकुन्तीपार्षतीकाः पार्षतानुगताः श्वशुरदत्तबहुमां[7]त्रहास्तिकपादाताश्वीयरथकड्यपरिपीड्यमानक्षितिचक्राश्चक्रधरहलधराभ्यां सह [8]वक्रवचनपरिहासरसपरिलङ्घितमार्गाः कुतूहलमत्तपुरजनं हस्ति[9]नपुरमभिप्रविष्टाः परिहृष्टान् धृतराष्ट्रभीष्मादीनभिप्रणेमुः ।

कुरुमातरमेत्य पार्षती
सह कुन्त्या प्रणनाम सौबलीम् ।

---

१. ' वाननुपगृह्य ' ग. घ. २. ' मानितुं ' क. ख.
३. ' पद्य ' ग. घ. ४. ' पुरं प्रति प्रजि ' ख. ग. घ.
५. ' वामहो द्र ' घ ६. ' च विदु ' ग. घ.
७. ' मत्तहा ' ग. घ. ८. ' वचःपरिहास ' ख. ग. घ.
९. ' नपत्तनम ' ख. ग. घ.

सुभगे! कुरुवंशवर्धिनी
भवितासीत्यवदन्मुदैव सा ॥ १४ ॥

पाण्डुरूप्यमुदवाप्य गृहं ते
शौरिसीरिविदुरादिपरीताः ।
गूहिताशयसुयोधनकर्ण-
प्रीणिताः सदयिताः सुखमूषुः ॥ १५ ॥

ततो धर्मसूनुममुं प्रकृतिवृद्धिहेतुं गुणशालिनं शुद्धाकारं कौ॰ पदस्यार्धे निवेशयितुकामस्तद्धितवेदी पौरजानपदादीनपि वृद्धा॰ पानयन् धृतराष्ट्रो जतुगेहजतापनिर्वापणार्थमिवाभिषेकक्रियां प्रारभ

गाङ्गेयकुम्भेष्वथ गाङ्गमम्भः
प्रजाप्रमोदेन सहोपनीतम् ।
व्यासोऽपि दैवाद् ददृशे शरीरी
पूरोः कुलस्येव स भाग्यपूरः ॥ १६ ॥

जित्वा धरित्रीमखिलां क्षितीशान्
कृत्वा वशे दिव्यमर्घस्त्वमिष्ट्वा ।
सुखेन जीवेति तमभ्यषिञ्चन्
कानीनधौम्यप्रमुखा मुनीन्द्राः ॥ १७ ॥

गाङ्गतोयपरिषेकतस्तदा
पाण्डुरेव ददृशे स पाण्डवः ।

---

१. 'न्मुदेव' ख. २. 'रूपमु' घ.
३. 'गेहजाततापं' ग. घ. ४. 'आरभत' ग. घ.
५. 'प्रज्ञाप्रमो' ग. घ. ६. 'शान् क्षिती' क.

किञ्च साधु धृतराष्ट्रमप्यमुं
मेनिरे मुदितचेतसः प्रजाः ॥ १८ ॥

यदैव मूर्धन्यभिषेकधारा
महर्षिदत्ता निपपात राज्ञः ।
अमर्षदत्ता हृदये तदैव
सन्तापधारापि सुयोधनस्य ॥ १९ ॥

ततश्च प्रज्वलिष्यत्प्रतापत्रासशरणागतं द्युमणिमण्डलमिव मणिमकुटं शिरसा[1] संभावयन्नर्धराज्या[2]भिषेक इति प्रजाभिः प्रमोदविस्मृतमनुस्मारयितुमिवार्धराजाकृतौ फालदेशे कृतपट्टबन्धनो रत्नभूताः सर्वेऽपि वयं त्वामेवाश्रयाम इति मन्त्रितुमिव कर्णान्त[3]र्गतैर्दिव्यमणिमण्डलैराकालितकुण्डलः परनगरेभ्यः समुपगम्य वक्षोभागमारोक्ष्यतीनां विजयलक्ष्मीणां गणनाङ्कानिव मौक्तिकगणानुरसा धारयन् कनकवलयभरणमिषाद्दू[4]रणिवलयमेव निरायासं भुजेनोद्वहन्[5]निव समरोद्यमकौ[6]तुकादिव कटकबन्धदर्शितश्रीरतुललक्ष्मीप्रदातृतयेव समुद्रतां गतेन विद्रुमकान्तिधरेण करेणोल्लसन् परिहितदिव्यक्षौमोपरि विराजितानेककाञ्चीमण्डलतयैककाञ्चीलाभचरितार्थं तुण्डीरराजं विडम्बयन्निव क[7]मलाक्षकटाक्षपथेनावतीर्णयेव दुर्योधनकुनयभयेन[8] समाश्रितयेव सद्यःप्रविष्टया राजलक्ष्म्या विशेषोज्ज्वलीकृततनुः सादरप्रणतैः सोदरादिभिः[9] साकं नागपुरप्रदक्षिणाय प्राक्रमत ।

---

१. ' सि सं ' क. ख. २. ' भिषिक्त इति ' क.
३. ' न्तरागतै ' क. ४. ' रणीवलय ' ग. घ.
५. ' हन् सम ' ग. घ. ६. ' कुतुका ' क.
७. ' कमलाकामुककटाक्ष ' ग. घ. ८. ' न सद्यः ' ग. घ.
९. ' दरैः साकं ' क.

ब्रह्मवर्चसिभिरर्पिताशिषो
राजवर्चसधरो नरोद्वहः ।
पल्यवर्चसिनि हस्तिवर्चसि-
न्यास्थितः करिणि पर्यगात् पुरीम् ॥ २० ॥

ततश्च नगरपरिक्रमणप्रकटितप्रभावहल्लोहलनिर्लोलितमानस-सकलमानवविविधमाननावलोकनादमर्षप्रकर्षप्रधर्षितधीरसूयानिधिः सुयोधनो रहसि पितरमेत्य शोककलिलो विललाप ।

त्वं पार्थसात्कृतश्री-
र्दासेरप्रमुखदुरुपदेशेन ।
दासीकरिष्यसि परं
तेषां बत कुरुकुलार्भकानेतान् ॥ २१ ॥

निशम्य चैतत् सन्तापशाली सान्तर्विचारो गान्धारीपतिः कौन्तेयानाहूय सान्त्वयन्नेवमवादीत् ।

पुत्रा मे दुर्विनीता मृदुलमतिरमून् नाहमीशे निरोद्धुं
तद् याचे सस्यकान् वो ननु सहवसतौ संपतेयुर्विरोधाः ।
पूर्वैरध्यासितं प्राक् करिपुरजननात् खाण्डवप्रस्थसंज्ञं
तं देशं यात यूयं सकलहितपरा माधवो मन्यते चेत् ॥ २२ ॥

इति वदति कुरुपितरि पितृवचनं मानयितव्यमेवेति माधवगिरा पाण्डवेषु खाण्डवप्रस्थप्रस्थायिषु धर्मसुतस्य राज्ञो लोकरञ्जनशक्त्या वी

१. 'वरो' क.
२. 'प्राभव' क.
३. 'नामर्ष' घ.
४. 'शोकाकुलो' ग, 'शोकाविलो' घ.
५. 'सान्तापिनशाली' क
६. 'आदीना' क.
७. 'प्रस्थं प्रस्था' ख.

नन्दसुतस्य हृदयाकर्षणशक्त्या वा सहैव प्रतिष्ठासमानेषु नागरजनेषु[1] अर्धप्रभुणा सह निर्गच्छतां कुलोच्छेदः प्रतिक्रियेति प्रतिरुन्धति ससौबले सुयोधने तेषु च लक्ष्मीसहायमेव सहायं मन्यमानेषु यौतकलब्धबलमात्रानुयात्रिकेषु व्यासधौम्यादिसमेतेषु क्रमेण सञ्जातकफलमिवापुरायधिष्ठितं विष्णुलोकमिव विमुक्तजनवासं[2] तल्पदेशमिव कान्तारचितं तत्प्रदेशमवाप्य निवासोपायं चिन्तयत्सु पौरेयानस्मान् वानेयान् कुर्वतः सुयोधनस्याहमद्यैवेत्यर्धोक्तिविरते क्रुद्धात्मनि वृकोदरे चिरन्तनेन पुंसा विचिन्तितस्य पुरन्दरस्याज्ञया पुरतो ददृशे[3] किल निरायासनिखिलशिल्पकर्मा विश्वकर्मा ।

इन्द्राज्ञयागतोऽहं नन्दात्मज तव हि शासनं कर्तुम् ।
तत्किं करोमि भगवन्नित्ययमपतत् पदाम्बुजे शौरेः ॥ २३ ॥

इन्द्रप्रसादपिशुनामिन्द्रप्रस्थाभिधां पुरीमधुना ।
ईननन्दिनीतटान्ते[4] विरचय करकौशलानुरूपां[5] ते ॥ २४ ॥

इति हरिवचनेन त्वष्टरि स्पष्टमेव
स्पृशति किमपि पृथ्वीं विश्वतः पार्श्वधेन ।
अलसदवनिपृष्ठाद् गोपुरोद्यानवापी-
मणिभवनसहस्रभ्राजिता राजधानी ॥ २५ ॥

या सूत्रकारप्रवरस्य वैभवात्
क्वचिन्न वक्तव्यपदं समेयुषी ।
अशेषसम्पादितगुप्तिबन्धना[6]
श्रियं दधौ व्याकरणातिगामिनीम् ॥ २६ ॥

१. ‘ नागपुरजनेषु ’ क. २. ‘ जनावासं ’ ग. घ.
३. ‘ या ददृशे ’ घ. ४. ‘ इह नन्दिनी ’ क. ख. ग.
५. ‘ रूपं ते ’ घ. ६. ‘ गुप्तव ’ ग.

तनश्च विश्वकर्माणं विश्वनाथं वा मनसि बहुमानयत्सु विस्मय-प्रमोदाकुलेषु सकलेषु,

दत्त्वा धनं धर्मसुतो द्विजेभ्यो
जयेति जीवेति विघोषिताशीः ।
आरूढनागो नगरीमयासी-
द्धरिं पुरोधाय दिवं यथेन्द्रः ॥ २६ ॥

ततश्च,

दिव्यश्रीजुषि तत्पुरे कुतुकिनो देशान्तरादागता
विप्रेन्द्रा वणिजश्च सर्वनिगमप्रष्ठाः प्रतिष्ठां ययुः ।
शिल्पज्ञा अपि गायकाश्च गणिकाः सद्वर्णरागश्रियः
किं भूम्ना वचसां दिनैः कतिपयैः पूर्णं तदासीत् पुरम् ॥ २७ ॥

तत्राथ सूतजसुयोधनसौबलाद्या
भीष्मादिभिः सह समेत्य सभाजितास्तैः ।
आलोक्य तत्पुरविभूतिमभूतपूर्वा-
मन्योन्यमौनशरणाः स्वपुरीमवापुः ॥ २८ ॥

त्वष्टारमिष्टैरुपचारभेदैः संप्रेष्य संप्रीणितपौरलोकाः ।
पश्चापि पाञ्चालसुतामुखेन्दुसञ्जोषसञ्जातरसा ननन्दुः ॥ २९ ॥

(इति युधिष्ठिराभिषेकप्रबन्धः समाप्तः ।)

---

१. 'वा बहु' क. २. 'ताशः' क. ख.
३. 'न्द्रः ॥ दिव्यं' ख. ४. 'तदोषामन्योन्य' क. ख. ग.

सुन्दोपसुन्दोपाख्यानप्रबन्धः

इत्थं स्वमित्रजनमुच्चपदे निवेश्य
प्रस्थातुमिच्छति हरौ स हि धर्मसूनुः ।
सर्वं त्वयैव भगवन्नुपपादितं नो
भूयोऽपि पाहि कृपयेति पपात पादे ॥ १ ॥

मा मैवमुर्वीश ! तवैव भूम्ना
दिव्यं पदं धन्यमिदं गतोऽसि ।
संक्षिप्य वक्ष्याम्यथ धर्मसारं
सर्वात्मना मानय भूमिदेवान् ॥ २ ॥

*अपि च—

अभियास्यति नारदोऽद्य युष्मान्
महितान्यस्य वचांसि मानयध्वम् ।
अचिरेण सखे धनञ्जय ! त्वां
सहजौत्सुक्ययुषं विलोकयिष्ये ॥ ३ ॥

इति समामन्त्र्य सन्तापशालिनीं कुन्तीमप्याश्वास्य पुराकृतदधिघृतचोरणवासनयेव सस्नेहानि सकलजनमनांसि चोरयन् द्वारकां ययौ सीरिणा सह नारायणः‡ ।

---

* घङपाठयोर्वाक्यमिदं न दृश्यते ।

‡ कगपाठयोरेतदनन्तरं ' तदनु च ' इत्याधिकतया वर्तते ।

आनन्दमन्दगमनो नवरागयोगै-
नारायणेति मधुरं [1]ध्वनमानवीणः ।
श्रीनारदः सपदि शारदनीरदश्री-
चोरेण चारुमहसा ददृशेऽम्बरान्तात् ॥ ४ ॥

तं च स्फटिकघटितमिव मुक्तात्मकमिव सत्त्वोच्चयमिव *प्रसाद-मयमिव प्रसन्न[2]मुरारिहसितच्छायानि[3]र्वीतमिव समीपमुपसरन्तमभि-वन्द्य परमासने निवेश्य तद्व[4]चनश्रवणकुतुकिषु निषण्णेषु पाण्डवेषु सस्मितमसाववादीत् ।

वैरप्रियोऽस्मि भवतां तु वधूनिमित्तं
नैवास्तु वैरमिति शासितुमागतोऽहम् ।
नन्वेकवल्लभतया सहवर्तिनां वः
स्निग्धात्मनामपि कदापि भिदा भवित्री ॥ ४ ॥

शृणुत च कथामिमाम्— पुरा खलु हिरण्यकशिपुकुलसम्भव-निकुम्भाभिधनिलि[6]म्परिपुतनयौ अकम्पानुरागौ अहंभा[7]वाभिमानाविव कामजा[8]ड्योदयाविव लोभदुराचाराविव द्वन्द्वचारिणौ सुन्दोपसुन्दौ 'अमरत्वं करिष्याव' इति अभिसन्धाय विन्ध्याचलसीम्नि निज-पिशितहोमभीमरूपं तपस्तेपाते ।

* खगघङपाठेषु 'प्रसादमयमिव' इत्यंशो नास्ति ।

१. 'स्वनमान' ख. २. 'मुररिपुह' क. ख. ग.
३. 'निपी' क. ख. ४. 'चःश्रवण' क. ख. ग.
५. 'स्मि' घ. ङ. ६. 'म्पारितन' क. ख. ग.
७. 'भावमाना' ग. 'भावावमाना क. 'भावावलेपाविव' ख.
८. 'जाड्यो' ङ.

ततस्तौ मनस्तापशालिसमस्तामरप्रहित[1]प्रमुग्धाङ्गनारत्नैरपि निर्विसर्गौ सुरविरचितमायाराक्षसशूलनिहन्यमानशरणागतनिजमातृभगिनीजनसमाक्रन्दनैरप्यनास्पन्दितौ वरप्रदानाय प्रसन्नतामभिनीय समेयुषि सरोजव[2]सतौ कामितं करोमीति पुरैवाभिधानादमरत्वं न ददामीति सान्तर्भयं ब्रुवाणे निजप्रणयविस्रम्भात् परस्परस्यैव वध्यतां वरमवृषाताम् । [3]ततस्तौ फलतो लब्धामरत्ववरौ सुरारिपुरेषु पीयतां गीयतामिति समुद्धोष्य निबद्धोत्सवं वत्सरमात्रं नीत्वा जगत्पीडनोद्यतौ वरप्रभाव[4]मवगम्य ब्रह्मलोकमारूढपूर्विणा गीर्वाणगणेन विसृष्टं त्रिविष्टपपदमनायासमेवाक्रम्य भुवस्तलेऽपि समस्तलोकधर्मपथान् निर्म[5]थन्तौ ग्रावप्रहितबाणप्रतिमशापप्र[6]हारान् प्रधावतो द्विजातीनपि करोपकर्षं गलोपपीडं पिंषन्तौ तत्र तत्र निलीनानपि मुनीन् ग्रहदोषानिव गजकेसरिरूपेण व्यापादयन्तौ अचिरादेव रुधिरपिच्छिलं कङ्काळपाङ्किलमस्थिदुश्चरं [7]धरणीचक्रं चक्रवांसौ कुरुक्षेत्रे निबद्धपत्तनौ नित्यमेव मद्यमत्तौ मत्तकाशिनीशतेन सह तत्तद्देशेषु चिरमरंसाताम् ।

ततः स्वयम्भुं मुनयः प्रपन्ना-
स्तयोः प्रवृत्तिं निखिलां शशंसुः ।
विजित्य लोकान् वनितापरौ तौ
निशम्य धाता विमृशन्नवादीत् ॥ ६ ॥

एहि विश्वकर्मन्! विश्वमधुरपदार्थानाहृत्य सकलसुराङ्गनातिगामिनीं कामिनीं कामपि कामनीयकसारनिधिमारचयेति ।

---

१. ' तमुग्धा ' क.
२. ' सतौ करो ' क. ख. ग.
३. ' ततश्च फल ' ख. ग. घ. ङ.
४. ' मधिग ' क.
५. ' थन ' ग.
६. ' हरान् ' ङ.
७. ' क्षोणीच ' घ. ङ.

सोऽपि भुवनत्रयसमाहृतेभ्यः सकलद्रव्यरत्नेभ्यः सुधारससुधां सुकलामधूळीसारमृणाळीलतासुरतरुकुसुमकिसलयादिभ्योऽपि तिलमात्रमेव सारतरांशमादाय योजयन्नतिचिरकृतावधानः सुरशिल्पं भुवनशिल्पिना मध्ये मध्ये समुपदिश्यमानो विश्वमदनीयरूपमदनाद्वैतविद्यामिवातिहृद्यामनवद्यामकरोदमराङ्गनाम् ।

किमहं करवाणि वाणिनाथे[1]-
त्यवनम्रामवलोक्य तां ज्वलन्तीम् ।
द्रुहिणो मुदितो दिदेश तस्यै
भुवनाकर्षणशक्तिमद्वितीयाम् ॥ ७ ॥

तिलांशमादाय मनोहरेभ्यः
कृतासि यत्नेन तिलोत्तमा[2] त्वम् ।
सुन्दोपसुन्दौ वरदानदृप्ता-
वन्योन्यवैराय विलोभय त्वम् ॥ ८ ॥

इति कथिता सा तथेति विधातारं प्रणम्य कान्तिकल्लोलै[3]र्मुहुर्मुर्जगदन्तराळं क्षाळयन्तीवा[4]कर्षन्तीव[5] गन्तुकामा सभावस्थितं सुरमुनिमण्डलं स्वभावललितविलासशतमन्थरं प्रदक्षिणीकर्तुकामा लज्जावनम्रवदनबिम्बैः निगूढवलमानसस्मितकटाक्षमोक्षैः स्पन्दमानकुचभरविभद्गुरमध्याङ्कुरै[6]रतिमोहनमणिमेखलाघटितजघनभरैर्विलोलदुकूलाञ्चलैर्विरणि[7]तमणिनूपुरैश्चरणविन्यासैररुणीकृतधरणीचक्रा[8] परिचक्राम

1. ‘वाणीना’ क. 2 ‘मासि’ ख. ग. घ. ङ.
3. ‘लैर्जग’ ग. 4. ‘व विकर्षयन्तीव’ घ. ङ., वाकर्षयन्ती क. ग. 5. व विमोहयन्तीव गन्तु’ ख. घ. ङ.
6. ‘ङ्कुरैर्विलोल’ ख. ग. घ. ङ.
7. ‘णितधर’ क. 8. ‘क्रं प’ ङ.

तां वीक्षितुं परित एव समुत्सुकस्य
शम्भोरभूत् किल चतुर्दिशि वक्त्रमाला ।
शक्रः सहस्रनयनोऽपि तदा किलासी-
दन्यान् पुनः किमु वदामि विलोलभावान् ॥ ९ ॥

ततस्तद्रूपदर्शनात् सिद्धमेव कार्यं मन्वानेषु सुरेषु सा च पुनर्विलासविलोभितलोका भुवमुपगच्छन्ती यदृच्छया विन्ध्याचलवनशिलातलेषु रहोविहारिणोः सैन्यस्थाने समाहृतगदायुगळयोर्मदिराक्षीसहाययोर्मदिराक्षीबयोः सुन्दोपसुन्दयोरनतिदूरे कुसुमापचायैर्विहरन्ती विकिरन्ती कान्तिसुधां विचचार ।

तौ च विहरणरसान्तरे लतान्तरेण कान्तिकन्दलीदर्शनात् सरभसमुत्थायोपसरन्तौ निरुपमसुषमामयं दिव्यरूपमालोक्य दूरनिराकृतधैर्यसारेण मारवीरेण पारिप्लवीकृतहृदयौ सोन्मोहाविव सोन्मादाविव तदुपान्तमापतुः ।

त्रपाकुलं तत्र तरूपकण्ठे
मनाङ् निलीना सुरसुन्दरी सा ।
भागद्वयानुप्रहितैरपाङ्गै-
स्तस्थौ क्षणं द्वावपि मोहयन्ती ॥ १० ॥

ततस्तौ प्रस्तुतप्रियसल्लापावुभावपि निजानुभावं निश्चिन्वानौ उचितवेदी किमयं नापसरतीति सासूयं परस्परं निरीक्षमाणौ पुनरपि

---

१. ‘ सा पुन ’ ङ.   २. ‘ न्ध्यवन ’ ख. ग. घ. ङ.
३. ‘ चयै ’ क.   ४. ‘ मापततुः ’ घ. ङ.
५. ‘ निजार्द्रभावं ’ ख. घ. ङ., ‘ निजनिजार्द्रभावं ’ ग.

कालासहकाममदवेगादहमिमां गृह्णाम्यहमेवेत्युदितरोषं विवदमानौ एकैकमस्याः कराम्बुजमनुगृह्णन्तौ गुरुवधूं न स्पृशेति अनुजवधूं न स्पृशेति वादिनौ रोषातिभूमिमारूढौ ।

स्वां स्वामाशु गदां समीपनिहितामादाय साङ्ग्रामिकीं
घोराघातपरौ मुहुः सुरवधूवक्त्राब्जदत्तेक्षणौ ।
सद्यश्चूर्णितमस्तकस्रवदसृग्व्याजेन रागच्छटां
मुञ्चन्तौ निपताम्बभूवतुरुभौ सुन्दोपसुन्दौ क्षणात् ॥ ११ ॥

गत्वा तत्र समं देवैर्मानयित्वा तिलोत्तमाम् ।
प्रतिष्ठाप्य सुरश्रेष्ठान् परमेष्ठी ययौ मुदा ॥ १२ ॥

एवं दृढप्रणयिनामपि वैरयोगात्
कान्ता परान्तिकगता न विलोकनीया ।
स्वां वल्लभां पुरत एव परार्द्रभावां
दृष्ट्वा शिलेयमतयोऽपि कथं सहेयुः ॥ १३ ॥

एकैकवासरतया नियमे कृतेऽत्र
निश्चयभङ्गिनि भवेद्द्वयो विरोधः ।
तस्मात् सुखोऽपि नियमो बहुकालभावी
शेषं विचिन्तयत नीतिचणा हि यूयम् ॥ १४ ॥

श्रुत्वा युक्तियुतं वचो हरिगिरं स्मृत्वा च निःसंशया-
स्ते वह्नेरिव नारदस्य पुरतश्चक्रुः प्रतिज्ञामिमाम् ।

---

१. 'मदवशादह' घ. ङ. २. 'स्पृश अनु' ङ.
३. 'रक्तच्छ' ग. ४. 'तत्र गत्वा' ख. ग. घ. ङ.

एकैकाब्दममूं भजेमहि वधूं यस्त्वेनया संयुतं
पश्येत्नः स हि वत्सरं व्रतधरः प्रावासिकः स्यादिति ॥ १५ ॥

(इति सुन्दोपसुन्दोपाख्यानं समाप्तम् ।)

*वागीशानिलवामदेववलभिन्मुख्यैरशेषैः सुरैः
सर्वैर्नारदशौनकादिमुनिभिश्चासेव्यमानं हरिम् ।
दुग्धाम्भोनिधिफेनकूटधवळे भोगीन्द्रतल्पे मुदा
तिष्ठन्तं दनुजारिमर्चनसखं पूर्णत्रयीशं भजे ॥

---

* पद्यमिदं कपाठे परं दृश्यते ।

सुभद्राहरणप्रबन्धः ।

इत्थं कलत्रव्यवस्थां द्रुपदनृपसुतामानुपूर्व्या भजन्तो
   याते तस्मिन् मुनीन्द्रे हतविमतजना वर्धयन्तः स्वराज्यम् ।
रोषस्याकस्मिकत्वात् क्वचिदनुचितेऽप्यायुधादानभीत्या
   राजान्तर्न्यस्तशस्त्राः [1]सुखमिह नगरे रेमिरे पाण्डुपुत्राः ॥ १ ॥

अधिनिशमथ सुप्तासुप्तलोके पुरान्ते
   कमपि रुदितघोषं शुश्रुवानिन्द्रसूनुः ।
कुरुतनयकुनीतिप्रेरितैर्घोरपाशै-
   रपहृतपशुपङ्क्तेः कस्यचिद् भूसुरस्य ॥ २ ॥

माहाकुलस्य हरणं च महीसुरस्य
   [2]माहाकुलस्य रुदितं च निशम्य कानी ।
पार्थोऽस्मि ते शरणमित्यभिधाय चिन्तां
   चक्रे स राजगृहयोजितशस्त्रजालः ॥ ३ ॥

शक्यं न कालहरणं हरणे पशूनां
   प्राप्यं न भूपतिगृहं दयितासमेतम् ।
तत् किं करोमि गहने बत सङ्कटेऽस्मिन्
   पथ्यं प्रबोधयतु मे भगवान् मुकुन्दः ॥ ४ ॥

किं वा विचारैर्द्विजरक्षया मे
   [3]कालेन भद्रागम एव भावी ।

---

१. ‘ चिरमि ’ क.   २. ‘ मोहा ’ क. ट.
३. ‘ प्रायेण भद्रा ’ ख.

क्लेशं तु धीरा मुखतः प्रवृत्तं
भाविप्रियावाभिरसात् सहन्ते ॥ ५ ॥

इति निश्चित्य निश्चलमतिघरटितकवाटं धर्मजभवनमधिगम्यावनम्य[1] तदाज्ञां कार्मुकलतां च परिगृह्णन् क्षिप्रमेव विप्रमनुगतं विद्रवतः पाटच्चरखेटान् महाटवीमुपाटितुकामान्[2] विपाठकूटैर्विपाटयन्नुपादाय कीर्त्या सह गोत्रां गोत्रारिसूनुर्गोत्रासुरगोत्राग्रिमेण तेनाप्यतर्कितानि श्रेयांसि लभस्वेति प्रयुक्ताशीः[3] परिप्रीत्या पुरं प्राप्तं[4] निशाशेषमनैषीत् ।

प्रातस्तरां च तीर्थगमनार्थी पार्थो[5] धर्मसुतं प्रणतः प्रणयाकुलेन तेन यवीयसो जायासहितज्यायोदर्शनं न दोषायेति[6] प्रतिपाद्यमानोऽपि सत्यसन्धा वयं न कूटधर्माण[7] इति वादी तदनुमोदितो[8] मुदितमानसं भीममपि प्रेमशोकमानरोपशङ्काकुलमनुनीय यमाभ्यामभिवादितं सततमेव सातङ्कां[9] मातरमपि प्रणमन्[10][11] पाञ्चालीपरिसरमयासीत् ।

सापि स्वकारणमिदं व्यसनं स्मरन्ती
प्रेमाकुला किमपि वक्तुमपारयन्ती ।
साभ्यर्थनैरपि च सानुनयैः सबाष्पै-
र्नेत्रैः कथञ्चन मुमोच बबन्ध चैनम् ॥ ६ ॥

---

१. ' वगम्य ' ख.
२. ' टवीतटमुपा ' अ. ट.
३. ' क्ताशीर्वादः परि ' ध.
४. ' पुरप्राप्तो ' ग. छ. ज.
५. ' नार्थी स पार्थो ' ट.
६. ' ति बहुधा प्रति ' क.
७. ' टकर्माण ' ट.
८. ' नुचोदितो ' म.
९. ' नदोष ' ख.
१०. ' तङ्कं मा ' क.
११. ' णम्य पा ' ख.

ततोऽयमेकसांवत्सरिको गृहीतयशोधनश्चातुर्वैद्यधार्मविद्यक्षात्रविद्यवैदान्तिकपौराणिकैतिहासिककाथिकैर्मुखैर्मुकुन्दभक्तिभासुरैर्भूसुरैरनुगम्यमानो भाविदिग्विजययात्रामासत्रयान्निवोत्तराशां प्रस्थितस्तापहराणि पापहराणि च शिशिरपुण्यानि सरित्सरोरण्यानि भजन्नुपहिमवतं गङ्गाद्वारमाससाद ।

तत्र च स्नात्वा सायं तत्तीरप्रस्तुताग्निकार्यादिनियमेषु महीसुरेषु सायंकालस्नायी कृतसन्ध्यावन्दनः शक्रनन्दनो न ददृशे ।

ततो विषण्णेषु शुभोन्मुखेषु
द्विजेषु तत्रैव वसत्सु रात्रिम् ।
स चोदमज्जन्मुदितो जलान्तात्
पयोनिधेरर्क इव प्रभाते ॥ ७ ॥

ततः सकुतुकमेत्य पृच्छत्सु च तेषु बभाषे— अहं खलु नित्यक्रियावसाने प्राप्तया कयापि काम्यरूपया पूर्णाङ्गया भुजङ्गाङ्गनया दर्शितापूर्वपथया बलादपहृतो नाकनिलयमिव सुरवाहिनीमध्ये नागनिलयं नीतस्तत्र च रहसि मदनमदवेगलज्जानतमुखीमुपतिष्ठन्तीमिमां कुलनामनी पर्यपृच्छम् ।

कौरव्य ! कौरव्यसुतामुलूपीं
जानीहि मां वेद्मि च ते विशेषान् ।

---

१. 'द्यवैदान्तपौ' क. ख. ग. ब. ङ, 'द्यवैदा' ट.
२. 'कप्रमु' च. ज. ञ. ट. ३. 'मनोऽपि भा' ञ. ट.
४. 'शां प्रति प्र' च. ञ. ट. ५. 'णि च शिशि' छ. ट.
६. 'नः स शक्र' ञ. ट. ७. 'नयत्सु' क. ख.
८. 'त्सु तेषु' क. ट. ९. 'दुपहृ' क. ख.
१०. 'लयमुपनीत' ख. ग. ङ. छ. झ. ११. 'नमिव' च. झ.

[1]स्नायन्तमालोक्य नदीजले त्वा-
मानैषमानङ्गविमोहलोला ॥ ८ ॥

[2]तां मां प्रणयमग्नां मदनभग्नां पालयेति चरणलग्नामधिकल[3]कुशावलग्नामिमामुपलालयन्नहमवादिषम्—

अयि सुमुखि! वपुस्ते मोहनं मोहनाना-
मतिलघु परिरब्धुं चित्तमत्युत्सुकं मे ।
गुरुजनविहितेन द्रौपदीहेतुकेन
प्रणयिनि! चकितोऽस्मि ब्रह्मचर्यव्रतेन ॥ ९ ॥

इति वदन्तं मां सा पुनरवादीत्—

द्रौपदीं प्रति कृतः समयश्चेद्
ब्रह्मचर्यमपि तद्विषयं ते ।
नाथ! कष्टमथवा व्रतलोपाद्
दीनरक्षणमिदं नु गरीयः ॥ १० ॥

इति [5]धर्ममेव वदन्त्यां तस्यां नारदाय पूर्वजाय च मनसा प्रणम्य मन्मथनिर्मथितामिमां न[4]मतलिममारोप्य सरभसपरिरम्भसंभ्रमत्रुटित नागहारानतिरसनिरङ्कुशानभिनवाननङ्गसङ्गराननुभवन् यामिनीमिमां भुजङ्गपुत्र्या सममनुकूलो भुजङ्गोऽभवम् ।

ततः प्रभाते ददृशे सुतो मे
स्फुरन्निरावानिति [6]दाक्ष्यशाली ।

---

१. 'स्नान्तं समा' ट. २. 'तन्मां' ट.
३. 'कुशविल' ख. ग. घ. च. छ ज. झ. ञ.
४. 'न ग' ङ छ. झ. ञ. ५. 'धर्म्यं' ग. घ. ङ. छ. ज. झ.
६. 'दाक्ष्यंशा' ट.

निधाय कौरव्यवशे मुदा तं
　प्रियां समालिङ्गय समागतोऽस्मि ॥ ११ ॥

इति ।

स ततो हिमवन्तमेत्य पश्यन्
　विजयस्तम्भपरम्परां कुरूणाम् ।
बहुमानयुतो ननाम तेभ्य-
　स्त्वरितश्चाजनि नूतराजसूये ॥ १२ ॥

ततः क्रमादौत्तरा[1]हाणि तीर्थानि [2]निषेव्य पौरस्त्यपथगामी पुण्यस्थलेषु वासं वासं, पुण्यजलेषु स्नायं स्नायं, मणिगोहिरण्या[3]नि दायं दायं, हरिनामक[4]था गायं गा[5]यं, सहायैः सहायासहीनं परिक्रामन् भगीरथ[6]चिरयत्नकीर्तिमालां पुरहरशिरोम[7]ल्लिमालां तामपि महानदीं निमज्ज्य [8]प्रतिगिरमनुनदमन्वाश्रममुपस्था[9]य पुनरपि[10] स[11] तीर्थभक्त्या दक्षि[12]णाशाभिमुखो बभूव ।

कृतवीर्ययशोविवर्धनः
　समुपैति स्वयमर्जुनोऽधुना ।
इति तत्र निशम्य नर्मदा
　क्षणमासीत् स्वनिरोधशङ्किनी ॥ १३ ॥

---

१. ' राशानि ती ' ट.　　२. ' सन्निषे ' ज.
३. ' ण्यादि दा ' ट.　　४. ' कथां गा ' घ.
५. ' गायं परि ' ख.　　६. ' थराचितकी ' क. ट, ' थचरित्ररत्नमा ' ख, ' थचिरत्नकी ' ङ. च, ' थाचिरप्रयत्नको ' छ. झ, ' थराचितरत्नकी ' ञ.　　७. ' मल्लिकामा ' ग, ' मल्लिकां ता ' घ.
८. ' प्रतीर ' क. ञ. ट.　　९. ' स्थानीय ' ग. घ. ङ. च. छ. ज. ञ　　१० ' पि तीर्थं ' ट.　　११. ' सत्तीर्थं ' घ. छ. झ.
१२. ' णाभिमु ' ट.

ततः कलिङ्गराष्ट्रद्वारे महाब्राह्मणान् विसृज्य कतिपयसुहृत्सहायः पौर्वसैन्धवकच्छेन तमालासच्छायेन विच्छायन्नधिगोदावरिकावेरि च निमज्जन् कपिशकर्ममपाळिनिचोळां चोळावनिमतित्र चित्रवाहनयशोमण्डलपाण्डरां पाण्ड्यभुवमिमाहिण्ड्य तत्रापि तीर्थसिषेवे ।

संवत्सरस्तावदवाप सीमां
पार्थोऽपि यातो मणलूरसीमाम् ।
तत्रापि चित्राङ्गलतां ददर्श
चित्राङ्गदां नाम स पाण्ड्यपुत्रीम् ॥ १४ ॥

मुग्धस्मितैरपि च मौक्तिकदामरम्यै-
र्नीलाब्जदामललितैरपि नेत्रपातैः ।
तस्यापि गात्रलतया तरळेक्षणा सा
गाढं बबन्ध किल मानसमिन्द्रसूनोः* ॥ १५ ॥

---

१. ‘ सुहृत्सहा ’ छ. २. ‘ हायैः पौ ’ ञ.
३. ‘ रि कावेरीं च ’ ट. ४. ‘ ळमनिचो ’ ग. घ.
५. ‘ पाळीनि ’ च. छ. ट. ६ ‘ भूमिमा ’ क. ग. घ. ञ. ट.
७. ‘ तत्र च ’ छ. ञ. ट. ८. ‘ निषे ’ च. छ.
९ ‘ त्रीम् ॥ १४ ॥
सुमं च बाणं बहुपर्वचापं विसारिकेतुं चपलां च मौर्वीम् ।
विहाय वीरो विजयं विजेतुं चित्राङ्गदामादित चित्तजन्मा ॥
मुग्ध० ’ ख. ज. १०. ‘ लसितै ’ ञ. ट.
११. ‘ तन्व्यापि गा ’ क. घ. ज. झ.

---

* चपाठे अतः परं ‘ सुमं च बाणं० ’ इत्यादिपद्यं ख, ज पाठवत् ।
‘ मानितश्चासौ ’ इत्यादि ।

मानितश्चा[1]सौ तत्र तत्पित्रा चित्रवाहनेन चित्तवेदिना बहुमोद-मित्थं कथयाम्बभूवे ।

हे वीर! शङ्कर[2]गिरा नियतैकपुत्रे-
ऽप्य[3]स्मत्कुले मम पुनस्तनयैव जाता ।
तस्मात् तदीयतनयस्तनयो ममेति
ज्ञात्वाद्य मामनुगृहाण गृहाण बालाम् ॥ १६ ॥

इति ।

तदनु च मुदितोऽयं प्राप्य चित्राङ्गदां ता-
मभिनवरतिलीलाला[4]लसां लोलनेत्राम् ।
[5]क्रमविगळितलज्जां लालयन् केळिभेदै-
र्व्यहृत कमपि कालं मानयन् मन्मथाज्ञाम् ॥ १७ ॥

ततो मदनोत्सवमये मासत्रये गते पार्थस्तीर्थयात्राप्रकरणाविरो-[6]धाय प्रत्यासन्नानि दक्षिणार्णवतीरोत्थानि तीर्थानि भेजे ।

अखिलदुरवगाहस्फारगम्भीरवृत्त्यो-
र्[7]जलनिधिरघुपत्योर्भेदविज्ञानहेतुम् ।
दुरिततरणसेतुं रामसेतुं स दृष्ट्वा
न खलु पुनरसाध्यं मानिनामित्यजानात् ॥ १८ ॥

---

१. ‘ श्चासौ तत्पि ’ च. छ. झ. ञ. ट.   २. ‘ रवराश्रिय ’ झ.
३. ‘ प्यस्मिन् कु ’ ग. ध.   ४. ‘ लसो लो ’ ख. ग. घ. ङ. छ. ज. झ.   ५. ‘ किमपि ललित ’ ट.
६. ‘ धानि प्रत्या ’ छ.   ७. ‘ तन्नास ’ ख.

तत्र च क्वचित् पञ्च[1] तीर्थानि जनपरित्यक्तानि दृष्ट्वा परिपृ मुनिजनेन खलकुल[2]निवासत्वाद्[3] ग्राहभीषणत्वाच्चास्माभिरुपेक्ष इत्यभिहितो वीरोऽयं वारितोऽपि[4] तैरेकं[5,6] सरः समुपासरत् ।

गम्भीरतोयमवगाह्य सरः किरीटी
कुम्भीरमाशु रदनो[7]द्यतमभ्यगृह्णात् ।
अम्भस्तटीमुपगतस्तु भुजावलग्नां[8]
कुम्भस्तनीं किल ददर्श कृशावलग्नाम् ॥ १९ ॥

सा चैनमवादीत्- अहं खलु वृन्दा[9] नाम वृन्दारकसुन्दरी ! चतसृभिः सहचरीभिः सह चरन्ती तपोधर्षणो[10]द्यमप्रकुपिततपोधनोग्र शापोपगतनक्रभावा केनापि वीरेण तीरोपनयने कृते विहितशापमो पार्थः समुद्धरिष्यतीति पथि नारदेनोक्ता ताभिः सह समेत्य सुती न्यमून्यपार्थयन्त्यपि त्वयानुगृहीतास्मि । इति ।

ततस्तत्प्रार्थनया तीर्थचतुष्टयगतानपि[11] नक्रवरानुद्धृत्य श पुराङ्गनी[12]चक्रे शक्रसूनुः[13] । तदा प्रभृति तान्यपि नारीतीर्थनामांक[14] जनसेव्यान्यकरोत् ।

---

१. ' ततश्च क ' च, ' तत्र च पञ्च ' ज. ञ.
२. ' कुलवासाद् ग्रा ' घ,
३. ' साद् ग्रा ' ङ. च. छ. ज. झ.
४. ' तोऽपि वीरो ' क. ख. ञ. ट.
५. ' तेष्वेकं ' ट.
६. ' कं स सरः ' क.
७. ' हननो ' ट.
८. ' भुजाव ' ट.
९. ' वृन्दा ' ट.
१०. ' धर्षणप्रकु ' ग. घ.
११. ' नविक्रमनक्र ' ट.
१२. ' वराङ्गिनी ' ट.
१३. ' नुः । चक्रपाणि० ' ख.
१४. ' माङ्गानि ' च ञ.

चक्रपाणिसखित्वाहं नक्रमोक्षणमाचरन् ।
विक्रमी स ययौ भूयश्चित्रवाहनमन्दिरम् ॥ २० ॥

तत्र च गणरात्रमिमामतिमात्रमधुरां मृदुगात्रीमनुभूय गमनार्थी पुनरवादीत् —

बाले सत्त्वयुतासि न त्वमधुना गन्तुं क्षमा मत्पुरीं
पित्रे पुत्रविवर्धनाय हि मनागत्रैव वर्तिष्यसे ।
पुत्रेऽस्मिन् जहति स्तनन्धयदशां कैश्चित्पुनर्वत्सरैर्-
मद्भ्रातुः किल राजसूयसमये गन्तासि कान्ते पुरीम् ॥ २१ ॥

चित्रवाहन! नन्वेष बभ्रुवाहनसंज्ञया ।
तनयोऽस्तु तवेत्येवं कथयन् स विनिर्ययौ ॥ २२ ॥

तदनु स खलु पाण्ड्यक्षोणिखण्डात् कुमारी-
निलयनमभियातस्तीर्णगोकर्णदेशः ।
चरमजलधितीर्थान्यासरन्नाप पार्थो
नियमिनिवहकामप्राप्तितीर्थं प्रभासम् ॥ २३ ॥

अधिकासन्नाभ्युदया-
मभ्युद्गच्छत्पयोधरोल्लासाम् ।
सरसः समाजगाम
प्रावृषमावेदयन् पुरोवातः ॥ २४ ॥

---

१. 'त्वाप्तनक्र' ग.
२. 'ततो गण' च.
३. 'राज्ञीं मृ' ञ. ट.
४. 'त्पुरं' ट.
५. 'गमितस्त' ट.
६. 'दशे कै' ट.
७. 'नर्वासरै' ख.
८. 'न्याचरन्नाप' ग. घ. ञ.
९. 'कामावाप्ति' ट.
१०. 'सम् ॥ अथ निशि॰' च.

तावत्पयोधरसमुद्गमपेशलाया
विद्युल्लतातरळकान्तिमनोहरायाः ।
वर्षश्रियोऽपि समये समभूत् प्रसङ्गो
हर्षप्रदोऽपि जगतां पथिकोपरोधी ॥ २५ ॥

पौरस्त्यवातविनिवेदितवृत्तिरादा-
वाशाः [1]सृजन्नलघुकृष्णघनावलम्बाः ।
[2]आविग्नमानसपरागतराजहंसः
कालो व्यजृम्भत[3] स जृम्भितपञ्चबाण*ः ॥ २६ ॥

अन्धीबभूव सकलो हि पुरःस्थितोऽपि
सम्भोग[4]योगि मिथुनं मुमुदे विशङ्कम् ।
मारेषुवर्षनिभमेदुरवर्षधारा-
नीरन्ध्रितेऽत्र समये निखिलैर्जनन्दे ॥ २७ ॥

अत्यूष्मळोऽपि दिवसो जडिमानमागाद्
रक्ता बभूव पृथिवी भृशमिन्द्रगोपैः ।
चित्रं पयोदसमयोपगमे निमेषाद्
वेषान्तरं रचितवानिव सर्वलोकः ॥ २८ ॥

अथ निशि ददर्श दैवाद्
गदनामानं स तत्र यदुतनयम् ।

---

१. ‘ स्पृशन्न ’ ञ. ट.   २. ‘ उद्विग्नमा ’ ट.
३. ‘ त विजृम्भि ’ ट.   ४. ‘ गयोगमि ’ घ.

---

* एतदनन्तरं ञ ट पाठयोः ‘ अत्यूष्मळो० ’ ‘ अन्धीबभूव० ’ इति क्रमो दृश्यते

मुदितश्च पर्यपृच्छत्
कुशलं मुर[1]माथिनो यदूनां च ॥ २९ ॥

सोऽपि चैनं मुदितमतिरवादीत्—

कुशस्थल्यामास्ते भुवनपतिरेतत्पदजुषां
शुभं किं प्रष्टव्यं यदि परमुदन्तोऽयमधुना ।
विशन्त्यास्तारुण्यं यदुपसहजाया वरतनोः
सुभद्रायाः कान्त्या पुरमजनि नेत्रामृतमयम् ॥ ३० ॥

इति निशम्य तदैव समुन्मिष-
न्मद[2]नैकौतुकभाजि धनञ्जये ।
समनुपृच्छति सस्मितमूचिवान्
यदुसुताशिशुकेळिसखो गदः ॥ ३१ ॥

कथमिव कथनीया शैशवे [3]शौरिणैव
प्रगुणितबहुशिक्षाचातुरी माधवी सा ।
भुवनमदनमूर्त्तेः सोदरीभावयोग्यं
जयति [4]सुकृतिभोग्यं तादृशं रूपमस्याः ॥ ३२ ॥

पुनरपि शृणु किञ्चिद् बाल्यकाले प्रसङ्गा-
[5]न्नरवर! तव वार्ता मादृशै[6]र्वर्ण्यमानाम् ।
निशमयति सहर्षं साभिलाषं[7] तदा सा
बहु खलु नहि जाने यौवनस्थामवस्थाम् ॥ ३३ ॥

१. ' रवैरिणो य ' ट.
२. ' नपावकभा ' घ.
३. ' केशवेन ' च. छ. ज. ञ.
४. ' सुकृतभो ' ञ.
५. ' न्नृपवर ' ग.
६. ' र्व्यङ्ग्यमा ' ञ.
७. ' षं च बाला न खलु बहु विजा ' ख.

इति गदति गदेऽस्मिन् मन्मथाक्रान्तचेताः
 पुरत इव सुभद्रामीक्षमाणः क्षणार्धम् ।
अपर इव स जज्ञे श्रोत्रवृत्त्या[1] हि गूढं
 विशति युवसु चेतोवञ्चकः पञ्चबाणः ॥ ३४ ॥

ततश्च विनिद्र एव सुभद्रागुणगणं[2]विचिन्तया तदवाप्त्यु[3]पायचिन्तया च नीतनिशाशेषः प्रभाते[4] पुनः पुरीगमनत्वरावतो मे निरीक्षणं[5]मिदं[6] निगूहनीयमेव त्वयेत्यभिमन्त्रिते यातवति यादवनन्दने भुजविक्रमदुर्निवारैर्मारसायकैरभिहन्यमानस्तरळापाङ्गाया यदुपुङ्गवानां च हृदयतत्त्वमविजानन् निर्जनान्यप्रसङ्गाद्विशङ्कितचेताः[7] सर्वथा[8] स एव भगवान् करुणानिधिर्मे शरणमिति मत्वा पुनरित्थं मतिमकरोत् ।

इतः परं कृष्णमतावबोधात्
 पुरो न मां कोऽपि विदाङ्करोतु ।
अतो गृहीत्वा लघु[9] भिक्षुवेषं
 मुकुन्दसंप्राप्तिविधौ यतिष्ये ॥ ३५ ॥

इति समवधार्य मदनाचार्योपदेशात्[10] सुदृढसुभद्रात्मसमर्पितान्तः[11]करणं सहायमहीसुराभिनीतशिष्यभावं[12] मायापथसन्न्यासमवलम्ब्य

---

१. ‘ त्या निगूढं ’ छ. २. ‘ णाचिन्त ’ च. छ. ज.
३. ‘ वाप्तिचिन्त ’ च. ४. ‘ ते पुरी ’ ट
५. ‘ णं निगू ’ ग. ६. ‘ दं गूह ’ छ.
७. ‘ ताः स एव ’ छ. ८. ‘ था स दयानिधिर्मे शर ’ ख, ‘ था करुणानिधिर्मे भगवान् शर ’ ञ. ९. ‘ खलु भि ’ ट.
१०. ‘ शात् सुदृढात्म ’ ञ, ‘ शात् सुदृढं सुभद्रात्म ’ ट.
११. ‘ करणः सहा ’ छ. ज. १२. ‘ भावः माया ’ छ. ज.

बीभत्सुः समागतायां निशायां जलदजलधारया मदनशरधारया च निःसहचेता चटकिटिकोटरकुटीरनिवासी तमेव सुभद्रासहोदरमुपाश्लिक्ष्य

गोविन्दः सत्यभामाकुचकलशपरीरम्भसंप्रीतचेताः
शय्या[1]यातस्तदानीं किमपि हसितवान् भामया चानुपृष्टः ।
प्रेयस्यै गूढमर्म्ये प्रियसखचरितं सत्यमेव ब्रुवाण-
स्तस्या एवानुमत्या यतिसविधमसावद्वितीयः प्रतस्थे ॥ ३६ ॥

पथि रैवतकाद्रिपालकं
[2]निभृतं भोज्यविधौ नियोजयन् ।
अभिगम्य यदृच्छयैव तं
यमिनं प्रैक्षत वार्क्षमूलिकम् ॥ ३७ ॥

सपदि स खलु पश्यन्नच्युतं सच्चिदेक-
स्वरसमधिकहर्षाद्विश्वमप्यप्रजानन् ।
सरभसपरिरम्भात् तत्स्वरूपे निलीनो
गलितसकलतापः प्राप सन्न्याससाध्यम् ॥ ३८ ॥

ततस्तौ समयात् प्रभृति चरितानि परितोषेण कथयन्तौ विजयमुकुन्दावतिमन्दं रैवत[3]कधरा[4]धित्यका[5]मागत्य तदुद्यानकेळिवेश्मनि मधुरान्नसौहित्ये निर्वृत्ते पुनरपि सन्न्यासचरितादन्या एव धन्याः कथा वर्णयन्तावाकर्णयन्तौ च सुखं सुषुपतुः ।

---

१. ' य्यां या ' ट.   २. ' विपृथुं भो ' क. ट
३. ' तकाधित्य ' ज   ४. ' राधराधित्य ' क. ख. ज. ट.
५. ' कामेत्य तदु ' छ.

*कृष्णावलोकनकृतार्थमनास्त्रपावान्
वक्तुं शशाक न तदा विजयो निजाशाम् ।
कृष्णोऽपि तत्र सुखवासममुष्य तन्व-
न्नेष्यामि भूय इति निर्गतवान् प्रभाते ॥ ३९ ॥

अकथनानुशयेन ततो भृशं कुरुयुवा परिदीपितमन्मथः ।
मुदितकेकिवृते ववृते गिरौ यदुसुतास्मरणं शरणं व्रजन् ॥ ४० ॥

सङ्कल्पदत्तदयितावनिविष्टचेताः
सङ्कल्पजप्रहितसायकसङ्कुलात्मा ।
पुष्यत्पयोधरमये समये स योगी
कृष्णं प्रतीक्ष्य कतिचिद् दिवसाननैषीत् ॥ ४१ ॥

मदनार्दितस्य जिष्णो
र्द्वयमेव दिनेषु तेषु शरणमभूत् ।
स्मृतिनिहितमम्बुजाक्ष्या-
स्तारुण्यं मुररिपोश्च कारुण्यम् ॥ ४२ ॥

सुभद्रा तु बाल्य एव गदनिगदितपार्थप्रभावश्रवणकन्दलित-कौतुकरसा कृष्णेनाप्यर्जुनोऽपि न मे तुल्य इति वीरवादान् अर्जुनतुल्य-गुणो भवेति बालजनाशीर्वादान् कृष्णस्यापि तत्तत्प्रसङ्गेषु प्रियसख-गुणवर्णनान्युपशृण्वती क्रमेण च सखीजनानुयोजितकौरवजाङ्गलजनवाचा

---

* कपाठे श्लोकोऽयं नास्ति ।

---

१. 'सान्यनै' घ. ङ. च. छ. ज. २. 'नो न मे' ख. ग. छ. ञ. ट.
३. 'ल्यो भवे' च. ४ 'रजाङ्ग' क. ख. ग. ट.

तत्त्वतो नि[1]शमिततदीयरूपमाधुर्या मुहुर्मुहुः श्रवणात् प्रत्यक्षमिव तं निरीक्षमाणा तारुण्यश्रिया लावण्यविलासैश्च सहैव दिने दिने परिवर्धमानमनोभवखेदा पुनरकाण्डे हलधरस्य सुयोधनप्रदानाभिला[2]षप्रभङ्गमाकर्ण्य तप्तजलसिक्ता निदा[3]घकालबालमालतीव दुरन्तसन्तापदन्दह्यमाना ततः स्वयंवर एव सर्वाभिमत इत्युपश्रुत्य किमपि समाश्वस्तचित्ता तदन्तरे[4] च पार्थस्य तीर्थया[5]त्रावृत्तं निशम्य त[6]त इतस्तदुदन्तान्वेषिणी सर्वथासौ प्रियसुहृदमनवलोक्य न यास्यतीति कलितविलोकना[7]शाभिनिवेशा पुनरपरान्तगमनात् परं तदुदन्त[8]मवेदयन्ती गतो वेति विचिन्त्य महाखेदमनुभवन्ती सामयिकसमापतितजलदागमप्रदीपितमन्मथा त्वत्कुशलकाङ्क्षी फल्गुनप्रियसखः कंसहन्तैव ते [9]तापोपहन्ता भविष्यतीति[10] हृदयसखीभिराश्वास्यमाना कथंकथमपि दिनानि निनाय ।

कतिपयदि[11]वसैः स केशवः सुहृदि चिकीर्षुरतर्कितं प्रियम् ।
प्रमुदितयदुलोकमातनोत् क्षितिभृति रैवतके महोत्सवम् ॥ ४३ ॥

ततश्च सद्यःसमलंकृतमणिसौधोपवने रैवतकदेशे यदुवीरेषु च प्रासादेष्विव सुधामार्जितचित्रसम्पाद्विलसितेषु उन्नतिमत्सु विभूषितेषु वनितासहायेषु समुपस्थितेषु पुराङ्गनासु च विटपाळिपरिवृतासु कुसुमसुकुमाराङ्गीषु ललितप[12]त्रिकावलीचित्रकाननासु मारन्दरससमु[13]द्भिन्नमुद्ग-

---

१. 'नियमि' ञ २. 'षमाकर्ण्य' ज
३. 'घबाल' घ. ङ च. छ ज. ४ 'रे पार्थ' ट.
५. 'त्राप्रवृत्तं' ज. ञ, 'त्राप्रवृत्तिं' ट ६. 'ततस्तदु' घ. ज.
७. 'नाभिनि' छ, 'नाशा पुन' घ. ८. 'मनावेद' ट
९. 'तापहन्ता' क. ङ. च. छ ज झ १०. 'ति सखी' घ.
११. 'वसेऽथ केश' घ. ङ. च. छ ज झ. ञ
१२. 'पत्रावली' क. ङ. छ. १३. 'न्नमिवोद्ग' क.

हन्तीषु लतास्विव वनान्तरपरिमिळितासु घनकाल इव नीलाम्बरे शशाङ्क इव रेवतीसखे बलासुर इव नवासवप्रिये बलेऽपि समुपागते पार्थचरितमिव प्रमोदितभरतकुलं सन्न्यासवृत्तिमिव सङ्गीतरसमाश्रितं सङ्गरोपक्रमणमिव चलितोग्रसेनानकदुन्दुभिसमुद्घोषितमुत्सवकौतुकमवर्तिष्ट ।

सर्वाङ्गनापरिवृतः स च सत्यभामा-
सल्लापसस्मितमुखो भगवानुपागात् ।
ता देवकीप्रभृतयोऽपि[1] मुदा समीयुः
सा द्वारकेव[4] किल नागमदुत्सवाय ॥ ४४ ॥

तत्राथ[2] यादववधूसहिता सुभद्रा
लीलोत्सवानुगुणवेषविशेषरम्या ।
साकं सखीभिरलसाङ्गलता समागात्[3]
तारागणैरिव समं शरदिन्दुलेखा ॥ ४५ ॥

पार्थस्तत्र निलीय दत्तनयनो दिव्योत्सवे कौतुका-
दाळीमध्यगतां ददर्श सुदृशं लावण्यलेखामयीम् ।
कर्षन्तीं जनलोचनानि हृदये हर्षं वमन्तीं पुरः
सैवेयं हरिसोदरीति सुषमाभूम्नैव निर्णीतवान् ॥ ४६ ॥

अचिन्तयच्चैवमानन्दमन्थरेण चेतसा –

निगदिते हि गदेन तदा मना-
गतिशयोक्तिमशङ्कत मानसम् ।

---

१. ' तयश्च मुदा ' छ. ज. झ. ञ. २. ' त्रापि याद ' छ.
३. ' मायात् ' ज. ४. ' पुनः ' ञ.

सुहृदमद्य विलोक्य तु मन्महे
  विरळवाचममुं खलु यादवम् ॥ ४७ ॥

हे मत्प्रियंवद गद त्वमुदारगात्र्या
  रूपामृतेऽद्य विदितोऽसि यथार्थवादी ।
या कापि शैशवकथा कथिता त्वयैव
  तस्यां कथं नु भवितासि सखे न जाने ॥ ४८ ॥

एतावतैव भुवनाद्भुतरूपलक्ष्मी-
  सन्दर्शनेन विजयोऽ[1]द्य कृतार्थजन्मा ।
यद्यस्ति साध्यमपरं स कृपापयोधि-
  र्भूयोऽपि साधयतु मे भगवान् मुकुन्दः ॥ ४९ ॥

इत्यादिचिन्तापरमम्बुजाक्ष्या
  [2]गात्रामृते नेत्रयु[3]गेन मग्नम् ।
पार्थं तमायात् कृतमन्दहासः
  स निःसहायः कमलासहायः ॥ ५० ॥

चित्रं समाधिबलमस्य यतीश्वरस्ये-
  त्यालापिनं हरिमुदीक्ष्य[4] स लज्जितात्मा ।
किं गूहसि प्रियसखेति करे गृहीत्वा
  शंसन्तमेनमवदत् पुनरेष मन्दम् ॥ ५१ ॥

सर्वं वेत्सि त्वमिह करुणाकाळजीमूत यस्मा[5]-
  दानीतेयं न[6]वरसझरी नेत्रसारङ्गयोर्मे ।

१. ' त्र क्र ' क. ट.   २. ' रूपामृ ' ट.
३. ' युगे निमग्ने ' क. ट.   ४. ' क्ष्य विल ' क. ञ. ट.
५. ' तस्मा ' ट.   ६. ' वमधुझ ' क. ञ. ट.

तत्किं वक्ष्ये हृदयमधुना निःसहं मे विशेषा-
देतत्प्राप्त्यै मनुजसुकरं ब्रूहि सर्वं करिष्ये ॥ ५२ ॥

इति वदन्तममन्दानुराग[1]परिपोषमिव नवकाषायमिषेण[2] वपुषि[3] धारयन्तमन्तरान्तरा लतानुप्रविष्टै[4]र्दृष्टिपातैरापीतमाधवीरूपमाधुरीविधुरीकृतमधरीकृतमधुधारया गिरा [5]मधुरिपुरवादीत् ।

एनां कौरवयाचितां हलधरादाकर्णयन्नुद्धवः
प्रोचे संसदि दानमात्रमयशो भूमीपतीनामिति ।
तद्वाञ्छन्त्यखिलाः स्वयंवरविधिं कालातिपाती स ते
तस्मादस्त्वपहार एव विहितो राज्ञां स शूरात्मनाम् ॥ ५३ ॥

*तदत्र हंसाकृतिमेव हि त्वां[7]
नीत्वा पुरीं राममुखैः [8]सपक्षैः ।
बालां मृणाळीमिव हारयिष्ये
किञ्चित् क्षमस्वेह पयोदपीडाम् ॥ ५४ ॥

इत्थमभिधाय निगूढं गतवति यदुपतौ यतिवरोऽपि लाभावगमेन लोभनीयतमां तामेव प्रियतमां सखीभिः सह सखेल[9]सञ्चारिणीममृतं[10]-

* अटपाठयोः श्लोकोऽयं नास्ति ।

१. ' गभरितवरि ' ञ. २ ' कषा ' ग. घ. छ. ज. झ.
३. ' ण धार ' क. ख. ञ. ४ ' पुषा धा ' छ. ज.
५ ' तान्तरानु ' ख. ग. ङ. च झ. ६. ' मुररिपु ' ट.
७. ' त्वा ' ग. घ. ङ. छ. ८. ' सपत्नैः ' ख.
९. ' लचारि ' क. घ. छ., ' लं सञ्चरन्तीं ' च ज
१०. ' तमिव नयना ' ट.

पायं नयनाभ्यामापिबन् क्रमेण च [1]निवृत्तोत्सवे निवर्तमाने [2]यदुवृन्दे[3] महैवारयान्तीं मराळगमनामराळकेशीं मुरारिशासनादिवापहृत्य हृदये निवेशयन् पुनरपि तत्स्मरणशरण एव बभूव ॥

अत्रागतं दयितयात्र सखीजनेन
संभाषितं प्रशिथिला कबरीह नद्धा ।
इत्यादि तस्य[4] पुनरप्यभवन् बहूनि
निर्मानुषेऽपि विपिने नयना[5]मृतानि ॥ ५५ ॥

तावन्नीलनिरन्तरा जलधरा हृद्याश्च विद्युल्लता
हासा नूतन[6]मालतीसुमनसां केकारवाः कोमलाः ।
एकैकं स्मरयन्त एव दयितामिन्द्रात्मजस्याभव-
न्नाश्वासाय नु लोभनाय नु पुनस्तापाय मोहाय वा ॥ ५६ ॥

आलक्ष्य वृक्षविवरेण समुन्नमन्तं
विद्युल्लतान्वितमसौ तरुणाम्बुवाहम् ।
किं माधवीमुपनयन्नुपयाति शौरि-
रित्युत्सुकोऽजनि विमोहवशादकाण्डे ॥ ५७ ॥

मुकुन्दस्योपायैः सु[7]दृशमवगम्यापि सुलभां
मनोवृत्तिं तस्या विशदमविदन् खेदमगमत् ।
अनाश्वास्यं [8]मन्ये गदनिगदितं बाल्यचरितं
प्रवृत्ते तारुण्ये हृदयमपरं नाम सुदृशाम् ॥ ५८ ॥

---

१. प्रवृ ' ट. २. ' यादवबृ ' ज. ३. ' न्द्रैः ' ट.
४. 'स्य विजयस्य बहून्यभूवन् निर्मा' छ. ५. 'नोत्सवानि' घ. छ. ट.
६. ' माधवीसु ' ङ. च. ७. ' दृढमव ' .
८ ' स्यं मन्ये ' क. झ. ञ.

एवं च योगिनि वियो[1]गदशां प्रपन्ने
वर्षाम्बु पात्रकतया किल पर्यणंसीत् ।
विद्युत्प्र[2]भापि विदधे हृदयान्धकारं
जातिप्रसूनमपि जातिविरोधि जातम् ॥ ५९ ॥

अद्राक्षं पुनरेकदा[3]पि दयितामश्रौपमस्या गिरं
पार्श्वं प्राप्य शनैस्त्रपानतमुखं पश्यामि तस्याः [4]स्मितम् ।
तामालिङ्गितवानहं तनुलतां वक्त्रारविन्दं पुन-
र्मन्दं चुम्बितवानिति स्म स यतिर्नक्तंदिवं दूयते ॥ ६० ॥

भूयोऽपि कृष्णगिरमेव किलावलम्ब्य
प्राणान् वहन् कतिपयानि दिनानि नीत्वा ।
अभ्यागतानथ ददर्श यदुप्रवीरां-
स्तालाङ्कसारणमुखान् स हि दिव्ययोगी ॥ ६१ ॥

*ततः प्रणता[5]नज्ञानप्रशमोऽस्त्वायुष्मतामित्यनुगृह्णानः स्वागति-[6]कश्चासौ [7]महायतिरुपविष्टेषु तेषु स्वयमबलाभि[8]र्मुखाशयोऽपि बलाभिमुखो भूत्वा पुनरभाषिष्ट ।

बलभद्रावलोकेन कृतार्था भिक्षुता[9]धुना ।
किं वा सुभद्रा[10]वगमो नचिरान्मे भवेत्पुनः ॥ ६२ ॥

---

* चपाठे गद्यमिदं नास्ति ।

---

१. ‘ गिदशां ’ च. २. ‘ द्युल्लतापि ’ घ. ट. ३. ‘ दां तु ’ ज.
४. ‘ स्थितं ’ क ख. घ छ ज, ‘ स्थितिं ’ च.
५. ‘ तानिमानज्ञान ’ क. ख. घ. छ ६. ‘ कोऽसौ ’ ट.
७. ‘ मायायति ’ क. ८. ‘ मुखोऽपि ’ ख. ज
९. ‘ ता मम ’ ख. १०. ‘ द्राधिगमो ’ क. घ. ङ. च. ज, ‘ द्राभिगमो ’ ख.

इति पृच्छन्तमेनं यदृच्छया भिक्षुमतुच्छभक्तिभूमा रामोऽपि [1]सामोदमवादीत्—

अद्यातिवृष्टिरहितेऽहनि शैलदेशे
क्रीडारसेन खलु नः पुरतो विसृज्य ।
अन्वक्षमेव समुपेष्यति वासुभद्रः
पूर्वं तु नात्र विदितो भगवत्प्रसङ्गः ॥ ६३ ॥

इत्यभिधाय पुनस्तत्तद्देशगतीरनुयुञ्जानेन रामेण साकं प्रसङ्गवशादलङ्घितधर्मपथा [2]विविधाः कथाः कथयत्यस्मिन् विस्मितेषु वृष्णि[3]वीरेषु कृष्णो[4]ऽपि तदानीमुपगम्य नमोऽस्तु भद्रावहेभ्यो योगिभ्य इत्यभिववन्दे ।

ततश्च संप्रति परब्रह्मांशभूतयोर्द्वयोरप्युपलम्भादवाप्तप्र[5]मोदोऽस्मीति स्थिते यतीश्वरे भृशं[6]कुतूहली हली वृष्णिवी[7]रान्वितः कृष्णमाहूय व्याजहार—

यो[8]जनशतिको भिक्षु-
र्यौगिकधीः सर्ववेदयश्चायम् ।
चतुरो वार्षिकमासान्
वदस्व कुत्रोपवेश्य महनीयः ॥ ६४ ॥

आर्ये तिष्ठति धर्मतोऽत्र परतन्त्रोऽस्मीति कृष्णे वद-
त्यूचे सीरधरः पुरेऽत्र विजनं कन्यापुरान्नापरम् ।

---

१. 'सादरम' छ. २. 'थाः कथाः' ग. ञ. ट.
३. 'वर्येषु' ख, 'वरेषु' छ. ज. ४. 'ष्णस्तदा' ङ. च. ञ. ट.
५. 'प्रमदो' ख. घ. च. छ. ज. ६. 'शं कु' झ.
७. 'वीरान्वि' क. ग. ट. ८. 'योजनशति' छ.

आरामोऽत्र तु योगभूमिरुचिता तत्रैव दुर्वाससं
कुन्तीवैनमभिप्रसाद्य भजतां भद्रं सुभद्रेव सा ॥ ६५ ॥

कृष्णोऽवदद् बहुविदेष युवा सुरूपः
कन्यागृहेऽस्य वसतिः किमु नाभिशङ्क्या ।
मा मैवमच्युत चिरं हि परीक्षितोऽसौ
निःसङ्ग एव नियमीति जगाद रामः ॥ ६६ ॥

एवं चेदार्यो भवन्तश्च प्रमाणमित्यभिदधानो मुकुन्दः कर्मन्दिनमपि मन्दमूचे—

अस्मिन् पुरे विजनभूतलदुर्लभत्वात्
कन्यापुरे वसतिमिच्छति तावदार्यः ।
तत्किं मनोभिलषितं भवतामिहेति
पृष्टो जगाद यतिरस्तु किलेत्युदारम् ॥ ६७ ॥

एनं त्वमेव नगरीं नय बालिकाम-
प्याज्ञापयेति हलिनो वचसैव शौरिः ।
लालाटिकः स खलु कौक्कुटिकं यतिं तं
भामाविदर्भसुतयोर्विदितं निनाय ॥ ६८ ॥

हरिनगरीति सहर्षं
परमोज्ज्वलमणिमयीति साश्चर्यम् ।

---

१. ‘च’ ख. घ. २. ‘न्यापुरे’ ङ. ज. झ. ञ. ट.
३. ‘चनान्मुकुन्दः’ घ.

दयितविभूषितेति
प्रोद्गतपुलकं पुरीं ययौ पार्थः ॥ ६९ ॥

कन्यापुरं तमुपनीय पुनः सुभद्रां
मन्दं जगाद हलिनो वचनं मुकुन्दः ।
प्राप्तो वरोऽत्र यमिनां महनीयमूर्ति-
स्तत्प्रीणनं कुरु कुलस्य तवापि भूत्यै ॥ ७० ॥

इत्थं नियुज्य लतिकाभवने विविक्ते
तस्याधिवासमुपकल्प्य जगाम देवः ।
कन्यानिकेतजुषि योगिनि तत्सहाया
विप्राश्च ते मुमुदिरे यदुराजधान्याम् ॥ ७१ ॥

अथ सा यदुवरकन्या
सादरमादाय सोदरादेशम् ।
चतुरसखीजनसहिता
निनाय तस्मै रसोत्तरां भिक्षाम् ॥ ७२ ॥

तामायान्तीं सविधमतिरम्याङ्गपीयूषधारां
तर्षार्ताभ्यां स खलु नितरामापिबल्लोचनाभ्याम् ।
तृप्तिं भेजे निरतिशयिनीं हृद्यमप्यन्नजातं
तस्य प्रीत्यै समजनि पुनस्तत्कराम्भोजसङ्गात् ॥ ७३ ॥

तस्याः प्रतिक्षणमनोज्ञमलक्ष्यदोषं
सामीप्यतो विशदभङ्गिविशेषमङ्गम् ।

१. 'प्रमदाविभू' छ. २. 'पुरान्तमुप' छ.
३. 'कीर्ति' ज. ञ. ट. ४. 'रतनया' झ. ५. 'बन्लोचनाभ्यां' घ. ६ 'मवेक्ष्य वेषं' ञ. ७. 'परम्यं' ञ.

आपादचूडमवलोकयतो यथेष्टं
भिक्षामयः स विजयस्य महोत्सवोऽभूत् ॥ ७४ ॥

स प्रश्रयो मृदुतनोरुचितज्ञता सा
लज्जाकुलं च चतुरं च विचेष्टितं तत् ।
सोऽप्यादरस्तदपि मौग्ध्यमुदारता सा
सर्वं विमोहनमजायत पाण्डुसूनोः ॥ ७५ ॥

आयाससंश्लथितकुन्तळबन्धनेन
मूर्ध्ना प्रणम्य मुकुळीकृतपाणिपद्मा ।
सा मन्दिरं गतवती कलहंसकान्ता-
मन्दाक्षदानचतुरैर्मृदुपादचारैः ॥ ७६ ॥

इति दिनमनु भिक्षाकर्मणे पक्ष्मलाक्षीं
सविधमुपसरन्तीमापिबन् वीक्ष्य कामम् ।
वपुषि पुनरमुष्याः प्रत्यहं चित्तयोने-
रुदयमथ स पश्यन् प्रापदन्तर्विचिन्ताम् ॥ ७७ ॥

लसति किमपि तस्याः पाण्डुता गण्डमूले
गमनमलसमङ्गे क्लान्तता कान्तता च ।
तदिह नियतमेषा कुत्रचिद्धन्यजन्म-
न्यनुनिपतितभावा किं नु वन्ध्या ममाशा ॥ ७८ ॥

---

१. 'पानयन्ती' ञ. २. 'माश्वसन्' क. ख. ग. घ. ङ. च. ज. ट.
३. 'कामी' छ. ४. 'मपि स' छ.
५ 'ममाशा ञ.

हन्तेयमन्यहृदया यदि तत् कथं मां
कृष्णोऽनुकूलमनुशंसति विश्ववेदी ।
नहि किं बतायमपि नाम स एव भावी
दैवाद् गदाभिहितबाल्यक[1]थाविवर्तः ॥ ७९ ॥

अस्मद्वाञ्छितसाधनातिकुतुकी ना[2]लोचयेद्वा स्वयं
बालाया मतिमच्युतो न च भवेत् सा बाल्यवार्ता स्थिरा ।
किं वा पाण्डुसुतो हरेः प्रियसखः पञ्चेषुणा वञ्चितो
हासस्यास्पदतां गतोऽद्य बत हा कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ ८० ॥

संदृष्टायां सुदृशि सुगमा भाववार्तेति मत्वा
लज्जावान् न प्रियसख[3]महं पृष्टवानस्मि शौरिम् ।
सम्प्रत्यस्या मयि तु यतिवेषोचिताः संप्रथन्ते
भक्तिप्रह्वा विनयबहु[4]मानावृता एव भावाः ॥ ८१ ॥

तत् किं करोमि निमिषार्धमपि प्रियाया-
स्तत्त्वं विबुद्ध्य चरितार्थमतिः कदा स्याम् ।
अस्याः प्रियोऽहमिति चेदवधारयेयं
विश्वाधिराज्यमपि नैव [5]तथा मुदे मे[6] ॥ ८२ ॥

भिक्षां प्रदाय सुदृशि प्रतियातवत्या-
मित्यादिचिन्तनशतैर्विषसाद पार्थः ।

---

१. 'थाप्रवृत्तः' ज. झ. २. 'नालोकये' क.
३. 'ममुं पृ' ग. घ. ४. 'मानोचिता एव' ख, 'मानादृता' ञ.
५. 'तदा' ञ. ६. 'मे ॥ भक्त्या०' (श्लो० ८४.) ट.

अभ्यागमेषु पुनरस्तमितान्यभाव-
मास्वादयन् प्रणयिनीं प्रमुमोच तापान् ॥ ८३ ॥

सा पुनः,

भक्त्या बाला यतिवरममुं प्रत्यहं पूजयन्ती
दृष्ट्वा तस्य श्रुतनिजपतिच्छायतां किञ्चिदङ्गे ।
गाढोत्कण्ठा भृशतरमभूदर्जुने प्राणनाथे
तुल्यालोके भवति हि मनो वाञ्छितार्थातिमग्नम् ॥ ८४ ॥

पश्यन्ती योगिवर्ये प्रतिदिनविशदामेव पार्थाङ्गभ[1]ङ्गीं
गूढं दृष्ट्वा सखीभिर्मुहुरपि च तथैवेयमा[2]वेद्यमाना ।
अश्रान्त[3]क्लान्ताचिन्तामिळदसुलभताचिन्तनात्यन्ततप्ता
हा[4] हन्तानन्यचित्ता कृशतनुरभवद् वीतनिद्रा[5] सुभद्रा ॥ ८५ ॥

ततश्च,

जाताधिकार्तिमपि चादरमात्रश[6]क्त्या
भिक्षाप्रदानविधिमादधतीं कथञ्चित् ।
तां बलिकामनिशमाळिजनो मनोज्ञै-
राश्वासयत् किल विनोदनकेळिभेदैः ॥ ८६ ॥

ततः कदाचन सखीजनेन विनो[7]दनकाम्यया मनोहरलतापादप-धन्याभोगं कन्यापुरोपवनमुपनीयमानेयमकाण्डलब्धनयनोत्सवं जनित-

---

१ ‘ भङ्गिं ’ ट. १. ‘ मापाद्यमाना ’ झ. ३. ‘ न्तं क्ला ’ क. ख, ‘ न्तं कान्त ’ ग. घ. ङ. च. ज. झ ४. ‘ हा हा सानन्य ’ ट.
५. ‘ द्रा ॥ जाता० ’ ख. ञ. ट. ६ ‘ भक्त्या ’ च. ञ.
७. ‘ दकाम्य ’ ग.

पुळकमुकुळनिचुळिताङ्गलता कुटीरकुहरप्रहितेक्षणे कुतुकाकुले स्थिते कुहनायोगिनि तत इतः प्रसृमरशिलीमुखप्रक[1]रं प्रचलितप्रवाळकरवाळं प्रसारितक[2]नकमुकुळकुन्तमुखं समराङ्कणमिव[3]ाङ्गजस्य त[4]द्देशमविषह्यं मन्यमानापि सखीजनदाक्षिण्यात् तानि तानि ताभिः प्रदर्शितानि[5] विनोदनानि किल विलोकयन्ती मध्ये मध्ये धनञ्जयनिपतितहृदयतया लिखितेवोत्कीर्णेव मुषितचैतन्येव कुसुमलतास्वन्यत[6]मामेव क्षणं निरीक्षमाणा प्रतिक्षणोद्गतदीर्घनिःश्वासा सञ्चरणखेद इति पञ्चशरग्लानिं निगूहमाना कुहचिदुल्लसितर[7]ागां पल्लवावलिं वल्लभवार्तामिव सखीजनोपनीतां कर्णयोराद्रियमाणा क्वचित् प्रियवयस्यया चतुरपरिग्रथितां कुसुममालां वरणमालेयं तवेति सहासं करे समर्पितां सलज्जाखेदमाद[8]दाना, कुत्रचिदत्यन्तक्ल[9]ान्त्या सखीजनेन संवीज्यमाना पुनरपि कमपि कालं समययापनाग्रहाद् व[10]ा सखीजनादराद् वा विजयनयनपुण्यपूराद् वा विजहार ।

परिसरभुवश्च विस्रम्भसंभाषणानि—

सखि! चूतपोतमेतं
जातिलता किं विळम्बते यातुम् ।
किमिह सखि[11]! ते विषादे-
लतिकास्वपि सन्ति मन्दभागिन्यः ॥ ८७ ॥

---

१. ‘ करप्रच ’ छ. २. ‘ तकीमु ’ ख. घ. छ.
३. ‘ वानङ्गराजस्य ’ छ., ‘ वानङ्गस्य ’ ञ. ४. ‘ तमुद्देश ’ ख. च. छ. ज. झ. ५. ‘नि विपिनोदराणि किल’ छ. ६. ‘ तमेव क्षणं निरीक्ष्यमा ’ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. ७. ‘ रागं प ’ ख. ८. ‘ धाना ’ घ.
९. ‘ क्लान्ता ’ क. १०. ‘ वा क्वचित् प्रियवचनाग्रहाद् वा सखी ’ ञ.
११. ‘ खि विषा ’ क.

अयि यूथिकां विलोकय
किसलयकरलालितामशोकेन ।
धन्यासि यूथिके त्वं
धृतरागे वल्लभे समीपगते ॥ ८८ ॥

सखि! माधवीयमारा-
दर्जुनमुपयातुमतितरां त्वरते ।
इति कथिता [1]नमितमुखी
तामैक्षत भङ्गुरभ्रुवा दृष्ट्या ॥ ८९ ॥

[2]इत्थं परार्थमपि नाम निजं निशम्य
तस्यास्तथाविधमुदीक्ष्य विकारभेदम् ।
आनन्दसागरनिमग्नमना मुहूर्तं
तस्थौ चिराय विजयश्चरितार्थजन्मा ॥ ९० ॥

एवं च कश्चित् समयं विहृत्य बाला[3]थ खेदालसपादचारा ।
गृहं प्रयाति स्म समं सखीभिः समं च जिष्णोर्नयनोत्सवेन ॥९१॥

दयितानुरागबोधा-
दुदितो विजयस्य यः समाश्वासः ।
अयमेव तत्समागम-
रणरणिकां मनसि शतगुणीचक्रे ॥ ९२ ॥

सा लीला [4]तान्तमङ्गं तत् ता विस्रम्भकला गिरः ।
इत्थं समाधयो भिक्षोः प्रावर्तन्त ततः परम् ॥ ९३ ॥

---

१ 'विनत' ख. ञ. ट २. 'एवं' ट.
३. 'ला सखेदा' ञ ट. ४. 'कान्त' ट.

मृगीदृशोऽप्यनुदिनं प्रियोपभ्य[1]प्रकाशनात् ।
विनोदनं परं जज्ञे मुनेरेव विलोकनम् ॥ ९४ ॥

एवं सा कमनीयमत्र कमनीयं तं भजन्ती यतिं
दृष्ट्वा तस्य भुजौ भुजङ्गसदृशौ मौर्वीकिणाङ्कावुभौ ।
पार्थः किं न्वयमेव वेति हृदये शङ्काकुला हन्त मे
वाञ्छामूर्च्छितमेतदित्युपरता लोलाभवत् प्रत्यहम् ॥ ९५ ॥

दिने दिने सा परिवृद्धशङ्का
समेत्य लज्जातरला कदाचित् ।
कथासु तत्त्वा[2]वगमाभिलाषा-
दपृच्छदेनं बहुदेशवार्ताम् ॥ ९६ ॥

सोऽपि देशचरितानि सर्वशो
नर्मभेदरमणीयमूचिवान् ।
सा[3] च तद्वचनकौतुकाच्चिरं
शृण्वती पुनरनिर्णया ययौ ॥ ९७ ॥

प्रियतमासहसङ्कथया [4]ततः
शतगुणार्तिरवर्तत पाण्डवः ।
सु[5]वदना पुनरप्यनुचोदने
सकुतुका त्रपया ववृते चिरम् ॥ ९८ ॥

---

१. 'प्रदर्शनात्' ज. ट. २. 'त्वाभिगमा' च.
३. 'सापि त' ख. ४. 'पुनः' ख. ग. घ. झ.
५. 'प्रियतमा' ज.

तत्तु सल्लपितं [1]तन्व्या तापशान्तिकृते कृतम् ।
तापवृद्ध्यै द्वयोरासीद् दुर्वैद्यस्येव भेषजम् ॥ ९९ ॥

भूयोऽपि निःसहा[2] सेयं कथञ्चिन्मन्दितत्रपा ।
यतिमेत्यैकदापृच्छदाशाक्लेश[3]जिघांसया ॥ १०० ॥

अयि भगवन्!

इन्द्रप्रस्थं किमसि गतवांस्तत्र संबन्धिनी नः
कुन्तीदेवी [4]किमु कुशलिनी नन्दनैर्धर्मजाद्यैः ।
पुत्रस्तस्याः स [5]खलु विजयः क्लिश्यते तीर्थचारै-
स्तीर्थस्नायिन् [6]किमु स भवता वीक्षितो वा श्रुतो वा ॥ १०१ ॥

इति निगद्य किमयं वक्ष्यतीति वेपितहृदयायामवस्थितायां[7] तस्यां क्षणं प्रमोदरुद्धो[8] धनञ्जयः सञ्जगाद—

आर्या पृथा कुशलिनी [9]ननु धर्मजाद्या-
स्तत्सूनवश्च सुखिना विजयस्त्विदानीम् ।
सन्न्यासमेत्य कपटादिह वृष्णिपुर्या-
मास्ते मुकुन्दसहजापरिरम्भकाङ्क्षी ॥ १०२ ॥

इति निशम्य निरन्तरमुन्मिषत्-
पुलकजालवृता नमितानना ।

---

१. 'तस्यास्ताप' क. ज. झ. ट. २. 'हायेयं' क. ट.
३. 'जिहासया' क. ख. ग. छ ४. 'ननु' क. च. ज.
५. 'किल' ग. ङ. ६. 'क्वचन' क, 'किमिह' च, 'स खलु' ग. ङ. ज. ट. ७. 'तायामस्यां' ङ. ज. ८. 'रुद्धकण्ठो धन' ट ९. 'खलु' क. ख. ग. घ. च.

विलिखती चरणेन भुवं क्षणं
स्थितवती च गता च गृहोदरम् ॥ १०३ ॥

ततश्च सा दुर्लभतरवल्लभोपलम्भ[1]तदनुरागावगमजनितप्रहर्षप्रकर्षोदयादुत्कूलिते रागसागरे भृशं परिप्लवमाना मुरहरो वा हलधरो वा यदुजनो वा किं मन्यत इत्यपाय[2]शतशङ्काकुला क्षणमपि[3] च प्रियविश्लेषमसहमाना भिक्षाविधये[4]ऽपि तदुपान्तं गन्तुमक्षम[5]माणा शयितु[6]मासितुमशितुमालपितुं[7] वाप्यरतिशालिनी स्निग्धमणितलेषु तल्पिमेषु[8] च परिवर्तमाना सकलशिशिरोपचाराणां सखीजनवचसामप्यतिभूमिं गता मातरापितृजनस्यापि कातरतामकरोत् ।

ततस्तदुदन्तवेदिमुकुन्दचोदितरुक्मिणीसमुपहृतभिक्षो धनञ्जयोऽपि प्रियावलोकन[9]विनोदन[10]लोपादनुपरोधमदनकदन[11]परिद[12]ह्यमानस्तद्दशामप्यतिवर्तमानां दुर्दशामभजत । ततश्च—

खिन्दानमातृविनिवेदितबालिकार्तिः
सन्तापमप्यधिकमिन्द्रसुतस्य जानन् ।
आप्तैर्मितैः समुपमन्त्र्य रहोविवाह-
माश्वासयत् स्व[13]पितरौ निभृतं मुकुन्दः ॥ १०४ ॥

---

१. 'म्भात्तदनु'. २. 'यशङ्का' घ ज.
३. 'पि प्रिय' ट. ४. 'ये तदु' ग. ५. 'क्षमा शयि' ट.
६. 'तुमशि' ज. ७. 'पितुमप्यगति' ख. ८. 'षु च विपरि' ग. घ. ङ. छ. ज. झ, 'षु परि' ज, 'षु विपरि' ट.
९. 'कनविलोपा' घ. १०. 'नविलो' ख. ग. ङ. च. ज.
११. 'मदनपरिदह्य' क. १२. 'दन्दह्य' ट.
१३. 'सुनिभृतं पितरौ' क. ख. ग. घ. छ. ज. झ.

पुनरप्ययमुपायसागरः सागरशायी यदुसभायामेवमवादीत्—

शान्ता नश्चिरकालमुत्सवरसाः सम्प्रत्युमेशोत्सवे-
द्वीपेऽन्यत्र दिनानि तावदधिकत्रिंशानि रंस्यामहे ।
स्वाभीष्टैर्विभवैः समं यदुजनास्तत्रोग्रसेनादयः
सर्वे यान्तु सुखाय निःसुखरसान् मर्त्यान् पशून् मन्महे ॥१०५॥

इत्यभिहितेषु मुदितेषु सकलभोजवृष्ण्यन्धकेषु सम्भृतसन्नाहेषु[1] सुपृथुसौहृदं विपृथुनामकं निभृतमुदितवान्[2] भगवान्—

सर्वे यान्त्यधुनान्तरीपमपरं त्वं द्वारकानिर्गम-
द्वारे रैवतके निवेश्य पृतनां त्रायस्व तावत् पुरीम् ।
अन्ते क्वापि दिने निरेष्यति पुराद् भद्रां हरन्नर्जुन[3]-
स्तं किञ्चित् प्रतिरुध्य[4] मुञ्च च जवाद् दत्त्वा मदीयं रथम् ॥

इति । ततश्च—

रामादिभिः सह गतो यतिमाह देवः
प्राप्तो महोत्सव इहाम्बुधिमध्यतो नः ।
यामो वयं विजनमित्ययि मास्तु खेदः
सा माधवी ननु वशेऽत्र समर्पिता वः[5] ॥ १०७ ॥

इति[6] । तदनु च—

---

१. ‘ षु पृथुसौ ’ घ. २. ‘ वान् स भग ’ ट.
३. ‘ वहन्न ’ ख. ग. घ. ज. ४. ‘ प्रतिबध्य ’ ञ.
५. ‘ वः जिग ’ ट. ६. ‘ ति ॥ जिग ’ ञ.

जिगमिषुम[1]वगम्य भ्रातरं तापताम्य-
न्ननुरपि तदुपान्तं प्राप्य बाला कथञ्चित् ।
व्रजति सकललोकैः[2] कृष्ण! योगीन्द्रमेनं
कथमिति गुरुलज्जारुद्धकण्ठी जगाद ॥ १०७ ॥

माधवोऽपि सान्तःस्मितं सान्त्वयन्निमामवादीत्—

सम्पादितं ननु यदत्र मया विधेयं
भूयस्त्वमेव भज भीरु यथेष्टमेनम् ।
ज्ञातं त्वया च चिरसंवसनात्तदिष्टं
नास्मासु कश्चिदिव ऊर्ध्वमिहास्ति भारः ॥ १०८ ॥

इति वचसा निजभ्रातुरनुमतिमवगम्य प्रसन्नायां [3]कमन्यः सोऽपि खलु कुरुसिंहकेळीवनायिते पुरे कतिपया[4]नेव रक्षकान् निक्षिप्य रैवतकरक्षिणामत्याहिते सति महाभेरीं निनादयेति सभापालमपि [5]प्रभाष्य सञ्चारितसाञ्चजन्यध्वनिः संचचाल चञ्चलाक्षीसञ्चयैः सह वञ्चनामनुजः ।

ततो हैमहलिकेन नैलाम्बरिकेण[6] रामेण शेखरिताग्रभागा देवकी-रोहिणी[7]प्रमुखस्त्रैणानुगतवसुदेवोग्रसेनप्रमुखराजन्यकराजपुत्र[8]कानुगामि-मानुष्यकसम्मिळितवात्सकवार्द्धकयौवतसर्वतोनिरुध्यमानहरित्तटाः प्रत्येकप्रत्याहृतप्रत्यग्रविविधभूषणाम्बरपेयखाद्यादिसकलपरिच्छदपरि-च्छुरितैः समुच्छ्रितपताकाशतच्छा[9]यापरिच्छादितदिगन्तरैः निरन्तर-

१. ‘ मभि ’ ख. छ. ज. २. ‘ के कृष्ण ’ ज.
३. ‘ कन्यकायां ’ ख. घ, ‘ कन्यायां ’ ज. ४. ‘ यान् रक्ष ’ छ
५. ‘ प्रतिभाष्य ’ ज. ६. ‘ ण भुवनाभिरामेण रामेण ’ ङ.
७. ‘ णीमुख ’ ख. ग. घ. ङ. ज. झ. ८. ‘ पुत्रानुगा ’ छ.
९. ‘ छायपरि ’ क. ज. झ.

पातिभिः नैकविधनौकासहस्रैः स्थलपथायितजल[1]निधिमार्गाः स[2]ङ्क्षोषिणेनोपेत्य दश[3]सप्तयोजनायामविस्तारे[4]ऽस्मिन् महाद्वीपे तत इतो घटि[5]तपटकुटीसहस्राः कृष्णराम[6]का यदवश्चातुस्त्रिंशद्दि[7]वसिकं छन्दस्योत्सवमुदजुघूषन् ।

तत[8]श्च रहीभूतायां यदुनगर्याम् —

किमपि विगळदन्तःसंज्वरा[9] मञ्जु[10]गात्री
  यतिमभजत गाढ[11]व्रीळिता चोत्सुका च ।
स च गळितनिरोधां वीक्ष्य कान्तां न सेहे
  कुचयुगपरिरम्भे चुम्बने वा विळम्बम् ॥ १०९ ॥

तथा पुनर्द्वित्रिदिनेषु तत्र[12] हि
  व्रजत्सु पर्यु[13]त्सुकचेतसोस्तयोः ।
कदापि तां पार्श्वगतां निशामुखे
  जगाद पार्थो मदनार्तिमूर्च्छ[14]या ॥ ११० ॥

नाथे माधवि! मन्मनो न सहते दूरे च नौ बान्धवा
  गान्धर्वं विधिमेव मानय ततस्त्रायस्व मे जीवितम् ।
मैत्रो नाम मुहूर्त एष शुभदः प्राप्तश्च किं मन्यसे
  नो चेदद्य कृशाङ्गि मन्मथहतो हा हन्त कुन्तीसुतः ॥ १११ ॥

---

१. ‘ लधि ’ ञ. २. ‘ संघोषणेनो ’ ञ. ‘ साघोषेणोपे ’ ट.
३. ‘ शसहस्रयो ’ क. ४. ‘ रे मद्वा ’ ञ. ५. ‘ तविविधपट ’ ङ.
६. ‘ मौ यद ’ ख, ‘ मकादयो यद ’ च. ७. ‘ वसकमुत्सवमुदमुद ’ ट. ८. ‘ ततो रही ’ ञ. ९. ‘ संज्वरा ’ ञ.
१०. ‘ चजुंगा ’ ज. ११ ‘ ढं व्रो ’ ङ. झ. १२. ‘ तेषु हि ’ ञ.
१३. ‘ पर्याकुलचे ’ क. १४ ‘ मूर्च्छिता ’ क. झ.

इति निशम्य गिरं दयितस्य सा
   स्वजनभीरुरवेपत चेतसा ।
नतमुखी च विधेयमजानती
   स्थितवती कलिताश्रुभरा दृशोः ॥ ११२ ॥

सा भ्रातरं भुवनसाक्षिणमेव तावत्
   सस्मार सम्भ्रमविषादभया दयालुम् ।
पार्थोऽपि तद्विवशतामव[1]लोक्य धीमा-
   नन्तश्चिचिन्त पितरं त्रिदशाधिनाथम् ॥ ११३ ॥

तावन्मर्त्या[2]न्धनिद्रायितमुसलिमुखान् वञ्चयन् वल्लभाभ्यां
   द्वाभ्यां मातापितृभ्यां त्रिचतुरयदुभि[3]श्चागतो वासुदेवः ।
इन्द्राण्या साकमिन्द्रोऽप्यमरमुनिगणैरप्सरोभिः समागात्
   प्रत्या[4]सैर्दिव्यभाभिः शिव शिव दिवसम्मन्य आसीन्निशीथः ॥

ततः प्रमोहार्णवादुत्तीर्य प्रमोदार्णवावतीर्णयोः सुभद्रापार्थयोः परस्परमङ्ग[4]मपरिप्रीतेषु हरिप्रेय[5]सीमुखदिव्यमानुषजनेषु समो[6]दसम्भारमम्भोरुहाक्षसम्भाविते दम्भोळिपाणौ सम्पादितक[7]न्याप्रार्थनकृत्ये स्वप्रियसुतं सप्रहर्ष[8]मालिङ्ग्य दिव्यलोकाहृतमणिमुकुटकटकाङ्गदहारदुकूलाद्यैः स्वयमेव विभूषितवति शाश्वततपसि काश्यपमुनौ[9]वाश्रितहोमकर्माणि कर्मसाक्षिषु च नारदा[10]दिषु कुशलत[11]मरम्भादिरम्भोरू[12]साहितया

१. ‘ वागम्य ’ क.   २. ‘ द्यार्धनिद्रा ’ ट.
३. ‘ भिः संग ’ ञ.   ४. ‘ ङ्गपरि ’ क.   ४. ‘ सीप्रमुख ’ ज.
५. ‘ षी ’ ञ. ट.   ६. ‘ दभर ’ ञ, ‘ दभार ’ ट.
७ ‘ कन्यकाप्रा ’ ग. ट.   ८. ‘ म ’ क. ट.   ९. ‘ नावुपा ’ ट.
१०. ‘ दादिमुनिषु कुश ’ ट.   ११. ‘ तररम्भा ’ ट.
१२. ‘ रु ’ घ. छ. झ. ञ. ट.

जम्भारिदयितया निज[1]भूषण[2]विभूषिताङ्ग्याः स्वकान्त्या सुरसुन्दरीबृन्दमपि मन्दयन्त्याः समनुरुन्धदरुन्धतीप्रमुखमुनिप्रियाजनसमानीताया जगन्नाथसोदर्याः कुरुकुललक्ष्मीनिवासाम्बुजं कराम्बुजं संजगृ[3]हे स[4]कौतुकानन्दो महेन्द्रसूनुः ।

सौवस्तिकाः सुरमुनिप्रवरास्तदानीं
रम्भाशचीप्रभृतयश्च सखीविधेये ।
देवेश्वरो घटयिता भुवने[5]श्वरोऽपि
दाम्पत्यमेतदिह नै[6]न्वगणेयभाग्यम् ॥ ११५ ॥

पूर्वं शचीमघवसङ्घटनात् परस्ता-
न्ना[7]लोकिता वरवधूरुचिरीदृशी नः ।
इत्थं प्रशंसनपराः सुरसिद्धसङ्घा-
स्तस्थु[8]स्तदा नयनपूरितहर्षबाष्पा[9]ः ॥ ११६ ॥

एवमभूतपूर्वे वृत्ते नातिविदिते विवाहोत्सवे,

शक्रोऽसौ चिरदृष्टपुत्रविरहक्लेशात् कथञ्चिद् ययौ
पुत्रं द्रक्ष्यसि खाण्डवे ध्रु[10]वमिति स्मेरोऽगमन्नारदः ।
गोविन्दोऽपि सखे वसन्निह सुखं गच्छोत्सवन्ते रथी
चापी द्रक्ष्यसि मां कुरुष्विति वदन् द्वीपं गतः सुप्तवान् ॥११७॥

---

१. ‘ जाविभू ’ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. २. ‘ णभूषि ’ ज.
३. ‘ हे महे ’ ञ. ४. ‘ सकुतु ’ क. ख. छ. ट.
५. ‘ श्वरश्च ’ क. घ. ञ. ६. ‘ नावगणेय ’ छ.
७. ‘ न्नालोचिता ’ छ. ८. ‘ स्थुर्मुदा ट. ९. ‘ ष्पाः ॥ शक्रो० ’ घ. १०. ‘ द्रुतमि ’ ङ. च. ज. ञ.

एवं नाम कृतार्थयोरविरहः कन्यापुरावासिनो-
राळीलाळितयोस्तयोः स ववृधे लज्जाविमिश्रो रसः ।
यस्मिन् नूतनमेव जातमखिलं यत्र क्षणा* वासराः
प्रत्यासन्नविवाह एव परमो यस्मिन्नभूदुत्सवः ॥ ११८ ॥

वक्त्रालोकनकौतुके नतमुखीमालापलीलारस-
प्रस्तावेषु च मुग्धहासकलिकामात्रेण दत्तोत्तराम् ।
आश्लेषे सदये मनागिव तनुं व्यावर्तयन्तीमसौ
त्रैलोक्येऽपि विलोभिनीं प्रियतमामानन्दवानन्वभूत् ॥ ११९ ॥

क्रमेण विगळत्त्रपां किमपि दत्तकण्ठग्रहा-
मसंवृतकुचद्वयामनपनीतबिम्बाधराम् ।
स्वयं प्रतिदिनं पुनर्मदनशासने वर्तिनीं
निशासु स यथासुखं समनुभूतवान् माधवीम् ॥ १२० ॥

एवं प्रतिकलं तत्र वर्धमाने स्मरोत्सवे ।
महोत्सवस्तु वृष्णीनां प्रायशोऽवधिमाययौ ॥ १२१ ॥

तावत् प्रस्थानकाम्यत्प्रियतमवचसा राजपुत्री व्रतान्त-
व्याजादाराद्धविप्रा रथमिषुभरितं प्राग्रहीदौग्रसेनम् ।
सूताभावादथास्मिन् किमपि परवशे शौरिणा शैशवेऽहं
सारथ्ये शिक्षितास्मीत्यवददियमयं विश्वभर्त्रे ननाम ॥ १२२ ॥

* इत आरभ्य १२३ तमश्लोके ' रथे ' इतिपर्यन्तो भागः घपाठे नास्ति ।

१. ' वृते ' क. ख. ग. घ. ङ. ज. २. ' सभये ' क.
३. ' विमोहिनीं ' च. ज. झ. ४. ' प्रणयिनीं ' क. ख. ग.
५. ' थारसं ' ग. ६. ' रसोत्स ' ग. ७. ' राध्य विप्रान् रथ ' छ. ट.

ततश्च,

बिभ्राणं शक्रदत्तं मणिमकुटवरं कान्तया यन्तुमन्तं
सख्या चाधूतबालव्यजनमथ रथे वीक्ष्य पार्थं[1] प्रकाशम् ।
भद्रे भद्रासि वीरप्रवरवरणये[2]त्यङ्गनौघे सघोषे
कन्यागेहात् प्रतस्थे झटिति जलधरक्रन्दनस्यन्दनोऽयम् ॥

गृहीताभिहतेति गोपुरमुखात् संप्रेक्ष्य रक्षाभटान्
धारावर्षमवर्षदेष परितो निःशङ्कगामी शरान् ।
साले गोपुरवेदिषु ध्वजशते वृक्षेषु लक्षोत्तरं
प्रोत्खाता विशिखा भयार्दितजना गात्रं न किञ्चित् क्षतम् ॥

एवं निरुच्छ्वसितमूर्च्छितै[3]रक्षिलो[4]के
प्रक्षोभ्य सर्वमभिरैवतकं गतेऽस्मिन् ।
वीरेषु केऽप्यनुसृताः किल तस्य किञ्चित्
सिंहाव[5]लोकितवशेन परा[6]द्रुताश्च ॥ १२५ ॥

ततो[7] रैवता[8]द्रिपथमारोहन्तम्

अमुं सुभद्रासखमात्तचापं
रथोद्गळद्गर्जितघोषिताशम् ।
सचापमम्भोदमिवापतन्तं
न सेहिरे ते गिरिपाल[9]सिंहाः ॥ १२६ ॥

---

१. 'कृतार्थम्' ट, 'प्रकाशे' छ. २. 'त्यात्तघोषे जनौघे' ज.
३. 'तसर्वलोके' ख. ४. 'लोकं' ञ.
५ 'वलोकनवशेन' छ. ञ. ६. 'विनिद्रु' ञ, 'परिद्रु' ट.
७. 'ततश्च रैवतकाद्रिमा' ट. ८. 'ताद्रिमारो' ञ. ट.
९. 'लसङ्घाः' ख.

तत्र च ससिंहनादमुत्क्षुभितेषु तेषु सैन्येषु निराकुला मुरारि-सोदरी दयितमेवमवादीत्

पार्थस्य युद्धेऽपि यथा नियोक्ष्यसे
रथं तथा शिक्षय माधवीति माम् ।
जगाद बाल्ये स हि मे सहोदर-
स्तदद्य युद्धे तव कौतुकिन्यहम् ॥ १२७ ॥

इत्थं प्रियानिगदितो मुदितोऽयमूचे
सम्पूरयामि तव कौतुकमम्बुजाक्षि ! ।
योत्स्येऽद्य दारुणतरं न च हन्मि सेनां
धानुष्कतां मम विलोकय चोदयाश्वान् ॥ १२८ ॥

इति गदितया तया प्रचोदितेषु हयेषु प्रळयसलिलप्रवाहप्रायं पुरतः प्रतायमानैरानन्तर्यौघसहस्रैर्विमुक्तशक्त्यृष्टितोमरकळम्बकङ्कदम्ब-कनिरन्तरीकृते दिगन्तराळे धनञ्जयोऽपि निजभुजदण्डकुण्डलितचण्ड-कोदण्डहिण्डितशरषण्डखण्डितसकलास्त्रमण्डल एव प्रत्येकं प्रत्यर्थि-वीरानपि शरशतैः समावृणुते स्म ।

दृष्टा येऽर्धपथस्पृशः प्रकटितज्याबन्धमोक्षाश्च ये
ये चापेषु समर्पिताः करतले सन्धित्सया ये धृताः ।

---

१. ‘ सिंहनादसमुत्क्षुभि ’ क. छ. झ. २. ‘ मुररिपुसोद ’ ट.
३. ‘ युद्धेषु ’ ञ. ४. ‘ तो यथेष्टं ’ ञ. ५. ‘ ति निग ’ ञ.
६. ‘ म्बकदम्बनिर ’ छ. ७. ‘ ळे जिष्णुरपि ’ ङ.
८. ‘ ताखण्डास्त्र ’ ङ. ९. ‘ वृण्वन् p 40. l. 3 युगबन्धखण्डन ’ ग. घ. ङ च. छ. ज, ‘ वृण्वन् उग्रबन्ध ’ झ.

तूणीरादसमग्रकृष्टवपुषो ये च द्विषां सायकाः
छिद्यन्ते स्म शरैरनेन रभसा ते ते तथैव स्थिताः ॥ १२८ ॥

अनन्तरं च युगबन्धखण्डनस्वस्थकायरथ्यतुरङ्गान् शकलितध्वजवरूथरथाङ्गशताङ्गान् इषुदण्डपोथनपातितसादिनिषादिवीरान् विशीर्यमाणपर्याणकुथानपि तुरङ्गमतङ्गजसङ्घान् पदातीनपि तत इतो दलितनिपतदुरस्त्रशिरस्त्राणश्रेणीन् कटकवलयकुण्डलखण्डनखणत्कारखेदितकर्णपुटान् खाडिति खण्डितखड्गलतांस्त्रुडिति त्रुटितचापतोमरानक्षतशरीरमात्रशेषानकरोन्महावीरः ।

[3]विकीर्णभूषामणिशोणभासं
शिरस्त्रवर्मादिदुकूलखण्डाम् ।
अशोणितामप्यवनिं समन्तात्
सशोणितेति भ्रमयाम्बभूवुः ॥ १२९ ॥

अन्योन्यपाटवालोकप्रमोदगलितत्रपौ ।
आलिलिङ्गतुरुन्मुक्तरश्मिचापौ वधूवरौ ॥ १३० ॥

ततश्च,

सारथ्यखेदालसगात्रवल्ली
सा बाहुमंसे विनिवेश्य सख्याः ।
प्रियेण सत्पल्लववीज्यमाना
क्षणं रथान्ते निषसाद तन्वी ॥ १३१ ॥

---

१. ‘ सात् ते ’ क.　२. ‘ थनिपा ’ छ.　३. ‘ प्रकीर्ण ’ क.
४. ‘ दविगळत्रपौ ’ अ.　५. ‘ त्रयष्टिः ’ ख.

तदा त्रिपृथुरागतः समुपगुह्य तं मानयन्
प्रशस्य रणनैपुणीमदिशदच्युतस्यन्दनम् ।
प्रसिद्धहयशालिना मणिरथेन तेन द्रुतं
जगाम स च पाण्डवो यमितसैन्धवः कान्तया ॥ १३२ ॥

तदनु च,

विजित्य नः पर्वतदुर्गपालकान्
कुरूत्तमो[1] यात्यपहृत्य माधवीम् ।
इतीरितो मङ्क्षु भटैः सभापति-
र्जघान भेरीं प्रळयाम्बुदस्वनाम्[2] ॥ १३३ ॥

ततः कर्णरूक्षभेरीरवाकर्णनसरभसौपहस्तित[3]सामिभुक्तपेयखाद्यादिसम्भारेषु[4] जृम्भितामर्षप्रकर्षविकर्षित[5]नौकासहस्रक्षणलङ्घितोत्तीर्णमहार्णवमार्गेषु त्वरावशात् पार्श्वगोपुरेण प्रविश्य सभामुपधावितेषु सभापतिनिवेदितदुश्च्यवनसुतदुश्चेष्टितश्रवणसम्भूय[6]स्यद्रोषभारात् सम्भूय समुत्पतत्सु सकलै[7]वृष्ण्यन्धकयदुवीरेषु आद्रवत प्रहरतां[8] गृह्णीत बध्नीतां[9] लुनीत मृद्नीतां[10] कृन्धि[11]विचक्षणां कृन्तविचक्षणां च घोषणां कुर्वत्सु कवचः कवचो धनुर्धनुरिति वादिषु रोषाक्रान्तोऽपि स्वयं सीरपाणिर्माशब्दिको भूत्वा बभाषे—

---

१. 'रूद्वहो छ. ञ. ट. २. 'यार्णवस्व' ञ.
३. 'सापतित' क. ४. 'षु विजृ' ख. ङ.
५. 'मर्षविकर्षित' घ. ६. 'म्भूतरोष' ट
७. 'लभोजवृ' क. ड. छ. ज. झ. ८. 'रत' ट.
९. 'त' ट. १०. 'त' ट. ११. 'कृन्धीति विचक्षणां घोष' ट.

सर्वे तिष्ठत वृष्णयो मधुरिपुं पृष्ट्वैव कुर्मोऽखिलं
कृष्ण! क्वासि पुरस्त्वया कथमिदं नालोचितं धीमता ।
ज्ञात्वा वाथ निगूहितं कथय मे सत्यं श्रुते त्वन्मते
कन्याचोरममुं खलं हलमुखप्रोतं करिष्याम्यहम् ॥ १३४ ॥

एकेन वा किमिह पाण्डवकीटकेन
भीमादयोऽपि मुसलाभिहतिं सहन्ताम् ।
दुष्कौरवापशदधिक्कृतिदीपितात्मा
निष्कौरवां धरणिमद्य बलः करोति ॥ १३५ ॥

इति वदतस्तस्यैवानुवदमानेषु परस्सहस्रेषु यदुषु सस्मितमुखो जगाद वासुभद्रः -

सम्भूयैव पुरीं स किं न गमितो नाहं प्रमाणं तदा
पश्चादुत्सविनः सहैव हि वयं किं नान्तरीपे स्थिताः ।
तत्किं पृच्छसि मां ध्रुवं स विजयो याच्ञाविधौ लज्जितः
प्रत्यक्षाहरणे[2] च बन्धुकदनाशङ्की जहार छलात् ॥ १३६ ॥

तदेत्य सम्मानयताशु पाण्डवं
पराजयादत्र वरं तदेव वः ।
इतीरिता अप्यनतिक्षतक्रुधः
सम्मानसङ्ग्रामसमं प्रतस्थिरे ॥ १३७ ॥

श्रुत्वा प्रस्थानभेरीं पथि कुरुवृषभः सोऽपि वीरस्वभावाद्
रोषाक्रान्तो बभाषे कुरुमहिषि रथं तूर्णमावर्तयेति ।

---

१. 'रा त्वया' ट. २. 'णेऽपि ब' ट.
३. 'समान' छ. ञ. ट.

[1]भीमत्वा वृष्णिपुत्र्या चरणनिपतनात् सान्त्वितः शान्तरोषः
कान्तामारथ्यधावत्तुरगरथजवादाशु दूरं प्रपेदे ॥ १३८ ॥

ततः ससन्नाहाः पौरस्त्यगोपुरसरण्या[2] विनिःसरन्तो हलिपुरःसरा यदवः श्येनयागमिव शरगणास्तीर्णवेदिभागं, पुष्पसमयमिव शिलीमुख[3]पूरितमालं, विष्णुरथमिव[4] पत्त्रिवराक्रान्तकेतुदण्डं, विशिखात्मकमपि[5] [6]सकलविशिखाप्रदेशं, सर्वतः शरलक्षलक्षीकृतमपि रक्षिजनदर्शितविलक्षमात्रं, गोपुरदेशमत्यतिविस्मापनम[7]मालोक्य हरिवचसि किमपि जातप्रतिपत्तयः पुनरपि रैवतकान्तमासरन्तस्तत्र च शरशकलित[8]शताङ्गशतसकलनन्नदन्तु[9]रितान्तराम्[10], अन्तरान्तरा कुन्तखड्गशतनिशातशकलसञ्चय[11]दुःसञ्चराम् उपर्युपर्यापतितपर्याणपट्टोष्णीषकवचखण्डकोमलनया जयश्रीकेलिशय्यासमानाम्, अमांसशोणिताम्, अदृष्टश्रुतपूर्वा[12]माहवभूमिमालोक्य विस्मयबहुमानप्रशान्तरोषभारा विपृथुनाप्युपगम्य दूरंगतो[13]ऽधुना कौरव इत्यावेदिता हरिवचनं हरितनयमपि मनसा मानयन्तो गर्वात्ययसव्रीडचेतसः सर्वे[14]ऽपि सान्तस्मितमाधवाधिष्ठितां कुशस्थलीमिव प्रतिपेदिरे[15]।

एवं वृन्दे यदूनां गतरुषि समनुज्ञापयन्नुग्रसेनं
सार्धं सङ्कर्षणाद्यैः सकलयदुवरैः सत्यभामासमेतः।

---

१ 'भीम' ञ. २. 'ण्या नि' झ. ३. 'खप्रपूरि' ञ. ट.
४. 'व पतत्रि' ट. ज. झ. ५. 'कमिव स' ग. ञ, 'कमेव स'
क. ख. घ. च. छ. ज. झ. ६. 'सर्वविशि' ञ. ट.
७. 'नमवलो' ग. ज. ८. 'शखशक' ख. ग. घ. छ.
९. 'लदन्तु' ट. १०. 'तामन्तरान्तरा' छ.
११. 'लचय ञ. १२. 'तरूपामा' क. ग. घ. ज. झ.
१३. 'दूरं ग' ज. १४. 'सोऽपि' ज. १५. 'प्रपे' ग. छ.

सैन्यप्रक्षोभिताशो बहुहरणधनाक्रान्तचक्रीवदुष्ट्री-
चक्रैश्चक्री स शक्रात्मजनिजभगिनीमाननार्थं प्रतस्थे ॥ १३

पार्थश्चासौ लङ्घिताध्वा सुखेन
क्रोशे पुर्याः प्राप्य गोपालवाटीम् ।
मार्गश्रान्तिं शान्तिमानीय कान्ता-
मूचे किञ्चित् सान्त्वयन्नङ्कशय्याम् ॥ १४० ॥

कल्याणगात्रि शृणु मा खलु पार्षती त्वां
सद्यो मया सह गतां न सहेत नूनम् ।
पूर्वोदितं च हृदि मुञ्चति सा न किञ्चित्
तद् गोपिकाकृतिरुपेत्य च मानयैनाम् ॥ १४१ ॥

इत्थं प्रियेण गदिता वरवर्णिनी सा
पीताम्बरस्य भगिनी धृतपीतचेला ।
गोपीजनैः सह गता खलु याज्ञसेनीं
प्रेष्यास्मि ते यदुसुतेति मुदा ववन्दे ॥ १४२ ॥

सम्प्रीतयापि च तया बहुलम्भिताशीः
सम्प्राप्य साथ च ननाम पितृष्वसारम् ।
प्राप्ता मुकुन्दसहजा किल पार्थपत्नी
पार्थेन साकमिति तत्र महोत्सवोऽभूत् ॥ १४३ ॥

पार्थो वल्लववाट एव मिळितः कृष्णादिवृष्णीश्वरै-
रिन्द्रप्रस्थमगात् समर्हणवलत्सोदर्यपर्याकुलम् ।

---

१. 'पदौ व' ट.

किञ्च श्रीधरदत्तयौतकधनैर्नागाश्वरत्नादिभिः
पूर्वस्माद् ववृधे शताधिकतरं तत् पाण्डवानां पुरम् ॥ १४४

तत्र च पुरे सुहृत्सम्भावनमहोत्सवमयेषु बहुषु दिनेषु गतेषु,

बलमुखयदुमण्डले प्रयाते
वसति च तत्र हरौ स शक्रसूनुः ।
यदुवरसहजाकुचाङ्कुरे च
द्रुपदसुताकुचमण्डले च रेमे ॥ १४५ ॥

इति सुभद्राहरणप्रबन्धः ।

राजसूयप्रबन्धः

श्रीनारायणभट्टविरचितः ।

*गोविन्दमानन्दरसैकसान्द्र-
मावन्द्य नारायणभूसुरेन्द्रः ।
निर्माति धर्मात्मजराजसूय-
सम्पन्मयं सम्प्रति चम्पुकाव्यम् ॥ १ ॥

कामं भीमार्जुनाद्यैरजितपृथुमहोवर्धितैरुद्धृतानां
पृथ्वीशानां जयेन प्रसभमुपहृते निस्तुले वित्तराशौ ।
तद् वृत्तं धर्मसूनुः सपदि परममित्राय भर्त्रे यदूना-
मावेद्य व्यासमुख्यैः सममभृत परद्रव्यवद् द्रव्यभारम् ॥ २ ॥

भगवानपि भुवनानुग्रहैकदीक्षितः सतत[1]त्रीक्षि[2]तनिखिलवृत्तान्तोऽपि तदुदन्तनिशमनानन्तरमेव निखिलात्मकस्य स्वस्यैव वरिवस्याहेतोरधिकदुःसाधस्य समस्तामरमुनिमनुजस्तोमसम्प्रीतिसम्भावनीयस्य मखतन्तुप्रवरस्य संसाधनमिषेण तत इतः समामिळितबहुतरसुकृतोत्तरजननयनहृदयेषु चिदानन्दामृ[3]तरसलहरीं [4]विकरीतुमनाः सकलहरिदन्त[5]-

---

* ' गघपाठयोः पद्यमिदं नास्ति ; चपाठः तृतीयपद्यप्रभृत्येवारभ्यते ।

---

१. ' तं त्री ' ग. घ.
२. ' तसकलवृ ' ट.
३. ' तलह ' ट
४. ' वितरी ' ख. ग. घ. ज.
५. ' न्तरस ' ख. ग घ.

सन्ततां विभूतिमुपसंहृत्य पाण्डवपुरमेव मण्डयन्तीं महालक्ष्मीं वासकसज्जिकामिवाभिसर्तुकामस्तथाविधमहोत्सवसमुचितवेषभूषादेदीप्यमानयदुनृपसुतपृतनाशतावृतमपरिकरसकलमहिषीगणपरिवीयमाणः सुरपुरदुर्लभनिजलक्ष्मीहल्लोहलतुल्यविभवं पृथुतरपृथासुतप्रणयभारसमुचितम् अतुलमणिगणबहुळम् अतिविविधमुपदापदार्थसार्थम् उद्वाहयन् कुशस्थलीपुरस्थलादभिप्रस्थाय हरिप्रस्थनगरीमभूतपूर्वपरमाडम्बरोचितवादित्रादिघोषसम्पदाकम्पितभुवनावकाशः समाससाद ।

कुतूहलसमाकुलैस्तदनु शुश्रुवे पाण्डवै-
श्चिराय परिवाञ्छितः स खलु पाञ्चजन्यध्वनिः ।
मुरारिसुषमाझरीममृतपायमापास्यतां
विरोधि दुरितं नृणां पुरत एव धून्वन्निव ॥ ३ ॥

तदा[2] च द[3]रोदरोदीर्णपुरोदरापूर्णगभीरमधुरनिनादविचालितकूलङ्कषकुतूहलाकुलितहृदन्तरैर्निरन्तरमधिरूढसौधाङ्कणतुङ्गगोपुरसालैः पुरीगतनरपुरन्ध्रीजालैरापादचूडमापीयमानतापिञ्छमञ्जरीमञ्जुलकान्तिपीयूषभूमा चामीकरश्यामीकरणनिपुणसुषमाभरसुषमाङ्गभङ्गितरङ्गिताभिराममञ्जुलमणिशिबिकासमारूढाभिः षोडशसहस्राधिकवल्लभाभिरुल्लसितोपशल्यश्चटुलतटिल्लतापरीत इव तरुणाम्बुवाहः कनकलतिकानिकरपरिगत इव सुरलोकशाखी विपुलबलकदम्बडम्बरविजृम्भितरेणुनिकुरुम्बसम्बाधनिपीताम्बरः पीताम्बरः पाण्डवहृदयमिव विशालसुभगतरं नगरप्रवरं प्रविवेश ।

---

१. 'तः सप' घ.
२. 'तदनु दरो' च, ततश्च दरो' ज,
३. 'दरोदीर्ण' क.
४. 'रसमधि' ञ. ठ. ढ.
५. 'षधामा चा' च
६. 'माभरभङ्गि' च
७ 'तापरिवीत' छ.
८. 'कापरि' च.
९. 'म्बाडम्ब' क. ञ. ट.
१०. 'श। चित्रं भो०' च.

तत्र च वर्तमाने मर्त्योत्तमवेषस्य नित्येश्वरस्य तत्तादृशमत्तकाशिनीगणैः समं प्रत्यासीदतः प्रत्यग्रदर्शनमहोत्सवे,

चित्रं भो रूपमासां बत पुनरमुना सङ्गमे भाग्यसीमा
सर्वागारेष्वजस्रं [1]किल रतिजनको हन्त सौभाग्यभूमा ।
पश्येमाः पश्य शौरिं शिव शिव भुवनानन्[2]दनं कान्तिसीम्ना
दिष्ट्या दृष्ट्योरवाप्तं फलमिति सुदृशां प्रोद्गता वाग्विलासाः ॥४॥

आसामेकापि नाकारिषि बत किमहं भाग्यपात्रं विधात्रा
हा हन्तैतत्पदाब्जद्वयमपि कु[3]चयोरेकदा योजयेयम् ।
स्वप्नेऽप्येनं कदा वा दृढतरमुपगूहामि हा मे दुराशा[4]
कृष्णस्यापीय रूपामृतमिति महिला मोहमाहन्त याताः ॥ ५ ॥

ततश्च सम्भ्रमप्रमोदताण्डवितहृदयैः पाण्डवेयैः व्यासधौम्यपुरोगैः [5]सम्यगभिगम्य सम्मानपूर्वकं पुराभ्यन्तरमुपनीते समस्तहरित्तटाहृतप्राभृतप्रकरपरिहासिनमिव मुक्तामणिप्रचुरं वित्तराशिं दत्तवति विलसदष्टापदविष्टरनिविष्टे विष्टरश्रवसि परिहृष्टपार्षतीमाधवीसाधुतरमाननसमानन्दितासु विशालमणि[6]शालाशतनिवेशितासु स्वपुरीनिवासा[7]दपि प्रसेदुषीषु परमपुरुषमहिषीषु यथासु[8]खनिवेशितासु च यदुपृतनासु,

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।
अतोयमिव[9] वर्षेण हरिणा तत् पुरं बभौ ॥ ६ ॥

---

१. ‘ खलु ’ ग. ट.
२. ‘ न्द्दकं का ’ क. ग. घ. च. झ.
३ ‘ चायोरन्तरे यो ’ च.
४ ‘ शां ’ ट.
५. ‘ समभिगम्य ’ ट.
६. ‘ शालानिवे ’ च. ‘ शालशत ’ ब. ङ. ठ.
७. ‘ दतिप्र ’ च.
८. ‘ खं निवे ’ ख. छ. ञ.
९. ‘ व तोयेन ह ’ च. ठ. ढ.

सुखोपविष्टं भुवनप्रकृष्टं पुमांसमेत्य स्वजनाभिजुष्टः ।
नृपो निविष्टोऽस्य पदाब्जमूले स्वयं गरिष्ठां गिरमाबभाषे* ॥७॥

वित्तं देव भवत्कृपार्जितमिदं कृत्स्नं त्वयि प्रार्पितं
युक्तं तद् विनियुज्यतां तव कलारूपेषु देवादिषु ।
कर्तव्ये[1] च नियुङ्क्ष्व भृत्यमयि मां द्रष्टासि सर्वं प्रभो
कर्ता कारयिता प्रसीदसि फलं दत्से च निःसंशयम् ॥ ८ ॥

उक्तवन्तमिति भक्तवत्सलः
श्रावयन्नथ सभासदो जनान् ।
व्याजहार दशनांशुमण्डल-
व्याजहारशबळीकृताकृतिः ॥ ९ ॥

धर्मात्मन् भवता जिता त्वयि परं जागर्तु[2] लक्ष्मीरियं
त्वां कर्तारमुपेत्य सोऽद्य लसतु श्रीराजसूयाध्वरः ।
मामाज्ञाकरमेव ते विजयवद् विज्ञाय यज्ञोद्यमं
कुर्वीथास्त्वमदृष्टपूर्वविधया तं साधयिष्याम्यहम् ॥ १० ॥

इत्थं वादिनि विश्वनेतरि भृशं पार्थः कृतार्थीकृत-
स्तद्वाचा प्रजिघाय भूसुरनृपव्रातेषु दूतोत्करान् ।
प्राप्तानामिह सार्धवत्सरसुखावासक्षमानालयान्
क्षिप्रं कल्पयितुं[3] च शिल्पिनिवहानल्पेतरानभ्यधात् ॥ ११ ॥

---

* इतः परं चपाठे ' ये भूपा० ' श्लो० १५. इति परं दृश्यते ।

---

१. ' व्येषु नि ' ख. ट. ' व्यं च ' ग. घ. झ
२. ' र्गति ल ' ञ. ठ
३. ' कारयितुं ' ज.

तद्वचःश्रवणसत्वरोद्यत-
क्षिप्रकारिबहुशिल्पिवैभवात् ।
निष्ठितैत्र[1] ददृशे गृहावली
विष्टपाळिरिव विष्णुवैभवात् ॥ १२ ॥

संप्राप्तो[2] नकुलोऽथ हस्तिनपुरीं प्रज्ञादृशं तं नृपं
भीष्मद्रोणकृपादिकान् प्रमुदितान् कर्णान्वितान् कौरवान् ।
सर्वानादरपूर्वमानयदसौ राजापि संम्मानय-[3]
न्नेनानेधितसाधुभोगविभवेष्वावासयद् धामसु ॥ १३ ॥

वृष्णीन्द्राश्च बलोग्रसेनवसुदेवाद्याः समग्रादराः
संप्राप्ताः शिशुपालपौण्ड्रकमुखाश्चान्येऽपि[4] मान्या नृपाः ।
पूर्वप्राप्तविराटपार्षतमुखैर्भूपेन चात्यादृता-
स्तेऽपि स्वोचितवैभवानि भवनान्यापुश्चभूमिभृताः ॥ १४ ॥

ये भूपा बन्धमुक्ता मगधनृपगृहात् तेऽपि कृष्णाङ्घ्रिभक्ति-
स्फायानूत्थायिपार्थप्रणयपरवशाः स्वस्वराज्याप्तिहृष्टाः ।
भूषावेषैरपूर्वां तनुमिव दधतो वाहयन्तो धनौघा-
नापुः पादाग्रजाग्रन्निगळकिंकिणकणैस्तत्क्षणे[5] लक्ष्यभेदाः ॥ १५ ॥

सर्वे निर्वैरगर्वा विविधपरिकराखर्वमुर्वीशमुख्याः
सस्त्रीपुत्राः सुशस्त्रोज्ज्वलविपुलबला[6] दूतहूताः समेताः ।

---

१. 'तेव' ग. घ. २. 'तां प्राप्तो' ज.
३. 'सम्भावय' ख. ग. घ. ४. 'न्ये च मा' ग. घ.
५. 'ळकिणकिणैस्त' ट. ६. 'सुश' ख. घ.

धर्मात्मा धर्मजन्मा मदुपहृतधनेनैव तं यज्ञवर्यं
सर्वं निर्वोढुमीष्टामिति च विचकृषुः स्पर्धया वित्तभारान्* ॥

पाण्ड्यः पाटीरकूटान् मरिचपुरुचयान् केरळोऽवन्तिराजो
लक्षं योषाश्च भूषाः शुभितमणिमहःकन्दळाः कुन्तळेशः ।
काशीशोऽशीतिसाहस्रकमदित गवां कीकटे[1]शोऽश्वकोटिं
चीनेशः पट्ट[2]भेदान् गजरथतुरगान् भूरि सौवीरवीरः ॥ १७ ॥

काम्बोजः कम्बळौघान् मृगमदघनसारादिभाण्डानि पौण्ड्रो
वङ्गः पर्यङ्कवर्यान् नियुतमथ कलिङ्गो[3]ऽपि भृङ्गारसङ्घान् ।
सौराष्ट्रो भारलक्षं धवळगुळसिताः शैलजास्तैलकुम्भान्
कोटिं मारन्दकुम्भानयुतमपि घृतं कुम्भकोट्या च नन्दः ॥

हेतिव्रातान् शकौघैः सह स हि भगदत्तोऽहरन्माळवेन्द्रो
गोधूमद्रोणकोटिं सममगरुघटाजाततक्कोलभारैः ।
सर्वेऽपि स्वर्णरत्नान्युरुतरमहरन् द्वारतो वारिताश्च
प्रापुः कृच्छ्रात् प्रवेशं कथितनिजनिजप्राभृता भूभृतोऽमी ॥१९

[4]केऽपि स्फायद्धनार्याः कतिचिदतिरसप्राज्यसाज्यादिभोज्य-
स्वाराज्याशाः परे तु स्फुटयितुमनसो यज्ञविज्ञानदाक्ष्यम् ।

---

* एतदनन्तरं चपाठे 'हेतिव्रातान्०' (श्लो १९) ततः 'आयान्तु०' (श्लो ७७) इति परं दृश्यते ।

---

१. 'टेशश्च को' क. ज. ट. ढ. २. 'ट्टबन्धान्' क. ङ. छ. ट.
३. 'ङ्गोऽथ भृ' ज. ४. 'केचित् स्फा' ख. छ.
५. 'शाः' क. ख.

केचिद् गोविन्दसन्दर्शनविवशधियः केऽपि विद्वद्वितण्डा-
रक्ता विप्राः समीयु[1]र्विविधगुणकदम्बावलम्बाः कुटुम्बैः ॥ २० ॥

ततश्च दिदृक्षाबुभुक्षाधनजिघृक्षादिरसान्धहृदन्तचतुरन्तपर्यन्त-धरान्तरालमुहुर्मुहुरापतयालुसबालवृद्ध[2]सर्वचातुर्वर्ण्य[3]जनपरिपूर्णे नगरदेशे हविर्जिघृक्षाद्भुतदिदृक्षासमाक्षिप्तहृदयसर्वगीर्वाणगन्धर्वसिद्धचारणनाग-यक्षरक्षोगणनिरवकाशे चोपरिदेशे तद्विमर्दपरिहरणायेव गगनाङ्गणा-न्नगरभुवमवतीर्णेषु भूरिधामसु नारदादि[4]मुनिषु ततोऽपरमहर्षिषु च परमहर्षिषु सशिष्यनिवहेष्वप्यशिष्यमहिमसु[5] सदारकेष्वप्यंहसां विदार-केषु समागतेषु चतुर्दशभुवनगतजनधननिखिलपदार्थसार्थनिर्भरगर्भ-तया पद्मनाभकुक्षिरिव लक्ष्यते स्म यक्ष्यमाणस्य नृपते[6]र्नगरी ।

नेमुर्भूमिभृतो[8] नृपं भृतधना भूपोऽनमद् भूसुरान्
द्रष्टुं सम्मिळिता जनाः सम[7]नमन् भूपं द्विजान् भूपतीन् ।
प्राप्तान् प्राक्तननारदादिकमुनिस्तोमान् प्रणेमुः समं
भूपो भूमिभुजो द्विजाश्च जनतास्ते नेमुरेकं हरिम् ॥ २१ ॥

हन्तान[9]न्तं दिगन्तान्मिळितमुरुविधं[10] वीक्ष्य भूपालचक्रं
स्मृत्वान्तः पार्थवश्यं क्षितितलमखिलं कौरवः प्राप तापम् ।
एतावान् भूमिभारः स्थित इति मतवान् माधवो नारदोऽपि
त्वेतावत्सा[11]रशेषैः कुरुरणमनुसञ्चिन्त्य रोमाञ्चितोऽभूत् ॥ २२ ॥

---

१. ‘ युर्विपुलगु ’ ज. २. ‘ द्धचातु ’ ग. घ.
३. ‘ ण्यंपरि ’ क. ग. घ. ङ. ४. ‘ दादिषु मुनि ’ छ.
५. ‘ सु सदारेषु सदार ’ ख. ग. घ. छ. झ. ६. ‘ पस्य पुरी । ’ छ.
७. ‘ मगमन् ’ क. ८. ‘ भृतो ’ छ.
९ ‘ नन्ताद् दिग ’ छ. झ. ञ. ढ. १०. ‘ विधिं ’ ख. ग. घ. झ.
११. ‘ न्सावशे ’ क.

तत्र च निखिलमहीपतिमहीसुर[1]महाजन[2]मुनिसभाजनसभाजन-नियुक्तसमस्तकार्यभरसहसहदेवसमनुचोदितामात्यभृत्या[3]दिसर्वधूर्वहजन-पूर्वतरसम्भृतसम्भावनासम्भारसम्भरितेषु जम्भरिपुनिलयतुलितेषु भव-नेषु निजनिजभवनीयन्त एव निषीदन्तः प्रमोदन्ते स्म दशदिगन्त-समागन्तवो जन्तवः ।

तावदेव च प्रत्यासन्ने राजसूयारम्भोचिते फाल्गुनमासे सकल-यज्ञसम्भारमुख्यतमकल्पसमुत्पादनधृतप्रयत्नेषु मुनिप्रवरेषु स्वनिरूपित-प्रकृष्टतरोपतेष्ठीयमानभूयिष्ठतरेष्टकानिचयपट्टवसनपुष्टतरपशुकुलकृष्ण[4]-रुरुबलीवर्दशार्दूलाजिनमधुसर्पिःसोमवल्लीमतल्लीपरस्सहस्र[5]हेममाणिक्य-वार्क्षमार्त्तिकादिपात्रिकाविशेषपरिप्रीतहृदयेषु निरस्तदोषपुरस्तोयशुम्भ-दुदक्प्रवणप्रवरदेवयजनप्रदेशे प्र[6]थिष्ठकौशलं प्रतिष्ठापितं[7]प्रायासु[8] यज्ञ-शालासु समुचितसमये सानुजमित्रेण पार्थिवेन सार्धमासितः शासिता भुवनत्रयस्य वासुदेवः सकलमहाजनसमाजप्रथितप्रभायां सभायामेव-मभा[9]षिष्ट—

सर्वे भोः संशृणुध्वं ननु समु[10]पगता भूपतेर्यज्ञदीक्षा
श्वस्तु प्रारिप्सतेऽसौ तदुचितविभवामुत्सवाघोषलक्ष्मीम् ।
संप्राप्तानन्तजन्तुप्रकरसकलकामार्पणासाध्यवृत्तौ
तस्यां तु स्वस्वशक्त्या सहकृतिरखिलैर्गृह्यतां भूमिपालैः ॥२३॥

---

१. 'रमुनिसभाजननियु' ज. २ 'नमहामुनि' ख. ग. घ. ज.
३. 'त्यादिसधू' क. ख. ङ.
४. 'ष्णसाररुरु' छ. ५. 'रसह' क. ठ. ड.
६. 'प्रथितकौ' छ. ७. 'पितासु च यज्ञ' घ. झ.
८. 'सु च यज्ञ' ज. ९. 'भाणीत्–' ख. ग. घ. छ. झ.
१०. 'पनता' ङ.

मा च शङ्किषत मानवा मनाक्
प्रत्यवायमिह [1]यस्तितांसते ।
तस्य नेष्यति वपुः कबन्धतां
बन्धुरेष जगतः सुदर्शनः ॥ २४ ॥

इत्यभिहिते च विश्वजनसुश्लाघ्यभाग्यातिशयविराजमानमहाराजप्रमो[2]दपूरणैकपुमर्थसमर्थनसमुत्थायुकैर्विमुक्ताभिमानैः समस्तधरित्रीपतिभिः परितः परितोषसमनूदिते यादवेन्द्रवचने नृपतिरपि पृथ[3]क् पृथक् प्रधानकृत्येषु तत्तदुचितानुत्तमपटिम्नो जनानित्थमनुशशास—

सूदाध्यक्षोऽस्तु भीमः स [4]च चतुरमतिः सज्जतां सज्जनानां
शुश्रूषायां किरीटी नकुल इह च संसाधने साधनानाम् ।
पूजाकृत्ये यथार्हं [5]प्रसजतु सहदेवोऽपि वित्तौघगुप्तौ
यत्तो दुर्योधनः [6]स्याद् वहतु वितरणे निर्णयं कर्ण एव ॥२५॥

आस्तां व्यञ्जनपुञ्जसाधनसमादित्सुर्युयुत्सुः सदा
द्रौणिर्दानकृतौ रतोऽस्तु विदुरः प्रेक्षेत सूक्ष्मव्ययान् ।
भूपान् रञ्जय सञ्जयाचर मम प्रीत्यै सदा सात्यके
सर्वान् किं पृथगालपामि सकलैर्निर्वाह्यतामध्वरः ॥ २६ ॥

इत्यभिधाय तत्समयोचितमनो[7]नुकूलविभूषणादिपदार्थैर्विशेषतः कर्मोन्मुखानां सम्मान[8]कर्म निर्मायमेव निर्माय धर्मात्मजन्मनि निवृत्ते

१. ‘ यश्चिकांसते ’ क. च. ड. ढ
२. ‘ दप्रपू ’ ख. ग. घ. छ. ज. झ.
३. ‘ क् प्रधा ’ ग. घ. झ. ठ.
४. ‘ तु ’ ख. ग. छ. ज.
५. ‘ व्रजतु च सह ’ ग. घ.
६. ‘ स्यादिह तु ’ ज.
७. ‘ लदुकूलविभू ’ ग. घ. ज. झ, ‘ लमृदुदुकूलविभू ’ छ, ‘लभू’ ज. ढ.
८. ‘ कर्म निर्माय धर्मा ’ क.

प्रवृत्ते च तदुत्तरवासरे समस्तैरपि प्रधाननियुक्तैरितरैश्च निजनिजगुणोचिततत्तदधिकारग्रहणे जातत्वरैः प्रातस्तरामातस्तरे [1]पाकादिशाला वितेनिरे च वृकोदरप्रचोदितै[2]ः पाकचातुरीभरादरातिशयमेदुरैः सूदराशिभिः धनञ्जयसङ्गरप्रस[3]ङ्गशङ्करोपदीकृतकैलासशैलतुङ्गशृङ्गसङ्घशङ्काकरा नयनप्रमोदना महौदनराशयः ।

गुणैर्गुणाढ्यैः सुगुणात्मकः कृतो-
ऽप्यतीव मुख्योऽजनि भोज्यसञ्चयः ।
कृतोऽपि स व्यञ्जनसन्धिकोविदै-
र्बभार साधुस्वरसंहितोदयम् ॥ २७ ॥

सूपा[4]पचैः पावकरूढपात्रिका-
चलाचलस्वाग्रकरैश्चराचरैः ।
मिथोऽतिसम्यग्रचनावदावदै-
र्जना रसाम्भोधिपतापताः कृताः ॥ २८ ॥

तत्र च पाकशासनप्रणिहितहृदयफल्गुनाग्रजप्रीत्या गोत्रारिणप्रेरितैरिवामृतसारपारिजातमकरन्दादिभिर्निर्व्यूढेषु सर्वपात्रीणेषु विविधभर्जननिर्जिहानपरिमलासाञ्जितनिखिलनासिकारञ्जनेषु व्यञ्जने व्यञ्जितोत्साहमहमहमिकया महीपतिष्वेव तत्तत्कार्यसमुद्धुरेषु अत्र साकृताभ्यञ्जनमहानान्दिनि मिहिरनन्दिनीविहितमहितस्नाने मानु जाले नीलच्छायदृश्यमानगगनवितानावरोपणेनेव विरचितायां विस्ती

१. 'यागादि' ग. घ. झ.　　२. 'तैरचाल्यचातु' ख. ग. घ. ङ. ज. झ.　　३. 'सङ्गशङ्कितशङ्करो' ख. ग. घ. छ. ज. झ.
४. 'पाचकैः पा' क. ग. घ. छ. ज. ट. ड.　　५. 'र्णभुक्ति' ह

नरभुक्तिशालायाम् अत्यादरमुपहूते यथोचितपदा[1]वनेजनादिपूर्वकं[2]वितीर्णहिमाम्बुकी[3]र्णादिव्याङ्गरागमाल्यतल्लजघूर्णमा[4]नगन्धपूर्णा[5]दिगन्तरा(ळे) तरुणतरणिमण्डललक्षसदृक्षकाञ्चनभाजनाञ्चितासु पङ्क्तिषु मणिपीठिकागणसुनिविष्टे परिहृष्टे परिमृष्टवेषधृष्टद्युम्नाद्यनुद्रुतद्रुपदराजसपरितोषपरिगृहीतपरिवेषणकृत्यं प्रमुदितभीष्मद्रोणादिसमवेक्ष्यमाणं यादवकुलमिव मधुराज्यासङ्गविवर्धितं वर्षोपवनमिव सञ्जातिकादळजनितामोदं शिशिरजृम्भितमिव परिबृंहितबृहलिकाग्रहणरसं रसिकसभान्तरमिव सरसवार्ताकविकृतिविलोभनीय समुद्रोदरमिव बहुरसरुचिमदुगुलसिताभोगं समुज्ज्वलान्नमयतारकापुञ्जरागातिरेकापतितराकेन्दुबिम्बकदम्बबिम्बोकधरासितोज्ज्वलपर्प[6]टप्रकरतार्पितनयनरसनं विविधखाद्यपेयलेह्यादितेमनगणामृतरसा[7]तिगामिस्वादिमसीमाकामाधिकास्वा[8]दनकणेघातममयसमालिह्यमानकटुकाम्लरमानिष्ठानपुष्टानन्दं[9]भरव्यतिकरविवशतया विनिन्द्यमानमधुररसमात्रधृताशसुधाशनकुलचरितं निखिलजनघृतस्वामधुस्वादधिस्वादिपरिपूरणभूरिपरिश्राम्यदाराळिकपाळिकासमाकुलम् अश्नीतपिबत[10]खादतमोदत[11]तृप्यतदृप्यतमद्भुततरमभ्यवहारचरित्रमवर्तिष्ट ।

आगच्छन्त्वधिभुक्तिशालमशनायन्तो दिगन्तागताः
किं दध्यस्त्वथ किं घृतस्त्वथ किमु क्षीरस्त्वथ क्ष्मासुराः ।

---

१. 'पादा' ग. ङ. ज. झ. ञ. ट. ठ.
२. 'वंतरवि' क. ङ. ञ. ट. ठ. ढ.
३. 'र्णे दिव्या' ञ.
४. 'नसुगन्ध' ख. ग. घ. छ. झ. ट.
५. 'सुखनिवि' ग. घ.
६. 'टकप्र' क.
७. 'साभिगामि' ट.
८. 'स्वदन' छ.
९. 'न्दव्यति' ञ. ठ.
१०. 'बतं खा',
११. 'दतं तृ' क. ग. घ. झ. ट. ढ.

इत्थं खादत्तृप्यतासुचतुरे सूदोत्करे पृच्छति
स्त्यायत्तेमनचारुजेमनभरं ते बोभुजाश्चक्रिरे ॥ २९ ॥

भूपास्त्विन्धनबन्धनाहृतिजनस्कन्धानयस्नापना-
गन्धोन्मर्दनमार्जनोक्षणसुगन्धासेकवासोर्पणैः ।
पङ्क्त्यारोपणतालवृन्तजलदानोच्छिष्टहारोल्लस-
च्छय्यासंस्करणादिकैरपि मुदामभ्येयुरल्पेतराम् ॥ ३० ॥

तत्तादृशाशनरसावसितौ विराज-
च्छय्यासनादिजुषि दिव्यसभादिदेशे ।
ताम्बूलमाल्यमुखभोगविनोदयोगै-
र्मिश्रे विशश्रमुरपश्रममेव सर्वे ॥ ३१ ॥

हैमी सर्वा गृहाली कनकविरचितास्तोरणास्तालकल्पाः
स्वल्पं वा भूरि खारीमितमपि कलधौतोत्थमेवात्र पात्रम् ।
शय्याः कौशेयमय्यः कनकविरचिताः खट्टिका नादुकूलं
नारत्नं नाप्यहैमं कुहचन ददृशे तत्पुरे वस्तुजालम् ॥ ३२ ॥

एवं प्रत्यहमेव तत्र सुमहारम्भे महे प्रस्तुते
सर्वैरेव धुरन्धरैः प्रववृते वीतप्रमादश्रमैः ।
भीष्मद्रोणमुखाः कृताकृतसमीक्षादीनकार्षुः स्वयं
ये त्वन्ये धृतराष्ट्रबाह्लिकमुखास्ते स्वामिवद् रेमिरे ॥३३॥

एवं प्रवर्तमाने प्रवृद्धतरे समस्तनरप्रमोदे सुरप्रमोदकरणे विधृत-

---

१. 'तमोदतासु' ङ. छ. २. 'भरास्ते ग. घ.
३. 'प्यहेमं' घ. झ. ४. 'क्रियादिकस' ज.
५. 'तरसम' ढ.

त्वर इव द्रुततरमवततार फाल्गुनमासः[1] ।

दुःसाधदिग्जयात् पूर्वं यज्ञोपक्रमसाधकः ।
फाल्गुनोऽभूद् भुजोल्लासो मासस्त्वजनि साम्प्रतम् ॥ ३४ ॥

षड्भिस्तु सोमयजनैरभिषेचनीय-
घुष्टैस्तथा द्विपशुनेष्टिशतैः प्रधानैः ।
सर्वैः सहैक[2] इह राजति राजसूयो
यः सार्धसप्तदशमाससमापनीयः ॥ ३५ ॥

शाला तावन्महीभृत्पदविमितमहाप्रक्रमोत्थप्रमाणा
प्राग्वंशोद्यत्सदोमण्डपमहितहविर्धानशाला विशाला ।
मार्जालीया[3]न्विताग्नीध्रकपरिलसिता शङ्कुसङ्कीलितोर्व्यां
कल्पं शिल्पं च बुद्ध्वा व्यरचि बहुमणिस्तम्भहेमच्छदाङ्का ॥

कार्याणि बन्धुषु निवेश्य स फाल्गुना[4]ख्य-
मासादिमप्रतिपदि क्षितिपालमौलिः ।
दर्शेष्टिमाशु विनिवर्त्य कृतातितुङ्ग-
मङ्गल्यदानविभवो विततान दीक्षाम् ॥ ३७ ॥

तत्राग्निचित्यासंयोगादुखासम्भृतिमाचरन् ।
वायव्यपशुना चेष्ट्वा नान्द्यादीनुपचक्रमे ॥ ३८ ॥

स भीष्ममुख्यानभिवाद्य पूर्वं
रक्षादिकृत्ये हरिमेव वव्रे ।

---

१. 'नो मा' छ. २. 'सहैव बहु रा' ग. घ. झ.
३. 'जारीया' ञ. ठ. ढ. ४. 'फल्गु' ख.

धौम्यप्रधानानपि याजकत्वे
तथार्त्विजीनान् परिकर्मकार्मान् ॥ ३९ ॥

स्नानाद्यैः शुद्धवर्ष्मा सह नृपसुतया राजसूयेन यक्ष्ये
सोऽहं स्वाराज्यकामस्त्विति फलमुपसङ्कल्प्य कृष्णार्पितात्मा ।
अध्वर्युब्रह्ममुख्येष्वकुरुत वरणं श्लाघ्यमर्घ्यादिपूर्वं
सर्वे सर्वङ्कषा अप्युचितगुणवशादृत्विगाद्या विभक्ताः ॥ ४० ॥

अध्वर्युर्याज्ञवल्क्यः शतपथविदृचां पालकः पैलनामा
होतोद्गाता सुषामा निखिलविदभवद् ब्रह्मभूतश्च रैभ्यः ।
एषां पुत्राश्च शिष्या निजनिजसयुजामृत्विजां कृत्यमापुः
सादस्यं प्राप पाराशरमुनिवृषभो नारदाद्यैरुपेतः ॥ ४१ ॥

आरोप्याग्नीनरण्योर्नृपतिरथ वधूबन्धुकृत्विक्परीत-
स्तत्तत्सम्भारशुम्भत्करमणिगणभृद्भूसुरालीपुरोगः ।
सर्वोर्वीपालपालीनिबिडितसरणिर्भूरिवादित्रघोषः
श्वेतच्छत्रादिशोभी मणिकनकमयीं प्राविशद् यज्ञशालाम्*
[॥ ४२ ॥

* इतः परं छपाठे ' जानन्नप्येष० ' श्लो० ७८ परं दृश्यते ।

१. ' मस्त्विह फ ' ग. घ. छ झ.
२. ' पारगः ' ज. झ. ट.
३. ' धौम्यः ' घ.
४. ' रकमलकसद्भूसु ' ज.

तत्र च सकलमुनिनृप[1]विद्वज्जनयथोचिताधिरूढमणिपीठे यज्ञवाटे मुनिजनानुगतधौम्यानुस्मारितक्रमादग्[2]नीन् निधाय यथाक्रमविहितत्रिहविष्कदीक्षणीयेष्टय[3]थाविधिविधृतमृगाजिनमेखलोष्णीषदण्डादिदीक्षितचिह्नपरिचिह्नितो विहितोखाधारणो राजसूयप्रारम्भरूपं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनविहितप्रवर्ग्योपसदं साग्निचय[4]नसप्तमदिनक्लृप्तसुत्याविधानं पवित्राख्यमग्निष्टोमं प्राक्रमिष्ट ।

स्वाख्यन् मन्त्रान् क्रिया[5]लिं निपुणमतनिषुः सोममक्रैषुरिष्टी[6]–
रादिष्टाश्चानुतष्ठुस्त्रिभिरपि दिवसैरिष्टकाः सुष्ठ्वचैषुः ।
[7]आग्नीषोमाद्यमालप्सत पशुमुदितं पर्यषौषुन्र्यहौषुः
सोमं व्यातानिषुस्त्रीननु[9]षवणविधीनृत्विजः कृत्यधीराः ॥ ४३ ॥

तत्र च,
प्रागेव व्योमपूर्णास्तदनु सुरवरा यज्ञशालान्तिकान्तं
व्याकर्षन्तो विमानान् प्रतिहविरवतीर्यागलं बोभुजानाः ।
पश्यन्तो विश्वनाथं तदुपचितमहासम्पदाडम्बरांश्च
श्लाघं श्लाघं सकान्तास्त्रिदिवधुतरसा रेमिरे व्योमरङ्गे ॥४४॥

सम्यग् भोजनतोऽपि सम्मदमधात् कर्मावलीदक्षता–
संप्रेक्षैव ततोऽपि सूरिपरिषत्साराङ्गचारूक्तयः ।
सर्वारम्भधुरन्धरस्य तु हरेरान[10]न्दिरूपामृत–
स्यन्दास्वादरसस्ततोऽपि च सतां सर्वोत्तरां निर्वृतिम् ॥ ४५ ॥

---

१. 'पतिवि' घ, झ. २. 'ग्निन नि' क. ३. 'वधौ वि' ञ. ४. 'यनं स' क
५. 'यालीर्निपु' ख. ग. ङ. ज. ६. 'ष्टीश्चादिष्टा' क. ङ. ञ. ट. ठ. ड. ढ.
७. 'अग्नी' ख. ग. घ. ट. ठ. ड. झ; 'अग्निष्टोमीयमा' ज. ८. 'मालिप्सत' ञ.
९. 'नुसव' ग. घ. झ. १० 'नन्दरू' क.

सादरं कलयन् क्रियासु विमतौ पादावनेजी क्वचि–
न्मञ्जुव्यञ्जनमाहरन्नपरतः शिञ्जानभूषागणम् ।
उच्छिष्टानि हरन् क्वचित् सुतपसां हेमासनाध्यासितो
जुष्टः शिष्टजनैः कुतोऽपि ददृशे कृष्णो जगन्नायकः ॥ ४६ ॥

शुभोत्तरैः सर्वत एव सर्वदा
कयापि वृत्त्या ददृशे जनार्दनः ।
क्वचित् कदाचित्त्विह मध्यमैर्जनैः
कदापि नीचैः समदर्शि वा न वा* ॥ ४७ ॥

तत्र च सप्तभिर्दिनैः[1] पवित्राग्निष्टोमे निर्वृत्ते[2] पुनरष्टसु दिनेष्वनुमत्यादितत्तद्देवत्याः[3] पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय पञ्चदशेऽह्नि चातुर्मास्यप्रथमविहितां[4] वैश्वदेवेष्टिमिष्ट्वा प्रतिपदपौर्णमासेष्टिं[5] च निर्वर्त्य तदुत्तरेऽह्न्यारभ्य सुत्रामेन्द्रदेवत्यामंहोमुगिन्द्रदेवत्यां च सन्तनीसंज्ञिते इष्टी दिनपर्यायेण पर्यावर्तयन् तत्तत्कालप्राप्तानिष्टिपशुबन्धाग्रयणादीनपि यथाप्राप्तं ससन्तनीकमेव विदधानश्चतुरो मासानतीत्याषाढपौर्णमास्यां सन्तनीपूर्वकं वरुणप्रघासेष्टिं ततः पौर्णमासेष्टिमपि प्रविधाय प्राग्वदेव सन्तन्यौ सन्तन्वानः कार्तिकमासपौर्णमासीप्राप्तौ साकमेधेष्टिविधायी, पुनरपि सन्तनीभ्यामेवातिवृत्ते वत्सरे[6] फाल्गुनपौर्णमास्यामेव प्राप्तायां तस्यां शुनासीरीयेष्टिमिष्ट्वा[7] पुनरपि सप्तदिन्यां सन्तन्यावेव सन्ततान ।

---

* इतः परं ग. घ. छ झपाठेषु 'जानन्नप्येष–' (श्लो ७८) इति परं दृश्यते.

१. 'दिवसैः प' ञ. २ 'निवृत्ते' क. ङ. ञ. ठ. ढ. ३. 'दैवत्याः' क.
४. 'मपर्ववि' ख; 'ममभिहि' ज. ५. 'पदिपौ' ख. ६. 'संवत्स' ञ. ढ.
७. 'नासीरेष्टि' क. ज.

ततः समाप्तेषु सन्तनीदिनेषु पुनरष्टदिवस्यां पृथक् पृथगिष्टिषु कृतासु पूर्णास्त्रयोदश मासाः सम्प्राप्तश्च विकस्वरपिकस्वरोन्मेषसूचितभाविमहोद्घोषातिरेको द्वितीयो वसन्तारम्भः ।

तत्र च प्रतिपद्यमावास्येष्ट्यनन्तरमारोपिताग्निः गरिष्ठाडम्बरं प्रतिष्ठाय वरिष्ठतमब्रह्मगेहमेत्य कृतबार्हस्पत्येष्टिः स्वगृहमेत्य च सन्तनीमिष्ट्वा पुनरप्येवमेव राजन्यमहिषीसेनान्यादिप्रवरप्रकृतिगृहानेत्य तत्तदिष्टीः कुर्वन् द्वादश दिनानि निनाय ।

ततश्च त्रयोदशदिने मैत्राबार्हस्पत्याम् अतिमहतीमिष्टिं[1] निर्वाह्य तस्मिन्नेव वळक्षपक्षे महितोद्घोषमभिषेचनीयाख्योक्थ्यसंस्थात्मकं[2] सोमयागं समधिकाडम्बरमणिकाञ्चनादिनिखिलोपकरणजाललेलायन्त्यां शालायामग्निचयनानुगुणक्रियासहितं प्राग्वदेव प्राक्रमत ।

अमावास्यादिने सुत्यासिद्ध्येऽनुगुणा कृता ।
तस्यापरिमिता दीक्षा षडेवोपसदोऽभवन्[3] ॥ ४८ ॥

ततश्च[4] दीक्षाकर्मणि प्रस्तुते—

कुशैः पवं कुम्बकुरीरबन्धनं
कुतोऽपि साशङ्कुधृतिं च कुर्वती ।
अकुत्सिताशेषगुणापि पार्वती
कुशब्दयोगं बहुधा गता बत ॥ ॥ ४९ ॥

---

१. ‘ष्टिमतिवाह्य’ ङ. ञ. ट. ड. ढ. २. ‘याख्यमुक्थ्य’ ख. ञ. ट. ङ. ढ.
३. ‘वन् ॥ कुशैःपवं’ ञ. ट. ड. ढ. ४. ‘तत्र च’ ज.

प्रतिप्रस्थातुरनुगा तदैवासावबूचयत् ।
सहानुयानं विपिनं प्रति प्रस्थायिभिः प्रियैः ॥ ५० ॥

भाविद्विषत्क्षोभमिवाभिशङ्क्य
राजा नवाज्याहृतमूर्तिरासीत् ।
स्वाङ्के पुनर्मानितमेखलेऽसौ
दण्डं तथास्यानुगुणं बभार ॥ ५१ ॥

सुमहितकृत्यासङ्गी बहुगुणमुख्यं धनञ्जयं राजा ।
कण्ठे जग्राह तदा दिग्विजयादागतं यथैव पुरा ॥ ५२ ॥

सदैव भूरिदानेषु मुक्तहस्तोऽपि भूपतिः ।
बद्धमुष्टिश्च मौनी च दीक्षाकाले किलाभवत् ॥ ५३ ॥

विष्णुक्रमोक्ताचरणैश्च भूयो
धनञ्जयोपस्थितिकर्मणा च ।
धृतव्रतः सोऽथ निनाय दीक्षां
तथैव नेष्यन्निखिलं निजायुः ॥ ५४ ॥

न दीक्षणीयादिकसंस्क्रियागणै-
र्नृपः परं सोमलतामवाप्तवान् ।
नरात् स्वयं मूजवतः समागतात्
समग्रहीत् सोमलतां प्रथीयसीम् ॥ ५५ ॥

---

१. 'सदै' ङ. ज. २. 'गुणै' ञ. ठ. ३. 'स यन्त्रं जपतः' क.

राजस्वनेकेषु गुणैर्नृपेन्दोः
क्रीतेषु वश्येष्वपि चर्त्विजोऽमी।
शतेन गोभिर्धृतयत्नमेकं
राजानमक्रीणत किं किलैतत् ॥ ५६ ॥

विप्रवर्ग्यैः[1] प्रवर्ग्यैश्च[2] प्रदीप्ता यज्ञवाटिका।
सद्भिरप्युपसद्भिश्च सङ्गता नितरां बभौ ॥ ५७ ॥

मुख्यः स महावीरः स्नेहमभि[3]प्रास्य दीपितो बहुभिः।
अविसोढमहाहवतो हेतिगणानुत्सृजन्नुदज्वालीत् ॥ ५८ ॥

प्रकटमहल्याजारेत्याहूते प्रमुदिते मघोनि तदा।
आश्रितपत्नीशाला गौतमगृहिणी[4] तु मैत्रपा[5] नितराम् ॥ ५९ ॥

तेषु चोपसदिनेषु गाङ्गेयलाङ्गलाञ्चितसङ्कर्षणविदलितसन्निवेशायां हस्तिनपुर्यामिव सत्यामुत्तरवेद्यां प्रथमं खलु प्रथनपृथिवीतलमिव समरनिहताश्वपुरुषशीर्षसमाचितं मुहूर्तदूषणमिव अहिमस्तकसमवेतं क्षितिमण्डलमिव अधोगतमहाकूर्माधिष्ठितं रविमण्डलमिव अन्तर्गतहिरण्मयपुरुषं पाण्डवपुरमिव निखिलप्राणभृद्भिरापूरितं वैयाकरणवाक्यमिव यथोचितयोजितविभक्तिकार्यं[6] गगनतलमिव अश्विनीकृत्तिकादिकल्पोदयं* जगदादिवृत्तमिव सृष्टिसम्पन्नविराडन्तस्थनाकसन्मण्डलं

---

* इयता जपाठोऽवसितः।

१. 'गैं:' क. २. 'गैं:' क ३. 'सोममभि' क. ख.
४. 'णी त्रपामगान्नितराम्' ख. ५. 'तत्रपे नि' ज. ६. 'भक्तिकंगग' ख. ज.

श्रीकृष्णबाल्यमिव यशोदानुगम्यमानं शूर्पणखाङ्गमिव विकर्णीकृतसंस्थानं परमान्नमिव घृताक्तबहुशर्करोपचितं निर्गुणात्मतत्त्वमिव नवपुरीषच्छुरितं मध्यस्थवचनमिव दर्शितोभयपक्षमुखं वर्णजालमिव पञ्चवर्गोदञ्चितं स्वाहादेवीहृदयमिव अग्निप्रणयास्पदीभूतं भिषग्विचेष्टितमिव दर्शितक्षीरघृत[1]धारानिधानम् अग्निचित्यापदमदीप्यत ।

ऋत्विक्प्रयोयुजितनिस्तुषमन्त्रतन्त्र-
निर्घुष्टमिष्टकचितं तदिदं व्यलासीत् ।
इष्टस्वरूपशिपिविष्टसमुद्दिधीर्षा-
संविष्टपक्षिवरपृ*ष्ठगरिष्ठरूपम् ॥ ६० ॥

तत्र चा[2]ग्नीषोमप्रणयनानन्तरमारब्धे क्रमाद[3]ग्नीषोमीयपशुविधाने,

एक एव हरिरेष सुत्वनां
नाथ इत्यभिनयं विवृण्वती ।
यूपमङ्गुलिमिवोदनीनमद्
भूश्चषालकलिताङ्गुलीयकम् ॥ ६१ ॥

आश्चर्योऽयं यजनमहिमा यो वधादौ निषेध-
प्रत्याख्यायिप्रबलविधिशक्त्यैव निर्धूतदोषः ।
[4]अग्नीषोमाद्यमरपरितोषोत्थविश्वेशमोदा-
न्निश्शेषाघक्षपणनिपुणः श्रेयसां भाति मौलौ ॥ ६२ ॥

---

* 'पृष्ठ' इत्यस्यानन्तरं ङ. पाठोऽवसितः ।

१. 'राविधानं' ङ. ञ. ट. ठ. ड. ढ. २. 'ग्निष्टोम' क. ३. 'ग्निष्टोमी' क.
४. 'अग्निष्टोमा' क.

ततश्च क्रमादेव देवसूहविर्यजनसहितेऽग्नी[1]षोमीयपशुविधाने पर्यवसिते प्रतिदिशं दुन्दुभिलम्[2]बनादिषु च कृतेषु सुत्यादिने प्रस्तुते सत्युकथ्यसंस्थानुगुणं प्रातःसवनम् आग्नेयपश्वनन्तरविहितैन्द्रा[3]ग्निपशुयुतं व्याततान ॥

सोमेन पूर्वमुदसूयत राजवंश-
स्तेनास्य निष्कृतिपरा इव यज्ञविज्ञाः ।
सोमं तदा सुषुविरे वृषचर्मक्लृप्तं
ग्रावप्रहारनिनदैरभिघोषयन्तः ॥ ६३ ॥

पुरा हि परिजग्राह सोम एव सुतं बुधम् ।
तदानीं तु[4] बुधाः सर्वे सुतं सोममगृह्णत ॥ ६४ ॥

अर्थानुस्मृतिगुरुभिर्मन्त्रैर्विहितानि साधुकर्माणि ।
उरुफलजनकान्यासञ्छतपथनयवेदिनस्तदाध्वर्योः ॥ ६५ ॥

उद्गातृभिः सुविहितेष्वपि सामभेदे-
ष्वासन्नुपद्रवयुता निधनप्रसङ्गाः ।
शस्त्रप्रयोगमसृजन् बहुहोतृमुख्याः
संसूचयन्त इव चैद्यरणानुबन्धम् ॥ ६६ ॥

प्रैषप्रयोगो निखिलोऽपि मान्यो
बभूव मैत्रावरुणस्य सर्वैः ।
नृपात्तदण्डस्य हि तिष्ठतोऽस्य
प्रशास्तृनाम्नो ननु युक्तमेतत् ॥ ६७ ॥

---

१. 'ग्निष्टोमी' क. २. 'म्बादिषु' ख. ३. 'न्द्राग्नपशु' ख. ठ. ढ.
४. 'तु सुराः स' क.

ऋत्विक्चतुर्व्यूहसमस्तकर्म
दृष्ट्वा चतुर्वक्त्र इव स्थितोऽसौ ।
सम्यग् वितन्वन् मनसैव सर्वं
ब्रह्मा बभौ कुण्डिकया समेतः ॥ ६८ ॥

अध्वर्युहोत्रादिगनुक्रियैकत-
स्तद् ब्रह्मणो मानसमेव चैकतः ।
चक्रद्वयेन ह्यमुनाध्वरो रथः
शक्राधिराज्याक्रमणे प्रगल्भते ॥ ६९ ॥

विद्वद्भिरास्तिक्ययुतैरुपास्ति-
विज्ञैश्च तैः संविहितानि तानि ।
पूर्णाङ्गशोभीन्यतिवीर्यवन्ति
कर्माणि गीर्वाणकुलानि चासन् ॥ ७० ॥

राजानं पूर्वमाशीर्भिरध्वर्युः समवर्धयत् ।
तत्पानमुदिताः पश्चात् सर्वेऽपि त्रिदशोत्तमाः ॥ ७१ ॥

उपगम्य हूयमाने ग्रहे[1] सहैवानुदुद्रुवुश्चमसाः ।
नृपतौ सुवृत्तबहुले चतुरश्रीभाविता यथा सचिवाः ॥ ७२ ॥

ग्रहेषु सर्वेष्वपि भासमानं
सोमं हि पीयूषरसप्लुतं तम् ।
हुतं चुचूषुर्विबुधा यथेष्टं
हुतावशिष्टं सममृत्विजोऽपि ॥ ७३ ॥

---

१. 'गृहे' ट. ङ.

सोममिह चर्मपूरं सुतमपिबन्नुदरपूरममरवेराः ।
यावद्वेदं मोदात् स्वादुङ्कारं च चरुपुरोडाशैः ॥ ७४ ॥

सोमस्य नूर्णमथ पूर्णतमाः सुरौघाः
सर्वेऽपि भूरि जहृषुर्जहसुः समन्तात् ।
नेदुश्च केळिममरानसृजन् नभोन्ते
मर्त्योत्सवाच्छतगुणस्त्रिदशोत्सवोऽभूत् ॥ ७५ ॥

अग्नौ च सोमे च महैव नृत्तं
प्रकुर्वतोस्तत्र हविष्प्रमोदात् ।
स्फुलिङ्गतोयैर्व्यतिकीर्यमाणै-
स्सिमात्सिमादित्युदगान्निनादः ॥ ७६ ॥

आयान्तु दानवगणाः सममेव सर्वे-
र्योत्स्ये छिनद्मि च भिनद्म्यखिलं ददामि ।
दोर्भ्यां पिनष्मि पृथिवीं च दिवं च नाहं
सोढास्मि सोममदमित्यनदन्महेन्द्रः ॥ ७७ ॥

ततश्च समारब्धे माध्यन्दिनसवने सवनमुखभक्षणमुखेषु दाक्षिणहोमेषु च कृतेषु हविष्प्रमोदितसुरप्रवरप्रहितकामधेनुस्तोममकामनीयकहेममणिगणोस्रज्वलदुस्रासहस्राभिजुष्टया निष्कनिष्कलितबहुपट्टवसनभारपुष्टतरतुरङ्गममतङ्गजगणपुरुषादिलक्षणया दक्षिणया दक्षिणतरानृत्विग्-

१. 'गणाः' ख. ट. ड. २. 'गुर्निनादाः॥' ख. ३. 'नि' क. ख. च. ठ. ढ.
४. 'मध्य' क. ख. घ. च. ५. 'गणोज्ज्वल' क. ख. च. ढ.
६. 'ङ्गमातङ्गगण' क, 'ङ्गमत' ञ.

जनानत्यन्तप्रत्युद्यत्प्रमोदभारान् विधाय पुनर्गुणसमग्रसकलाग्रिमतमपुरुषयोग्यामुदग्रसामग्रीमग्र्यपूजां नृपाग्रेसरः कर्तुमारभेत[1] ।

तत्र च,

जानन्नप्येष विश्वोत्तरमिह पुरुषं सन्तमेकं सभायां
लब्धुं वृद्धानुमत्या निजमतिदृढतां प्रौढधीराजमीढः ।
पूजार्हज्ञान[2]निस्संशयमतिसहदेवानुयातः सभान्ते
भान्तं शान्तं विरिश्चप्रतिममभिययौ वैरिमीष्मं स
भीष्मम् ॥ ७८ ॥

बद्धाञ्जलिस्तदनु भूपतिरेनमूचे
सर्वज्ञ शान्तनव शान्तनवोत्थबुद्धे ।
प्राप्तोऽग्र्यपूजनविधिः सदसीह को वा
सम्पूजनीय इति सम्प्रति मे वदेथाः ॥ ७९ ॥

पृष्टोऽथ पुष्टविनयेन युधिष्ठिरेण
दृष्ट्वा स दृष्टिवलनैः सुजनानशेषान् ।
उत्कृष्टकृष्णमहिमस्मृतिहृष्टरोमा
स्पष्टं गरिष्ठतरया गिरया बभाषे ॥ ८० ॥

ज्ञानं वा ज्ञानभाजां बलमपि बलिनां तापसानां तपो वा
यस्यामी भूमलेशाः क्रतुनिगमसुपर्वादिसर्वात्ममूर्तेः ।

---

१. 'भत। जानन्नप्येष' ख. च. २. 'जाविज्ञान' ट. ड.

यस्यालाभेन यत्प्रीणनमिति सुधियः कुर्वते सर्वपूजां
तं कृष्णं भाग्यलब्धं महय महय भोः किं त्वया चिन्त्यतेऽस्मिन् ॥८१॥

विश्वात्मनोऽस्य विहिते परिपूजनेऽस्मिन्
विश्वं जगत् ससुरमानवमर्चितं स्यात् ।
ज्वालप्रभां नमति मूर्च्छति कः पतङ्गे
श्रौतानले ज्वलति वा जुहुयात् स्फुलिङ्गे ॥ ८२ ॥

तत्र च प्रहर्षबहुमानभारभरिताभ्यां नरदेवसहदेवाभ्यां साञ्जलिबन्धमत्यादृते शान्तनवशासने—

हृष्टा बभूवुरखिलाः शिशुपालमुख्या-
स्त्रासन् परस्परविलोकगभीरभावाः ।
एकात्मना स्थितमपीह सदस्तदानीं
द्वेधा विभक्तमिव सूक्ष्मदृशां चकाशे ॥ ८३ ॥

सहदेवस्तु पुरत एव तां परिषद्वयवोन्मिषितां दोषविकृतिमुपशमयन्निव वचनौषधेन किमपि भिषजाञ्चकार-

शान्तोऽद्य शान्तनववद् बहुविन्न लोके
दृष्टा च पर्षदपि हर्षवतीह कार्ये ।
सम्मन्तुमर्हथ समेऽत्र यदुप्रवर्ह
सर्वार्हमर्हयति सम्प्रति भूमिपालः ॥ ८४ ॥

---

१. 'व' क. ख. ग. घ. च. छ. झ.

तदनन्तरं चोपान्त एव सभान्तरे विलसन्तं भगवन्तं जगदन्तरात्मानं क्षितिबन्धुरयम् अतिबन्धुरविनयमुपगम्य धौम्यगिरा पुरः प्रणनाम ।

कृष्णपादरुचिभिस्तदा नृपः
शोणिमानमनयन्निजं शिरः ।
तावदेव च स चेदिभूपति-
र्लोचनाञ्चलममर्षरोचिषा ॥ ८५ ॥

तदनु च सहजभक्त्याकुलसहदेवादिसहजजनससम्भ्रमसम्भृतेषु सकलसम्भावनासम्भारेषु दिव्यमणिमयभव्यासननिवेशिते क्लृप्ताभिवादने दत्ताशिषि च नित्यानन्दमये पुरुषे—

भक्त्युद्रेकार्द्रबाष्पद्रुपदनृपसुतापाणिपद्मानुषङ्गि-
त्वङ्गद्भृङ्गारवारा पदनळिनयुगं पुण्यलभ्यं मुरारेः ।
पाणिभ्यां नेनिजानः सुकृतनिधिरहो शम्भुलाल्यं तदम्भो
मूर्ध्ना मूर्धाभिषिक्तः सममनुजवधूनन्दनैः सन्दधार ॥८६॥

ततश्च,

पीताम्बरप्रवरभूषणरत्नजालं
दिव्यं यदुत्तरकुरूनभिभूय लब्धम् ।
निःशेषकोशभरसारतमं ददौ तद्
विश्वेश्वराय सकलं सजलं स भक्त्या ॥ ८७ ॥

---

१. 'क्त्या नकुल' ख. ग. झ. २. 'रुषर्षभे' ढ.
३. 'द्रनेत्रद्रु' ख. च.

तत्तादृशेन बलिना भुवने समस्ते
न्यस्तेऽपि हस्तभुवि तृप्तिमवाप नैवम् ।
भक्त्यादरोन्नतिभिरुत्तरलेन राज्ञा
दत्ते यथा स हरिरुत्तमवित्तसारे ॥ ८८ ॥

भूयोऽप्येतावता किं बत भुवनपतेरित्यहो लज्जयेव[1]
स्पष्टं स्वात्मानमेव स्वजनसुतपुरीराष्ट्रकोशादिजुष्टम् ।
सम्प्राप्याष्टाङ्गपातं नतवति नृपतौ हन्त भोस्तस्य मौलौ
शौरेश्च स्फारभेरीरवयुतमपतत् पुष्पवृष्टिः सुराणाम् ॥ ८९ ॥

झटिति निपतदानन्दाश्रुरानन्दमूर्ति-
र्नृपतिमधिकभक्त्यां मग्नमुत्थाप्य दोर्भ्याम् ।
त्रिभुवनविजयोद्यत्पट्टबन्धाभमस्य
न्यधित शिरसि शोणं पाणियुग्मं[2] मुरारिः ॥ ९० ॥

तत्तादृशे[3] च तत्र समर्हणे परमपरितृप्तात्मनि[4] निखिलजगदात्मनि कृष्णाख्ये परमात्मनि सकलजनेष्वपि तन्मुख एव सम्मोदनिर्मग्नदृष्टिषु तन्मयीभूतेष्विव स्थितेषु जय जय नारायणेति सगद्गदविनिर्गतप्रशस्ति[5]विघोषणेषु ततस्ततः[6] समुत्थाय समुत्तरळगात्रेषु प्रवृत्तनृत्तेषु समस्तनारदादिमुनिस्तोमेषु नभस्तले च गभस्तिमालिनि[7] शरच्चन्द्रशीतलायमानभानुविताने सुरप्रवरेषु च हविष्प्रभोजनतोऽपि भृशप्रमोदमग्नेषु सपाण्डवेषु च भीष्मविदुरद्रोणादिषु जिह्मातिगब्रह्मानन्दार्णवमेवावतीर्णेषु शिशुपालादिष्वपि झटिति हठात् तटिन्निपातमापतितप्रहर्ष-

१. 'ज्जयैवं स्प' क. ष. २. 'णिपद्मं' क. ञ. ३. 'शे तत्र' ट. ड.
४. 'नि अखिल' ट. ड. ५. 'स्तिघोष' क. ञ. ट. ठ. ड. ढ.
६. 'तः समु' क. ट. ठ. ड. ढ. ७. 'लिन्यपि शर' क. ञ. ट. ठ. ड. ढ.

प्रकर्षक्षणमुषितामर्षप्रसरेषु इतरमहाजनेषु च प्रमोदमूर्च्छया मुहूर्तमिव स्वात्मानमं[1]प्यनवबुध्यमानेषु समकालमेव च रासातलसौतलवैतलसाप्तसैन्धवद्वैप्यद्वैपान्तस्सारस्मिकान्तर्गुहिकनादेयपौरेयगैरेयवानेयाकाश्यसौवादिषु विधिहरविष्णुमुखधिष्ण्यगतेष्वपि जीवकाण्डेषु अकाण्ड एव किं किमिदमिति सङ्कुलेषु यं कमपि प्रमोदभारमङ्कुरितरोमाञ्च-मनुभवत्सु सोषुप्यमाणप्राणिष्वपि तोषप्रसरविद्रावितनिद्रेषु निवसत्सु चञ्चूर्यमाणजन्तुष्वपि तृप्तिरसभरात् सुप्तेष्विवावस्थितेषु स्थावरेष्वपि नवामृतसिक्तेष्विव सद्यःसमुल्लसितपल्लवदळेषु निर्लक्ष्यमाणेषु आविरिञ्च-मातृणपिपीलिकमखिलभुवनमप्येकानन्दमयमेतन्मुहूर्ते पर्यवर्तत ।

शिशुपालस्तु तमिमं यदुवर्यस्य[2] वरिवस्योत्सवं निखिलमुनिनृप-सूरिमुख्येषु च पारिमुख्यं प्रसादं[3] समीक्षं समीक्षं क्रमोत्क्षुभितरूक्षतरामर्षोत्कर्षभृशतरधर्षितात्मा हरित्राकृतविचित्रमणिप्रकाण्डैः सह प्रकामलोहिनीं प्रभां नयनाभ्यामुद्वमन् नृपकुञ्जरोन्मुक्तदानतोयैः समं समुन्मिषित-घर्मजलोर्मिवर्मितमूर्तिरखिलजनहर्षोल्लासहासैः सह गभीराट्टहासमुद्घट-यन् जनमञ्चयरोमाञ्चैः महाञ्चितमणिपीठपृष्ठात् समुत्तिष्ठन् अध्यान-वाप्तिदुर्भगतरौ करौ निर्भररोषान्निर्भङ्क्तुकाम इव मुहुर्मुहुरुन्मर्दयन् निर्दयदुर्वादकरणनिर्वेदधरमिवाधरं दन्तपङ्क्तिसन्तोदनैः समुत्साहयन् प्राप्तकालमूर्ध्वश्वासमिव निःश्वासधारया प्रसारयन् पार्श्वतीयैर्मुखतीयैश्च पौण्ड्रकदन्तवक्रादिर्दुर्भूपैस्तद्भावमेवोद्धाव्यै समुद्दीप्यमानः समुच्चल-दतुच्छरोषच्छिन्नाक्षरां रूक्षतरामाक्षेपवाचमाचचक्षे ।

---

१. 'नमनव' क. २. 'वरस्य' क. ट. ड.

३. 'दं समीक्ष्य क्रमो' ख. ग. घ, छ. झ. ४. 'दिभिः सुदुर्भू' क.

५. 'ढ्य सुदीप्य' ख. ग. घ. च. झ. ६. 'रं रू' क. ख.

माद्रेयामरसैन्धवावनिपतीन् कच्चीनिमान् धिक्तमा-
मत्राग्रीयसमर्हणं धकिदसत्पात्त्रे च कात्त्रेयकम् ।
सूरिम्मन्यतमान् गतानुगतिकान् धिङ् नारदादीन् मुनीन्
येऽमी मोमुदतीह वारिधिनिकाय्येऽस्मिन् प्रणाय्येऽर्चिते ॥९१॥

जात्या वा कर्मणा वापि च सकलगुणैर्वर्जितो मुख्यवृत्ते-
श्रेष्ठो वाचापि वाच्यो न भवति सुधियां किं पुनर्लक्षणीयः।
निर्मर्यादं सुखं स्वं वहति परमसावप्यनेनैक्यमानी .
नश्यत्कर्माधिकारो भवति कथमयं निर्गुणः पूजनीयः ॥ ९२ ॥

मायामात्रं[1] जगत् सुन्दरमयति वपुर्वस्तुतोऽसौ विरूपो
गोपीर्व्यामोह्य साध्वीः स्वैरतिमुपनयन्[2] लोकबाह्यश्चकार ।
यो नामाप्यस्य शंसेत् स च खलु परधामाश्रयः स्वान् गृहादीं-
स्त्यक्त्वा भिक्षाचरः स्यात् कथमिव स किलामङ्गलः पूजनीयः
॥ ९३ ॥

भुञ्जानाः साकमेकामगणितगुरवो ब्रह्महन्तुस्तनूजा
मुण्डापौत्राश्च रण्डाजठरसमुदिताः पण्डिताः पाण्डुपुत्राः ।
भ्रूणघ्न्याः सूनुमेनं द्विजनकतनयं भ्रातरं पैतृशीथो-
[3]रेनं यन्माननायां जगृहुरिदमलं वर्तते युक्तरूपम् ॥ ९४ ॥

यद्वा सिन्धुभुवो जराप्रलपितैर्मुह्यन्त्वमी पाण्डवाः
कृष्ण त्वं त्वनृपो नृपार्हमहनं हास्यं न किं मन्यसे ।

---

१. 'मात्राज्जग' अ. ट. ड. ढ.   २. 'स रति' क.
३. 'रेवं' क घ.

युक्तो वा सरमापतेरसदृशे भक्तप्रदानेऽप्यहो
सम्मोदो ननु भूतिलाभमुदितो निष्किञ्चनः खल्वयम् ॥ ९५ ॥

धिक् पाण्डुपुत्रचरितं स्थविरप्रमाणं
बालप्रमाणमपि कष्टमहो विनष्टम् ।
हे धर्मज द्रुपदजामपि पृच्छ कार्ये
नारीप्रमाणमपि तेऽस्त्विह राज्यतन्त्रम् ॥ ९६ ॥

कृष्णश्चेदर्चनीयस्तत्र किमिति नृपानुत्तमांस्तत्तदर्थे
यत्नानत्राभ्यनैषीर्नहि ददिम वयं भीतिहेतोः करं ते ।
धर्मप्रीत्या च धर्म्यस्त्वमिति च कृपया तत्तु नो मन्यसे त्वं
धर्मभ्रष्टाभिपूजाविगळितगुणबन्धोऽयमासीन्मखस्ते ॥ ९७ ॥

कार्ये कृष्णो यज्ञचिन्तासु कृष्णो
दाने कृष्णः पूजनीयश्च कृष्णः ।
दृष्ट्वा श्रुत्वा कृष्ण इत्येव सर्वं
प्रागेवेह त्वत्प्रियार्थैव सोढम् ॥ ९८ ॥

बाह्लीकः पार्षतो वा स्थविरक इह चेद् द्रोण एको गुरुश्चेद्
गन्धर्वेशः सखा चेदथ तु बुधवरो व्यास एवार्चनीयः ।
सम्बन्धी चेत् स शल्यः प्रहरणनिपुणः कोऽपि चेदेकलव्यो
भो भोः पर्यस्त एव प्रभवति पशुपालैकवर्णे हितं वः ॥ ९९ ॥

---

१. 'राजत' ञ. ट. ठ. ड.

एवं तत्पापवर्णैर्मुनिषु पिहितकर्णेषु कम्प्रे जनौघे
पार्थादिष्वात्तरोषार्तिषु सविधगतस्वास्त्रादत्तेक्षणेषु ।
प्रोत्थायास्थानदेशात् कुमतिरभिमतिग्रन्थिलो बन्धुभिः स्वै-
रन्धः सन्धां बबन्धापि च सुदृढममुं सप्ततन्तुं विहन्तुम् ।। १०० ।।

क्षितिभृन्महिमावलोकतापं
विफलत्वाद् विनिगूह्य वर्तमानैः ।
बहुषु क्षुभितेष्वर्हषि गूढं
हृदि दुर्योधनकर्णसौबलाद्यैः ।। १०१ ।।

निर्यान्तं वीक्ष्य चैनं नृपतिरनुगतश्चैद्य कोऽद्य भ्रमस्ते
वृद्धेष्वध्यासितेष्वित्यनुसृतिनिरतः सिन्धुजेनाबभाषे ।
किं साम्ना[1] भूप भूम्ना क्षणमिह शुनकैर्भक्ष्यतां वृष्णिसिंहः
सुप्तोऽद्यैव प्रबोधिष्यति बिभृयुरमी तत्क्षणे
भक्ष्यवावम् ।। १०२ ।।

इति तदुक्त्या निवृत्ते धरित्रीपतौ कथय कथय भोः शिशुपालगृह-पालभक्षी[2] तव पशुपालसिंहः कस्कोऽयमिति न्यक्काररोषविवश-वादिनि चेदिपतौ श्रावय देवव्रत देवस्वरूपं सकलसमितिजना[3]-निति क्षितिनाथेनाप्यनुनाथितः[4] समक्षमेव लक्ष्यमाणं जगत्क्षेमहेतुं-स्वचक्षुर्भ्यामापीय क्षणमिवनिमीलिताक्षः[5] साक्षात् स पितामहो मुनिजनमुखेभ्यो[6] निशमितं किमपि कथयामीति निगदितुं प्राक्रमत ।

---

१. 'म्ना भू' झ, ट, ड. २. 'क्षी पशु' छ, झ. ३. 'लजना' ख, ग, च, झ.
४. 'नापि नाथि' ट, ड. ५. 'लितेक्षणः सा' ग, च. ६. 'जनेभ्यो निश' ग.

श्रोतुमश्रोतुमप्येतच्चेदिक्ष्मापतिरक्षमः ।
विवृण्वन् कोपसंरम्भान्[१] प्रशृण्वन्नेव तस्थिवान् ॥ १०३ ॥

पूर्णं ब्रह्मैकमेव स्वयमलसदसौ सच्चिदानन्दमादौ
सर्गप्राप्तौ तु मायां पृथगिव विसृजन् बिम्बितोऽभूदमुष्याम् ।
स्वच्छन्दं स्वच्छसत्त्वप्रकृतिलवसमुद्भूतभूतेन्द्रियत्वा-
दच्छन्नैश्वर्यपूर्णहरिरिति विदधे[२] चाथ लीलाशरीरम् ॥ १०४ ॥

मायामिश्रात्मनासौ गगनपवनतेजोम्बुभूमीर्वितन्व-
स्तत्संयोगोद्यदन्तःकरणफलनतो धातृजीवात्मकोऽभूत् ।
भूतैः सृष्ट्वेन्द्रियासूंस्तनुभुवनमनूत्पाद्य[३] पञ्चीकृतैस्तै-
र्धात्रात्मान्यांश्च सृष्ट्वा जयति जगदवन् भुक्तिमुक्ति
प्रदोऽयम् ॥ १०५ ॥

एष एव मधुकैटभौ झटिति पाटयन्नकृत मेदिनीं
पीनमीनवपुरानिनाय खलु दानवेन मुषिता श्रुतीः ।
सिन्धुमन्थनधुरन्धरेषु च पुरन्दरादिषु चिरन्तनो
बन्धुरेष किल मन्दरं झटिति सन्दधार कमठात्मना ॥ १०६ ॥

योगीन्द्रोदीतशापाज्जयविजयनिजद्वाःस्थयोर्दैत्यजात्यां
भूत्वा धूत्वा सुरादीन् जगति विचरतोस्तं कनिष्ठं बलिष्ठम् ।
दृष्ट्वा धृष्टोष्मकृष्टक्षितिवलयमसौ पोत्रिगात्रो[४] हि धात्रीं
पोत्रेणोद्धृत्य दैत्यं मृधभुवि कदलीकाण्डखण्डं व्यखण्डीत् ॥१०७॥

---

१. 'संभारात्' झ, ञ, ठ. २. 'दधौ चा' च, ३. 'यार्दीस्त' क. ग.
४. 'त्रोऽपि धा' झ.

एतस्यैव तदग्रजासुरभुजस्तम्भाहतात् स्तम्भतः

सम्भूतं नमृगं नमानुषमहो तद् घोररूपं[1] वपुः ।

तप्तस्वर्णसवर्णघूर्णदतिरूक्षाक्षं शशाङ्कप्रभं

व्यात्तव्याप्तमुखाग्रदलिगरसनादंष्ट्रायुगोड्डामरम् ॥ १०८ ॥

भूयः सङ्ख्यमुखे महासुरममुं प्रोद्गृह्य दोर्भ्यामयं

द्वारेऽथोरुयुगे निपात्य नखरान् व्युत्खाय वक्षोभुवि ।

निर्भिन्दन्नधिगर्भनिर्भरगळद्रक्ताम्बुबद्धोत्सवं

पायंपायमुदस्तवान् बहुजगत्संहारिसिंहारवान्[2]* ॥ १०९ ॥

दत्तं ह्यत्र भवेत् तनिष्ठमतिभूयिष्ठं प्रतीपक्रिया-[3]

प्यस्याभीष्टदुघैव दृष्टमुभयं त्रैविक्रमप्रक्रमे ।

बालस्यास्य पदत्रयीवितरणं त्रैलोक्यदानात्मकं

जातं नाम बलाल्ललास च बलेर्बन्धोऽपि मोक्षावहः ॥ ११० ॥

एष ह्यर्जुनबन्धुरेव भगवान् प्रागर्जुनोद्यद्भुजा-

साहस्रास्रवदास्रविस्रपरशुप्रक्षेपविक्षारितैः[4] ।

क्षुभ्यत्क्षुद्रतरक्षमापतिघटामांसास्थिरक्तच्छटा-

मेदोभिः खलु मेदिनीं पुनरहो विन्यास्थदन्यामिव ॥ १११ ॥

लीलातोलितनीलकण्ठशिखरिव्यालक्ष्यदोर्विक्रम-

प्रक्षोभः स हि रक्षसां परिवृढस्त्रैलोक्यकालोपमः ।

---

१. 'रघोरं व' झ, ञ, ट, ड, ढ, 'रवम्' ग, घ, झ. ३. 'प्रतिप्रक्रिया' ट, ड.

४. 'दस्र' क, ख, घ.

---

* एतावता चपाठोऽवसितः । एतत्पद्यावसाने 'किञ्चायं नृहरिर्हिरण्यकशिपुं प्रोद्गृह्य घोरे रणे इत्याद्यपादे वा' इति पाठान्तरमपि दृश्यते ।

एतेनैव निहीनवानरचमूजुष्टेन पृष्ठोच्चलद्रक्षो-[1]
लक्षसुरक्षितोऽपि विशिखस्यैकस्य लक्षीकृतः ॥ ११२ ॥

श्रुत्वा तावत् प्रसक्तां[2] जयविजयकथां खिद्यते हृद्यकस्माद्
वीर्योदन्ते हिरण्यासुरदशमुखयोरात्तहर्षोऽयमास्ते ।
प्रोज्जृम्भे नारसिंहे रघुपतिसुमहाविक्रमेऽप्यक्रमोद्यद्-
भीतिक्रोधत्रपान्धो निवसति विकसद्वासनो दामघोषिः
॥ ११३ ॥

एष एव निहतप्रलम्बमधिकप्रलम्बभुजभासुरं
मुष्टिपिष्टखलमुष्टिकं कलितनीलचेलमतिपाण्डरम्[3] ।
घोरसीरधरमाजियागकृतमागधाधिकपराक्रम-
स्थेमहोममतिकोमलं वहति कामपालवपुरान्तिके* ॥ ११४ ॥

अयं पुनः स्ववशीकृतमायस्य श्रेयस्यामीश्वरावस्थायां स्थितस्य निर्मलब्रह्मणो *नारायणाख्यस्य* सततप्रकटसार्वज्ञ्यादि[4]सकलनिजानुभावः पूर्ण एव प्रादुर्भावो वासुदेवाख्यः ।

सौहार्दवैरभयरागमुखैः समेषां
सद्योविमुक्तिकरणैकधृतत्वरोऽयम् ।
भूभारहानिरनुषङ्गकृता तदेनं[5]
मानन्त्यतीव मुनयः सुखसेवनीयम् ॥ ११५ ॥

---

१. 'धृष्टोच्च' झ. २. 'प्रयुक्तां' क. ३. 'पाण्डुरं' ठ. ४. 'टसर्वज्ञत्व.दि' ञ, ट, ड, ५. 'तमेनं' ख, ग.

---

* एतावता छपाठोऽवसितः ।

अत एव निरवग्रहानुग्रहत्वरया वैरयोगभाजां भोजराजादीनां व्योमवादनारद[1]वचनादिना वैरदीपनवेगकारी भक्तितुन्दिलनन्दाद्यभिनन्दनत्वरया[2] पुरत एव गोकुलयातः पूतनाशकटासुरपवनवत्सकबकाघमुखानां निधनेनैव निजपदप्रदायी स्वोपयुक्तस्यानन्तफलदायित्वाद् दत्तमदत्तमपि गोपीनां गोरसादिकमुपयुञ्जानः सर्वथा मनोविलयनार्थं च क्वचिद् बाललीलादिहास्यानि क्वचिद् विविधदास्यलास्यादिकरुणास्पदानि क्वचिल्लोकोत्तरशैलोद्धरणाद्यनेकाद्भुततराणि क्वचित् कालियवेष्टनादिस्वनिधनभयानि क्वचिदरिष्टकेशिवधादिवीरकर्माणि क्वचिद् भुवनललितमुरलीगानरासविलासविप्रलम्भसम्भोगादिशृङ्गाररसतरङ्गितानि च विशृङ्खलीकुर्वन् गोगोपालमृगतृणवीरुदादिमुक्तिप्रदानायैव च[3] नित्यं नित्यमरण्यसञ्चरणरसं प्रपञ्चयन् विरिञ्चवञ्चनबहुरूपविहरणे च निखिलगोमातृस्नेहप्रसरानात्मगोचरानेव चिरतर विरचयन् कदाचिदखिलगोकुलवासिनां करतलामलकवद् ब्रह्मानन्दमेव साक्षात्कुर्वन् यथाकथञ्चिद् गत्यर्हांश्च हस्तिमल्लमल्लवरकंसपञ्चजनसृगालहंसडिम्भकशतधन्वमुरनरकादीनात्मनैव परिहिंसन् अनधिगतस्ववधसुकृतेषु यवनमगधादिषु[4] चान्तकाले[5] कान्ततरशान्तरूपप्रदर्शनेन मुक्तिकरवासनाङ्कुरमावपन् अखिलदेवाप्सरसामपि सम्प्रति सम्भृतनिजसेवया देवत्वान्ते विमुक्तिरस्त्विति यदुनृपस्वदयितारूपेणावतारं

---

१. 'दमुनिव' ख, घ; 'दादिमुनिव' ग, ङ.
२. 'लं या' ठ.
३. 'च नित्यमर' ञ, ट, ड.
४. 'मागधा' ख.
५. 'शान्ततरकान्तरूप' क.

प्रागेव प्रचोद्य तत्प्रियानुगुणकल्पितवेषो नित्यमेव तत्तादृशविनोदैर्म विलापयन् अमूनेव मनुजलोकदुरवलोकां[1] निजलोकसम्पदां पृथगनुभावयितुं जलधिदुर्गकारितद्वारकाख्यदिव्यपुरविहारी[2] गान्दि धनायापरिपूरणप्रधानप्रयोजनार्थमेव च स्यमन्तकोदन्तदैन्यमुत्पा अवश्यानुभाव्यदुरितानुभावनेनापि निरतिशयशुभकरणार्थमेव प दीनामपि किमपि[3] पीडामिव प्रदर्शयन् स्वतनुपश्यविश्वजनदु निःशोषणभक्तवश्यतादिप्रकटनाय च राजसूयादिकमपि प्रारम्भ क्वचिन्मनःप्रेरणैः[4] क्वचिन्नयनप्रयोगैः[5] क्वचिन्निजप्रभावप्रकाशनैश्च प्रज्ञातं परप्रयोजनार्थमेव सकलकर्मलवमपि नर्ममात्रेण निर्मि निश्चलसच्चिदानन्दाम्भोधिमात्रधिया त्रिदशोत्तमबुद्ध्या मनुजो बुद्ध्या च तत्तदधिकारिभिरत्यास्वादितनित्यशुद्धसत्त्वमयनि निर्विशेषमूर्तिरस्मत्सुकृतवशादिह[7] प्रत्यक्षमेवास्ते[8] ।

भूयोऽपि चास्य बहु खल्ववतारकार्य-
[9] मास्ते श्रुतं खलु मया मुनिवर्यवाक्यैः ।

---

१. 'नुजदुर' क.
२. 'पुरीवि' ग.
३. 'मपि किमपि पी' क.
४. 'रणेन क्व' क, ञ, ट, ठ, ड, ढ.
५. 'न्नयप्र' क, ग.
६. 'लाभिन्नमू' ख. ग.
७. 'तत्रलादि' ग.
८. 'क्षमास्ते' ख.
९. 'मास्ते मयापि विदितं मुनि' ख.

---

* एतदनन्तरं ङपाठे १२९ तमपद्यस्य तृतीयपादस्थ 'यज्ञनाथे' इत्यन्तं लुप्तम् ।

नैवाधुना प्रकटयामि तदा तदा तं
पश्यन्तु विश्वजनता भगवद्विलासम् ।। ११६ ।।

एष एव खलु बद्धबुद्धवपुरुद्धरिष्यति पुरत्रयी-
मुत्कटोत्कलितकल्किमूर्तिरपि खड्गयिष्यति[1] खलोत्करान्।
भूयसा किमयमेव सर्गलयपालनैकरसिकः पुमान्
याज्य एष[2] खलु पूज्य एष[3] नृप योज्य एष हृदि[4]
योगिनाम् ।। ११७ ।।

तद् दुर्विबोधमपि दुर्वचमात्मतत्त्वं
हर्षाश्रुसम्प्लुतसमाजनिशम्यमानम् ।
शृण्वन् मुरारिरपि हर्षविकारवेगा-
नात्मस्तुतिस्त्विति निगूह्य कथञ्चिदस्थात् ।। ११८ ।।

चैद्यस्तु वैरिगुणवर्णनकर्णशूल-
तूर्णप्रदीर्णहृदयोऽधिकपूर्णरोषः ।
मन्थाद्रिघूर्णितमहार्णववद् विघूर्णन्
प्रोद्गीर्णवान् वचनहालहलं तदापि ।। ११९ ।।

प्रागेवासौ विसारः क्वचिदसुरवधे हीनसौकर्यखिन्नः
स्तम्भं प्राप्तः कथञ्चिद् व्यदलयपरं सर्वदं तु न्यबध्नात् ।

---

१. 'खण्डयिष्यति' ख.
२. 'एव' ञ, ट, ठ, ड, ढ.
३. 'एव' ट, ड.
४. 'हृदये सदा ॥'' ख, ग, ङ.

मुन्यात्मा वीरहत्यां व्यधित निरवधिं स्वस्य दारानदोषा-
नत्याक्षीद् राघवात्मा हरिचरितमहो सर्वमेवाभिरामम्
॥ १२० ।

स्त्रीघ्नो गोघ्नो गुरुघ्नः[1] खगफणिभिदधान्नाकुमातां किलाद्रिं
पर्यास्तद् दारुमातां शकटमरमयद् गोपिकागव्यमोषी ।
ब्रह्मण्यं मागधं तं मुहुरपकृतवांस्तद्भयाद् दाशदेशा-
नातिष्ठन्[2] द्वेष्टि लोकान् मणिममुषदहो स्तौषि
दोषानशेषान् ॥ १२१

षण्डत्वाद् ब्रह्मचर्यंच्छलभृदपनयाम्भोधिरम्बापहारात्
[3]क नानर्थं गतोऽभूः सभयमसहथा गायकाद् भ्रातृघातम्
त्वं भीरुत्वाच्चिरायुर्वससि कपटधर्मोक्तिभिः प्राप्तमानो
रे रे मिथ्योद्य चैद्यस्त्विह न हरिकथाभीषिकाभिर्बि-
भेति ॥ १२२

रे रे वर्षिष्ठ तिष्ठत्विह यदुकुहकश्लाघिका मोघिका ते
गच्छ स्वच्छन्दमृत्युब्रुव समरभुवं खाद्यसे चैद्यबाणैः ।
जूर्णे वा पूर्णलज्जैस्त्वयि किमिषुगणैराह्वयेऽहं त्वसाह्वान्
पार्थाः सार्धं स्वकैर्मां रिपुमथनधनुर्धारयं वारयन्तु ।
१२

इत्थङ्कारमदमघोषप्रसविनि दमघोषप्रसवे सभाङ्कणसङ्गिनि[1] तुङ्ग[2]-रोषभङ्गुरभ्रुकुटीके[3] भङ्गाकटभङ्गावहनयनपैङ्गलीजुषि लाङ्गलपाणौ जाङ्गलिकोऽस्म्यहमेव सुनीथभुजङ्गमस्येति लाङ्गलमुद्वहति स्वाङ्ग-तरङ्गितरोषविकारेषु च गाङ्गेयप्रभृतिषु[4] रथाङ्गपाणौ च शशाङ्क-धवळस्मिताङ्कुराङ्कितमुखे निरादर[5] एव स्थितवति भृशाक्षमेषु च प्रतीक्षिततदाह्वानेष्ववस्थितेषु[6] व्याप्तरोषतात्वर्यमाणसात्यकियुतेषु रण-शौण्डभुजदण्डप्रकाण्डताण्डवितगाण्डिवादिहेतिषु[7][8] पाण्डववीरेषु रोष-चण्डिमखण्डितसन्देहेषु सममेवोत्थितेष्वप्युग्रतरकोपादग्रतःसरो[9][10] निर्गल-द्विस्फुलिङ्गनयनोदरो वृकोदरो गगनाट्टघट्टननिष्ठुराणि त्रिचतुराणि गर्जितानि निर्जनयन् अर्जुनधनुर्ज्यागर्जितैः सममुद्ववाम वाणीम् ।

चेदीशानां शतं वा प्रसरतु पुरतो दन्तवक्त्राः सहस्रं
काशीशाः पौण्ड्रका[11] वाप्ययुतमयमयं जृम्भते भीमसेनः ।
ये ये कृष्णार्चनायामसहनमनसस्ते किलैकैकशोऽद्य
प्रोद्यद्दोर्दण्डचण्डभ्रमितगुरुगदाघोरघातान् सहन्ताम् ॥१२४॥

इति परिराटिनं[12] साटोपसमुत्पतिष्णुमधिकासहिष्णुमखिलाभिभूष्णुं गदाविभ्रान्तिविभ्राजिष्णुं जिष्णुज्यायांसमेनं द्वित्रैः पदैर्खें चैद्यमूर्धान-

१. 'भाङ्गण' ख; 'भासङ्गि' ङ.
२. 'नि चतुरङ्गरो' क, ख, ग, ङ, ञ, ठ.
३. 'कुटिके' ख.
४. 'गाङ्गायनिप्र' ञ, ट, ठ, ड.
५. 'रं स्थित' ख.
६. 'नेष्वेव स्थि' ट, ठ, ड.
७. 'ण्डकाण्ड' ख, ङ.
८. 'गाण्डीवा' घ, ञ, ट, ठ, ड, ढ.
९. 'तेष्वेवोग्र' ञ.
१०. 'ग्रकोपा' ख, ङ, ञ, ट, ड, ढ.
११. 'का अप्ययु' ट, ड.
१२. 'परिवादिनं' घ, ङ.

मधिरोक्ष्यन्तमभिवीक्ष्य पीठिकोत्थायं समुत्थाय हस्तग्राहमभिगृह्णन् जह्नुजासूनुरन्वगादीत् ।

दोर्भिर्नेत्रैश्च पूर्वं हरिहरसदृशं त्यक्तुमैच्छत् पितामुं
कस्याप्यङ्के विजह्यात् तनुविकृतिमसावस्य हन्ता स एव ।
इत्यभ्रोक्त्याद्भुतोपागतनृपतिजनाङ्केषु[1] मात्रार्पितोऽयं
वर्धिष्णुर्मातृवीक्षागतयदुवृषभस्याङ्कतोऽभूद् गताङ्कः ॥ १२५ ॥

आगः सहस्वेति वृतो जनन्या
कृष्णः शनागःसहनं न्यगादीत् ।
तेनान्यनिर्भीतिरसौ खलोऽस्मा-
नाह्वास्त भोःक्षाम्य परामिषे त्वम् ॥ १२६ ॥

इत्थमुक्ते हस्तधृते च कथञ्चित् तस्थुषि निस्सह[2]ज्वलितभामे भीमे,

उच्चैरूचे स्वमर्मप्रकटनकटुकक्रोधबाधः सुनीथो
रे रे कृष्ण त्वमागः सहसि किल वयं त्वामिषत्व[3] गतास्ते ।
एह्येहि क्षुद्र लज्जाविकल चपल गोपाल भूपालमानिन्
दक्षश्चेद् रक्ष दक्षक्रतुमिव गिरिशो निर्धुनोम्यध्वरं ते ।।१२७।।

इति वादिन्येव चण्डभुजदण्डकुण्डलितकोदण्डे[4] सन्तेजितशरकाण्डैः खण्डयितुमेव पाण्डवयज्ञशालां प्रत्यापतति पापिष्ठचेतसि चेदिश्रेष्ठे भूसुरजालकेषु च भीलुकेषु आशयाभिज्ञदारुकपूर्वसज्जितमेव निभृत-

---

१. 'भ्रोक्त्याद्भु' ङ.
२. 'दुःसह' ख, ट, ड.
३. 'चामिष' ग,
४. 'ण्डेऽपि स' ट, ड.

निहितं रथप्रवरं लघुप्रपातमारूढः तटित्प्रकाशमिलितनवप्रलयाम्बुदप्रतिमतेजा दृढप्रकृष्टधनुष्प्रकाण्डमण्डलान्तर्गतो रिपुप्रतिमुखमेव ददृशे मुरप्रमाथी ॥

ततस्तु चेदिभूमिभृत्सुहृत्त्वदत्तचेतसः
समस्तदुष्टभूपतीनभिप्रचार्य संहृतान् ।
जगत्त्रयेश्वरः स्वयं निवर्त्य चापवल्लरीं
घनप्रणादसोदरीं किमप्युवाच भारतीम् ॥ १२८ ॥

भो भोः सज्जनव्यसनसज्जनाच्चिरादेव जयपदविच्युतो मयि नित्यवैरितया मदभेदयोग्योऽयं चेदिराजः ।

छिद्रेऽधाक्षीत् पुरीं मे यदुगणमहरद् रैवताद् बभ्रुपत्नीं
जह्रेऽमुष्णान्मखाश्वं मयि मगधसुतार्थे च किं किं न चक्रे ।
दुर्वादाः सर्वलोकैरिह च निशमिता यज्ञबाधे शतागः-
पूर्णोऽयं तूर्णमस्मादपसरत नृपा घूर्णितं मे रथाङ्गम् ॥ १२९ ॥

इति निशम्य निशाम्य च शार्ङ्गिणः
प्रतिघभारतङ्गितमिङ्गितम् ।
स्वगतिकालमनाप्य भियाप्यलं
क्षितिभृतः सबलाः प्रपलायिताः ॥ १३० ॥

यान्तु यान्तु किममीभिरद्य मम कातरैर्मृतिभयातुरै-
रेक एव पुनरीश्वरोऽस्मि ननु गोपसूनुघटनाविधौ ।
इत्युदीर्य भृशतिग्मधारमिह रुक्मिणीकुचपदाङ्किते
माधवोरसि शरं किरन् गरकिरं गिरं च पुनराददे ॥ १३१ ॥

भो भो गोपवटुं हठान्मम वधूचोरं बलादीनमून्
कृत्स्नान् पाण्डवखेटकानपि मखं[१] चामुं सुखं चूर्णयन् ।
बद्धे युद्धमहाध्वरेऽत्र हि जरासन्धस्य बन्धोरहं
स्कन्धावारधुरन्धरोऽद्य वितनोम्यानृण्यमाकर्ण्यताम् ॥ १३२ ॥

ततश्च,

अन्योन्यच्छन्नगात्रध्वजरथमिषुभिस्तत्क्षणं निष्प्रयासं
प्रास्तापास्ताखिलास्त्रत्रासभुवनमदृष्टश्रुतं नारदाद्यैः ।
चैद्येनोद्यत्प्रकोपप्रतिभयवदनं शौरिणा स्मेरवक्त्रं
हंहो किं किं न चित्रं निरघटि घटिकामात्रतः
शात्रवाभ्याम् ॥ १३३ ॥

ततस्तु नमोऽस्तु भगवन् बाध्यतां न माध्यन्दिनसवनवेला तव लीलारसैरिति दारुकेणापि दारुणशरविदारितेन धीरतां विहाय वारितः शौरिरेनमारचितचारुस्मितमीरयति स्म ।

पूर्वं घोरनखाङ्कुशैरथ शराङ्कुरैः कृताङ्को मया
दत्तद्वेषवरः स चेदिभृदसौ मद्भृत्यमुख्यो जयः ।
पश्यन्त्वस्य बलं जना इति मया यत्किञ्चिदुत्क्रीडितं
यच्छाम्यद्य मनोरथं पृथुमहश्चक्राय चक्राय मे ॥१३४॥

---

१. 'मघं' ठ.

आरोक्ष्यामि तवाङ्गमात्ममहसा रे कृष्ण कृष्णेत्यलं
क्षिप्तेषोर्द्विषतः सुदर्शनमसौ दुर्दशनं प्रोद्वहन् ।
उच्चैर्धर्मपथो जयत्विति वदन् मार्ताण्डचण्डत्विषा
तेनाकुण्ठजवं चखण्ड कुमतेः कण्ठं विकुण्ठेश्वरः ॥१३५॥

जन्मत्रय्यात्तविष्णुस्मरणबलसमुद्बुद्धचिद्धामदीप्तं
बुद्ध्याद्यं चैद्यदेहादुदितमुरुमहोरूपि सूक्ष्मं शरीरम् ।
कृष्णं प्राविक्षदालक्षितमखिलजनैः[१] सर्वकामाढ्यपूर्ण-
ब्रह्मानन्दं स भेजे परमसगुणसायुज्यमावृत्तिहीनम्[२] ॥ १३६ ॥

हृष्टैः सुरैः कुसुमवृष्टिरमोचि कृष्णे
तुष्टाः समे जय जयेति जना विनेदुः ।
दष्टाधरोष्ठमपि पिष्टकरं क्षणार्धं
दुष्टाः स्थिता अपि भियैव पुनर्ननन्दुः ॥ १३७ ॥

एवं चैद्ये तमाद्यं पुरुषमुपगते तत्सुतं न्यस्य राज्ये
निर्मास्यन् कर्मशेषं नृपतिरयमुपानीय दानीयलोकान् ।
वित्तः स्वस्यैव हृस्त्यैर्मणिगणगुरुभिर्द्रोणिपात्रप्रणीतैः[३]
कर्णोत्कीर्णैश्च पूर्णानकुरुत निखिलान् वित्तपप्रत्यनीकान् ॥
१३८ ॥

रत्नाग्र्यस्वर्णकन्यावसनपशुघटायानभूषादि[४] यद्यद्
यस्येष्टं यच्च धर्तुं क्षममखिलमिदं राज्ञि देदीयमाने ।

१. 'क्षदुद्वीक्षित' ख. ग, ङ, झ.
२. 'त्तिशून्यम्' ढ.
३. 'णिना च प्र' ख, ग, ङ, झ.
४. 'ताढ्यस्व' घ.

कालेनाशेषकामप्रतिहतिरवधिं हन्तकारेष्वकार्षीद्

गृह्णीतायात पूर्णं तनु कुरु भवनादीति घोषो निरैषीत् ॥१३९*

ततः क्रमेण निवृत्ते मरुत्वतीयग्रहवितयहोमे दिव्यदुकूलजालोल्ल सितोल्लोचा[1]दिवेल्लित[2]शालाप्राग्विभागे गृहीतकोदण्डशरकाण्डस्य राज शार्दूलस्य शार्दूलचर्मास्तरणासीनस्य सर्वौषधादिभिरमिताघोषमभिषेक कर्म निर्माय समभिषिक्तो[3]ऽयं युधिष्ठिरः पाण्डुसूनुरिति समुद्घोष याश्चक्रुः ।

पुरस्तादभिषेकस्य परस्ताच्च कृतास्तदा ।
पार्थहोमास्तु पार्थस्य यज्ञे सार्थकतां ययुः ॥ १४० ॥

बाहुः पृथिवीभरणाद् वराहकृत्यादृतः सदा नृपतेः ।
अवहदिह पादुकामयवराहकृत्यादरं सपादोऽपि ॥ १४१ ॥

माहेन्द्रस्तुतशस्त्वप्रयोगपरिशोभितेऽथ समितितले ।
देवासुरसमरसमं समरमकुर्वन् प्रधाव्य वीरवराः ॥ १४२ ॥

सङ्ग्रामडम्बरविधाविह दुन्दुभीन-
प्याजघ्नुरुग्ररवजृम्भितकम्पिताशान्[4] ।
चक्रुश्च वादचतुराः सदसि प्रकामं
तर्कादिपक्षशतसाधनबाधनानि ॥ १४३ ॥

१. 'चनादि' क.
२. 'ते शा' अ, ट, ठ, ड, ढ.
३. 'क्तो यु' ख.
४. 'शाः' क. ठ.

* एतदनन्तरं षडङ्गपाठेषु 'गङ्गायां तुङ्ग' (श्लो० सं० १५०) इत्यादि परं दृश्यते ।

आग्नीध्रपश्चिमोद्यन्मणिभवने संस्थितोऽयमासन्द्याम् ।
सूतादिप्रकृतिवरैर्देवनमतनिष्ट काञ्चनैरक्षैः ॥ १४४ ॥

ततश्च नरकेसरिणेव हिरण्यकशिपुमाक्रम्यासीनेन होत्रा वेद-भागगदितमेव शौनःशेपमाख्यानमाख्यापयन् विहितसरण्या हिरण्यासन-गोसहस्रमयीं चास्य दक्षिणां दत्त्वा माहेन्द्रग्रहभक्षणादिरीत्या[1] साध्वेव माध्यन्दिनं सवनं समाप्यत ।

तृतीयसवने तावत् सोमग्रहसमुद्यमे ।
हन्तादित्यग्रहोऽप्यासीत् तूष्णीं ज्योतिर्विदोऽभवन् ॥ १४५ ॥

ततस्तृतीयसवनेऽपि[2] समाप्ते महिताघोषसम्भृतावभृथोदयनीय-मैत्रावरुणीषु कृतासु गृहान्तरमासाद्योदवसानीयेष्टयवसाने निखिलाभर-णादिपरिकरपरिभूषितस्य महाराजस्य महाडम्बरविजृम्भितः पुनरभि-षेकोऽपि विघोषितोऽभूत् ।

एवं चैत्रमाससमाप्तौ समाप्तेऽभिषेचनीये तत्रैव सद्मनि कृता-मावास्येष्टिः पुनराग्नेयीमिष्टिमन्वतिष्ठत् ।

तदुत्तरदिने च तद्गृहात् पुरस्तात् षट्सु शम्यान्यासप्रदेशेषु[3] प्रतिदिनं पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय सप्तमदिने सप्तमशम्याप्रासप्रदेशे प्रागेव प्रतिष्ठितामतुलमहाभोगशालिशालामष्टमीतिथौ[4] प्रविष्टो यष्टा तस्यां दशपेयाख्यमेकदीक्षादिनारब्धं त्रिदिनोपसत्कं चतुर्थदिनसुत्यमग्नि-ष्टोमसंस्थं सोमयागं प्रथमकथितप्रक्रिययैव प्रक्रमते स्म ।

---

१. 'दिनीत्या' क, ट, ठ, ड.
२. 'पि संभृते म' ट. ड,
३. 'म्याप्रास' ञ, ट, ठ, ड. ढ.
४. 'भोगिनीं शा' क, ग, ङ.

यद्दीक्षादिवसे बिभर्ति नृपतिः सत्पुण्डरीकस्रजं
प्राजापत्यकतूवरश्च सवने कायश्च यस्मिन् पशुः ।
सोमं यत्र च भक्षयन्ति चमसान् हुत्वा शतं ब्राह्मणा
यस्मिन् वा मणिदर्पणद्वितयमप्यध्वर्यवे दक्षिणा ।। १४६ ।।

ईदृशस्य चतुर्दिननिर्वर्त्यत्वादहर्[1]दिव[2]निर्विश्रमस्य महाभोगमहनीयस्य दशपेयक्रतोरन्ते कृतश्मश्रुमात्रवपनो मेदिनीपतिर्द्वादशतिथाववेष्टि नामेष्टिं पञ्चहविष्कामनुष्ठाय तदूर्ध्वेऽहन्यादित्य[3]मारुतच्छागोद्वयवन्तं पशुबन्धमप्युपसन्तेने ।

ततश्चतुर्दश्यां पूषादिदेवत्यां पञ्चदश्यां च पूर्वप्रयुगाख्यामिष्टिमिष्ट्वा कृतपौर्णमास्येष्टिरुत्तरेऽहनि उत्तरप्रयुगाख्यामपि कृत्वा पुनर्द्वादशदिन्यां च जन्यार्थिनां जन्यप्रदानसन्नद्धो धृतव्रत एव ववृते ।

नाभविष्यदिह[4] चेज्जनार्दनो
नामरिष्यदथवा स चेदिराट् ।
आपतिष्यदधुनात्र सङ्करो
घोर इत्यनुशुशोच नारदः १४७ ।।

ततो वसन्तान्तिमदर्श आगते
तिस्रस्तदा दक्षिणमध्यमोत्तराः ।
शाला व्यदृश्यन्त कृता महाप्रभाः
पुरो यथा पावकशक्रशूलिनाम् ।। १४८ ।।

---

१. 'हर्दिननि' ठ, ढ.
२. 'वं नि' ट, ड.
३. 'त्यामा' ख.
४. 'ह वा ज' ट.

तासु च दक्षिणशालां प्रविश्यापरिमितत्वविधेः द्वित्रिदिनमात्र-दीक्षं द्वादशोपसदम् आसन्नपौर्णमासीव्यवस्थितसुत्याप्रयोगम् अतिरात्र-संस्थात्मकं केशवपनीयं नाम सोमयागं कृत्वा तदवसानकृतकेशादि-कृत्स्नलोमवपनो बभूव भूमिपालः ।

दीक्षाक्रमो मिलदुखाभरणः पुरोवद्
दीक्षावधौ क्रयविधिश्रयनं तु सर्वम् ।
कार्यं प्रवर्ग्यदिवसेषु[1] पशुस्तदन्ते
सुत्या तदूर्ध्वमिति सर्वमखे[2] समानम् ।। १४९ ।।

एवं ग्रीष्माद्यवलर्क्षपक्षे गते मध्यमशालामध्याविश्य पक्षत्रय-निर्वर्तनीयं व्युष्टिद्विरात्राख्यमहीनमहीनाभोगं सोमयागमारभत ।

सोऽप्यपरिमितदीक्षाविधानात् त्रिंशद्दिनप्रायदीक्षावसानोऽहीन[3]-त्वान्नियतद्वादशोपसत्को ग्रीष्मावसानचतुर्दशीपञ्चदशीव्यवस्थिताग्निष्टो-मातिरात्रसंस्थात्मकसुत्यात्मक[4]दिनद्वयविद्योतमानः समुद्यदवभृथादिघोषः समाप्तिं ययौ ।

[5]तत्र श्रावणमासाग्रिमपक्षप्रक्षतेः परमक्षताभोगामुत्तरशालां प्रत्यु-पेत्य क्षत्रस्यधृतिं[6] नामाग्निष्टोमं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनोपसत्कं सप्तमदिन-सुत्यम् अत्यन्तप्रोद्घोषितावभृथं प्राथमिकरीत्या प्रातनुत ।

---

१. 'षु विधिस्त' क.
२. 'मते स' ख.
३. 'क्षावानहीन' ख, ट, ठ, ड.
४. 'त्यादिन' ख.
५. 'ततः श्रा' ख.
६. 'धृतिर्नाम' ञ, ट, ठ, ड.

ततस्तदुत्तरदिनैः पूर्वदेविकेष्टिमुत्तरदेविकेष्टिं[1] [2] त्रैधातवीयामप्याधाय पक्षशेषेण पशुत्रितयसुराग्रहादिव्याप्तामात्तावघोषावभृथयात्रां सौत्रामणीमप्यतिवाह्य श्रावणमासपूर्वपक्षान्ते राजसूयमहाक्रतुमतिक्रमयाञ्चक्रे[3] ।

तत्र च,

गङ्गायां तुङ्गरङ्गत्पटहपटुरवं सङ्गतानन्तभूभृद्-
भूषाशस्त्रौघतेजःकपिशदशदिशं विस्मिताशेषलोकम् ।
व्योमान्ते पाण्डुनापि प्रमदभरगलद्बाष्पमालोक्यमानं
चक्रे शक्रातिगश्रीरतुलमवभृथाघोषमन्त्यं नरेन्द्रः ॥१५०॥

दिव्याध्वरावभृथपूततमे द्युनद्या-
स्तोये ममज्ज हरिणा सह सर्वलोकः ।
आपाण्डुपाण्डुसुतकीर्तिपयःपयोधौ
तावच्चतुर्दशजगन्त्यपि पर्यमाङ्क्षुः ॥ १५१ ॥

निर्वर्त्यावभृथं महोज्ज्वलमहाः कृष्णासखो राजरा-
डुत्तीर्णः सुरवृन्दकीर्णसुमनःसम्भारसम्भावितः ।
कृष्णाभ्यां धृतचारुचामरमणिच्छत्रो धरित्रीभृतां
सार्थैः सार्धमगाद् विशेषविहितालङ्कारतुङ्गां पुरीम् ॥ १५२ ॥

---

१. 'पूर्ववेदिके' ख.   २. 'त्तरवेदिके' ख.   ३. 'क्रे ॥ गङ्गा०' ख, ट, ड.

निर्वृत्ते सप्ततन्तौ सुमहितविभवे निर्वृते सर्ववेद-
व्राते निर्व्यूढकृत्यो नृपतिरथ समाहूय निश्शेषलोकान् ।
बुद्ध्वोर्ध्वं धार्तराष्ट्रच्छलमतिमधुनैवाहमुद्भूलयिष्ये
वित्तौघानित्यभीप्सन्निव मणिकनकं मेघवर्षं ववर्ष ।। १५३ ।।

दिग्भ्यो बलाहृतमनन्तधनप्रपञ्चं[१]
तत्रैव वर्तयितुकाम इवावनीन्द्रः ।
तत्तद्दिशं गमिषु सर्वजनेषु किं किं
कस्मै ववर्ष न सहर्षमधर्षितोष्मा ।। १५४ ।।

नो देहेषु ममुर्विभूषणगणा गेहेषु नार्थावली
नैवाश्चर्यरसानुभूतिलहरी चित्तेषु वा देहिनाम् ।
आविप्रं पुनरान्त्यजाति निखिलं मानुष्यकं तत्क्षणाद्
भूपप्रत्तदुकूलकाञ्चनमणिव्याप्त्या सुदीप्तं बभौ ।। १५५ ।।

दद्यो दद्यो धनालीर्[२]नरवरतिलकायेति सर्वे नरेन्द्राः
सर्वं सम्पूरयामो द्विजमुखजनतास्वित्यमी पाण्डवेयाः ।
एवं स्पर्धानुबन्धे महति सति जयं केवलं जानते ते
पूर्णोद्गीर्णोरुरत्नज्वलदररमुखाः कोशगेहप्रदेशाः ।। १५६ ।।

एवं निःसीमहृष्यन्मुनिसुरमनुजाशीर्भिरुद्घोषिताशं[३]
प्रस्थानप्रत्तपुष्यद्धनगृहनगरक्षेत्रपात्रादिभारम् ।

---

१. 'न्तमणिप्र' क. २. 'नालीं नर' ङ, ट, ड. ३. 'ताशः क, ट, ड, ढ.

स्वर्णापूर्णावकीर्णव्रजदुरुजनताकाञ्चनीभूतविश्वं
चित्रं निर्वर्त्य तत्र ऋतुवरमतुलं धर्मराजो विरेजे ॥ १५७ ॥

एतावन्मत्कृपायाः खलु विलसितमित्युच्चकैर्दर्शयित्वा
विश्वानन्दभिवर्षी पुनरपि वसति प्रार्थ्यमानोऽपि पार्थैः ।
दैवाद् भाविन्यवस्था मयि सविधगते मास्त्वितीवात्तचेता-
श्चैद्यारिः सौभरुद्धां सपदि निजपुरीमभ्ययीद् विश्वसाक्षी ॥
१५८ ॥

(राजसूयप्रबन्धः समाप्तः)

Awaiting Publication

1. Bhojana Kutūhala (Dietetics) of Raghunātha, Part II
2. Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa (Grammar) of Bhoja with the commantary Hṛdayahāriṇī by Daṇḍanāthanārāyaṇa, Part V
3. Prakriyāsarvasva (Grammar) by Nārāyaṇabhaṭṭa, Part V
4. Mīmāṁsā ślokavārtika of Kumārilabhaṭṭa with the commentary Kāśikā by Sucaritamiśra Part IV

For immediate Release

1. Subālāvajratuṇḍa (Nāṭaka) by Śrīrama
2. Śrīcihnakāvya of Śrikṛṣṇalīlāśuka with the commentary Bhaktivilāsa by Durgāprasādayati
3. Stotrasamāhāra Part II

Ready for the Press

1. Śukasandeśa of Lakṣmīdāsa with the commentaries Vilāsinī of Mānaveda and Cintātilakam of Gaurīdāsa
2. Kṛṣṇīya (Jyotiṣa) by Kṛṣṇācārya with the commentary Caturasundarī by Viṣṇu
3. Mānavikramamahīpālacarita (Campu) by Vedāntarāmānuja
4. Lakṣmīkalyāṇa (Nāṭaka) by Sadāśivadīkṣita

VALSA PRINTERS, TRIVANDRUM-14